

Ærkekonge og ærkebiskop.

Nye træk i dansk kirkehistorie 1376—1536.

1. *Peder Lykke og Hans Laxmand.*

Nytaarsdag 1443 blev Kristoffer af Bajern salvet og kronet til ærkekonge i Danmarks rige, *archirex regni Daniæ*. Vor viden herom stammer ikke fra skæmtevers, med nytaarsløjer fra aarsskiftet. Den særegne og sælsomme titel er os overleveret gennem en notarialattest, som fortæller om de omstændigheder, hvorunder titulaturen blev til, og gør rede for den højtidelige handling, led for led. For første gang ser vi en kongekroning folde sig ud paa dansk grund.

Ribe by, Ribe domkirke, højkoret — dær samledes dignitarerne. Omkring midtpunktet, en konge af Sverrig og Norge, dertil bajersk hertug og pfalzgreve. Processionen skred frem, scepter, krone, sværd og æble, "saare kunstfærdigt", baaret i hertugelige hænder, under Brunsvigs, Bajerns, Slesiens og Slesvigs vaaben. Indvielsen, salvningen, kroningen og edsafleggelsen. Et flimmer af farver. Gevandter og pragt. Dog, midt i, en skikkelse, beskedent klædt. Ikke i skrud og mitra, men i diakonens simple klædebon sad Kristoffer, "iført dalmatika og korkappe". Det var gammel sæd, saaledes. Den, som kom for at hente kronen, maatte aflægge sin verdslighed, iføre sig kirkens kendetegn i stedet. Hvad var vel en jordisk fyrste, naar han skulde jævnstilles med Guds mænd? Ikke ærkebiskoppens lige, ikke biskoppens, prælatens eller præstens. Saa blev han da ret ophøjet, naar kroningen fandt sted. Men denne dag, i 1443, blev diakonen kronet og salvet, ikke til konge. Den danske kirkes højeste, Hans Laxmand, salvede en ærkekonge, selv ærkebiskop.

1443 naaedes kulminationen. Endnu i Ribe blev en række afgørende beslutninger truffet. Flere kom til, i maanederne derefter. Alle, vidnesbyrd om eet og det samme: den lundensiske ærkebiskops indflydelse, magt. Det er, som om linierne i Hans Laxmands politik nu løber sammen, topper paa samme gang. Triumf efter triumf i tidsrummet mellem 1. januar og 30. maj, Kristoffers kroningsdag, Hans Laxmands dødsdag.

Lundenseren gik bort, gabende stor stod pladsen efter ham. Men han naaede det altsammen, forinden, endnu samme aar. Det er, som har historien villet sætte et skel 1443 og denne ene gang af sig selv angivet epoken, som ellers historikerne tager sig ret til at lægge ind i den.

Men hvorledes var det kommet dertil? Hvad ligger der bag 1443-politikken, og hvori bestaar dens særkende? Spørgsmaalene er knap nok blevet rejst, og er der givet svar, gør de ikke længere fyldest.

Med Hans Laxmand kom ærkesædet i Lund igen frem til en plads ved siden af tronen, nu ligesom i det store hundredaar, det tolvte. I syv korte aar præsiderede Hans Laxmand. Men forud for ham gik en anden, i meget hans jævnbyrdige, Peder Lykke, ærkebiskop 1418—1436. Han er blevet helt overskygget af sin eftermand. Fortjener det ikke. For han brød vejen i mange maader, forberedte, hvor Hans Laxmand fuldendte.

Ved vurderingen af Peder Lykkes gerning er konciliebeslutningen fra København 1425 altid blevet skudt i forgrunden. Den er af betydning. Men nok saa vigtig er den indbydelse, som sendtes ud forinden. For forstaaelsen af ærkebiskoppen personlig er den langt vigtigere. Den udgik samme aar, i form af en stævning. En februar dag stod den at læse paa domkirkens dør. Stævningsbrevet var rettet til gejstligheden, først og fremmest til lydbiskopperne over hele Danmark. Verden er blevet gammel og ond, hedder det, lasten dybt indgroet. Dødbringende hvirvler den sig i vejret, tumler menneskefiskerens baad i et oprørt hav, støder den omkuld eller bringer den i dybet. I hast, om baaden skal i havn, og dermed verden, frelsen. Thi mod syndens hærværk findes bod. Dog, kun eet kan hjælpe, kun eet: Reform. En reform

af de gejstlige. Men planerne gaar videre, reform ogsaa af menigheden. Endnu et skridt tager Peder Lykke. Der gives lægmænd adgang til kirkeforsamlingen, alle som har noget klagemaal mod gejstligheden. Biskopperne skal, hver i sit stift, kundgøre dette. Det er alvor. Peder Lykke meddeler sine lydvisper mandat til at stævne alle implicerede for konciliet. Dette forhold, at lægfolket indkaldes til kirkens møde, at altsaa de traditionelle rammer for et koncilium sønderbrydes, indefra, er i høj grad paafaldende. Hvad den nærmere tanke er hermed, angives imidlertid tydeligt i den ærkebiskoppelige stævning. Og her kommer en overrumpling. Kirkeforsamlingen skal kaldes sammen for at bringe det verdslige samfund og kirken i harmoni med hinanden. De skal bringes i indbyrdes forbund "ved hjælp af retfærdige og velafvejede domme"¹. Uvilkaarligt spørger man ved dette særegne program for et kirkeligt møde: Er der noget fortilfælde? Er der noget forbillede?

Det maa her erindres, at vi befinder os ikke i 12. eller 13. aarhundrede, men i det femtende. Paa dette tidpunkt, i 1425, var der nylig sket en række omvæltende og skelsættende begivenheder ude i Europa. Tre paver, der hver for sig gjorde krav paa at repræsentere den kirkelige magt i dens mest uindskrænkede form, var blevet afsat ved dom, detroniseret eller tvunget til at træde tilbage. Den myndighed, der stod bag, var generalkonciliet i Konstanz. Samme aar, som dette fandt sted, kulminerede ogsaa konciliets debat om retten til at dræbe en fyrste. Naar han var tyrann. Bag disse drøftelser laa haarde realiteter, borgerkrigen i Frankrig, mordet paa hertug Louis af Orleans. Baade kirkemagt og kongemagt blev kastet i smeltediglen i Konstanz. Det aar, da dette skete, 1415, fortjener navn af middelalderens 1789.

Peder Lykke, den senere lundensiske ærkebiskop, kom som dansk udsending paa allernærmeste hold af disse omvæltninger. Han sad i det triumvirat, som indsamlede anklagerne mod Johannes XXIII. Den høje pave, Kristi stat-

¹ 1425 21/2. Diplomatarium dioecesis Lundensis, utg. af Lauritz Weibull, III (1900) 42.

holder og Skt. Peders vikar, beskyldtes heri for simoni, mord og hor, fornægtelse af opstandelsen og fornægtelse af det evige liv. Peder Lykke var direkte ansvarlig ved afsættelsen af denne pave, og medansvarlig ved detroniseringen af Benedikt XIII. Peder Lykkes kollega, den danske biskop Hans Skondelev, tog aktiv del i tyrandebatten. Han hævdede, at mord var tilladt¹.

Kan man tænke sig, at den senere danske ærkebiskop kunde bjærge en gammel konservativ opfattelse igennem disse begivenheder? Kunde han anerkende pavens overhøjhed over konciliet, naar han selv kaldte dom ned over ham paa forsamlingens vegne? Kunde han akceptere kirkens supremati over den verdslige magt, naar konciliet bønfuldt kejseren om at bistaa ved afsættelsen af paven? Nej, vejen bagud var spærret, lukket. Peder Lykke maatte kaste los, sætte kaasen efter andre mærker, lade sig lede af konciliebevægelsen og indfange af de store nye tanker, som den havde fostret.

Den ledende aandelige kraft bag bevægelsen var franskmænden Gerson, kansler ved det parisiske universitet. Gerson slog til lyd for, at ikke blot gejstlige, men ogsaa lægfolk, som ønskede at blive paahørt, burde have adgang til et concilium². Biskopperne skulde stadig have beslutningsretten, men lægmændene burde have ytringsret. Det er denne Gersons tanke, vi ser Peder Lykke virkeliggøre i stævningen til det danske kirkemøde, hvor ogsaa lægmænd kunde fremføre deres klager. Men idéen om at bringe harmoni tilveje imellem det verdslige samfund og det kirkelige stammer ligeledes fra Gerson. Der er, siger denne, to arme i Kristi stat. De bør leve sammen i fred, i forbund, saa at de sammen kan bære den guddommelige retfærdigheds trone. Andetsteds udlægger han dette som retfærdighedens konge, Salomons, tronstol. Den bæres oppe af to støtter. Den ene er gejstligheden med dens domstol. Den anden, den verdslige magt med sin jurisdiktion. Og han fortsætter: U-retfærdigheden søger at skille

¹ P. G. Lindhardt, Danmark og reformkoncilierne. Teologiske studier II:2 (1942) 25 ff.

² Jean Charlier de Gerson, Opera omnia, (1706) II 205.

de to arme paa Kristi stat og sætte splid imellem deres domstole¹. Ganske det samme udtrykkes i Peder Lykkes stævning til kirkemødet i København. Han taler dær om den verdslige verden over for kirken. Denne er efter Peder Lykke ikke hovedet eller hjertet, saa lidt som dens modpart reduceres til blot at være den verdslige arm. Nej, de er ligestillede, begge lemmer paa samme legeme — Kristi legeme. Nu er de skilt fra hverandre, for syndens skyld, forbindelsen mellem dem brudt itu. Men det er det danske konciliums opgave at genoprette balancen imellem dem, ja, bringe dem i et inderligt forbund med hinanden. Og dette skal tilvejebringes ”ved billige og velafvejede domme”, ved at retfærdigheden sker fyldest, netop Gersons tanke.

Peder Lykkes grundtanke er den samme som Gersons: at det verdslige samfund og kirken, inden for den kristne stat, er sideordnede. Vigtigheden af denne nye kendsgerning er i sig selv aabenbar. Den danske kirkes leder, klart paavirket af de franske statsteorier, paa et fundamentalt punkt arvtager efter den store bevægelse i den internationale kirke². Samtidig mærkes afstanden fra højmiddelalderen. Fra en mand som Jakob Erlandsen, ærkebiskop i Lund 1254—74, for hvem paven staar som den højeste autoritet, ikke blot i gejstlige anliggender, men endogsaa i verdslige. Og for hvem kirke- magten har rang foran kongemagten, *sacerdotium* fremfor *regnum*³.

Det er ikke tidligere paavist, at Gersons idéer føres videre af Peder Lykke. Derimod har man troet at vide bedre besked med efterfølgeren, Hans Laxmand, ærkebiskop 1436—43. Han har faaet tillagt en højmiddelalderlig tankegang. Han skal have været forkæmper for den teokratiske tanke om det gejstlige sværds primat, naaet, hvad kanonisk ret forlængst havde foreskrevet, kirkens uafhængighed af og forrang frem-

¹ Ib. IV 650—651, 572, jf. II 205.

² Helt anderledes er Peder Lykke opfattet af P. G. Lindhardt, anf. skr. 51 med note 204. Jævnfør Henry Bruun i Dansk biografisk Leksikon XV (1938) 16.

³ Acta processus litium, ed. A. Krarup et W. Norvin (1932) 37, 41.

for staten¹. Hvis det virkelig var rigtigt, maatte man tænke sig, at Hans Laxmand var konservativ i en saadan grad, at han vendte ryggen til sit eget aarhundrede og søgte tilbage til en gammel udlevet idé.

Ved vurderingen af dette problem maa det strax understreges, at der ikke kan føres bevis for Hans Laxmands stillingtagen paa samme maade som ved Peder Lykke. Men visse indicier findes unægteligt. Som ærkebiskop var han raadets fører og sikkert, som saadan, den drivende kraft bag afsættelsen af unionsmonarken fra Pommern og bag valget af den nye fra Bajern². Men vigtigere i denne forbindelse er hans principielle kirkepolitiske holdning. Ligesom Peder Lykke og efterfølgeren paa ærkesædet, Tue Nielsen, var Hans Laxmand en urokkelig tilhænger af konciliet. Kirkeforsamlingen i Basel havde imidlertid ikke samme myndighed og fik heller ikke samme fremgang som Konstanzerkonciliet. I Basel saa man sig nødsaget til at vælge en anden pave, Felix V, og afsætte den hidtidige Eugenius IV. Konciliet fremkaldte dermed et nyt skisma, da Felix V ikke vandt almindelig anerkendelse. Det er af betydning her at fastholde, at Danmark godkendte den skismatiske konciliepave. Derigennem indtog landet en langt mere radikal holdning end de europæiske hovedmagter, hvoraf Tyskland og Spanien holdt sig neutrale i striden, mens Frankrig og England forblev Eugenius IV tro. Det er en selvfølge, at Danmark ikke kunde drives ind i skismaet imod ærkebiskoppens vilje, og da allermindst naar det var en mand af et format som Hans Laxmand, der ledede den danske kirke. At Baselerpaven bliver akcepteret af ham, viser klart, at han under det nye kirkebrud har hørt til de yderliggaaende.

Det er da ogsaa min opfattelse, at det er de nye radikale tanker om en ligestilling af de to øvrighedsmagter, som genfindes i et par meget vigtige kilder. Lige efter kroningen i Ribe 1. januar 1443 udstedtes to betydningsfulde forordninger,

¹ P. G. Lindhardt, *anf. skr.* 92, 116.

² Gottfrid Carlsson, *Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536. Lunds domkyrkas historia I* (1946) 506f.

ikke i kongens navn alene, men baade i kongens, og i ærkebiskoppens¹. Det kirkelige og det verdslige samfunds højeste dignitarer staar her side om side. Men denne sideordning har en særlig karakter. Det fremgaar tydeligst af forordningen om reformeringen af klostrene. Det maa understreges, at den omhandler et rent gejstligt anliggende. Alligevel fremtræder kongen ved siden af ærkebiskoppen. Der tilkendes lægfolket i almindelighed ret til at holde klostrene under opsyn, ja det befales dem direkte under trusel om saa vel kirkelig som verdslig straf. Reformeringen af klostrene skal foretages af biskopperne, men ikke blot i de kirkelige autoriteters navn. Det skal ske, ogsaa paa kongens vegne². Alle fogder faar endvidere under kongens hævn og under trusel om kirkelig bandlysning befaling om at respektere bispernes indgriben. Der er i denne rent kirkelige sag punkt for punkt indrømmet lægfolket og den verdslige magt medbestemmelsesret. En fuldstændig parallel hertil, blot med modsat fortegn, finder vi i forordningen af 1442, der forbyder folk at bære vaaben³. Dette rent verdslige paabud er rettet — til gejstligheden. Det er biskopperne, der skal kundgøre dekretet, hver i deres stift. Og overtrædere skal efter kongens befaling straffes af bisperne med kirkelig straf. I givet fald skal kongens bistand paakaldes.

Tydeligt og klart ser vi i disse forordninger, hvorledes de to øvrighedsmagter arbejder sammen. Deres samarbejde er af allersnævreste art. Det gaar endog saa vidt, at de baade reelt og formelt indrømmer hinanden indflydelse paa deres egne anliggender. Konge og kirke staar som fuldt jævnbyrdige, som partnere, der støtter og bistaar hinanden.

Det er paa baggrund heraf, jeg mener, at Hans Laxmand viderefører Peder Lykkes tanker i sit syn paa kirke

¹ Klosterforordningen 1443 8/1, Dipl. dioecesis Lundensis III 253. Tiendeforordningerne 1443 7/1 og 8/1 ib. 250, 252.

² Jævnfør hermed, at det i tiendeforordningen af 7/1 paabydes bisperne at skride ind mod overtræderne med kirkelig straf. Men det skal ske, siges det, baade paa kongens vegne, og paa ærkebiskoppens og den lokale biskops autoritet.

³ Vaabenforbudet 1442 5/7. Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv V (1871—75) 60.

og konge. Dette leder tilbage til vort udgangspunkt. Naar ærkebiskoppen i 1443 kroner og salver Kristoffer til ærkekonge i Danmark, er det et udtryk for den samme sidestilling, som vi finder i dokumenterne. Endogsaa hvad titlen angaar, skal de to øvrighedsmagter stilles lige. Det er en gammel opfattelse i middelalderen, at den som kroner, staar over den, som krones. Den salvende har højere rang end den salvede. Men Hans Laxmand giver afkald paa denne højere værdighed. Han hæver kongen op paa siden af sig, gør ved selve den højtidelige handling en *rex* til en *archirex*, som han selv er, ikke *episcopus*, men *archiepiscopus*. Det er de store idéer udefra, som paany slaar igennem hos en af de lundensiske ærkebisper. Atter tegner sig bag Lund en europæisk horisont.

Virkeligheden laa tilbage i al sin uforandrethed og i al sin tunge uforanderlighed, da Peder Lykkes manifest blev taget ned fra kathededdøren i Lund. Maaske var ærkebisperen tilfreds hermed. Linier udefra var fældet ind i det hjemlige mønster, en ny idé proklameret, det var dog ikke saa lidt. Anderledes for Hans Laxmand. Da hans magtfulde ord havde runget sig ud og tabt sig bort under hvælvingerne i Ribe kor, da begyndte det først ret. Hvad der skete i kirken, procession, ceremoni, hymne og ritus, alt dette, kunde ikke være nok, naar virkeligheden trængte sig paa ham med problemer og konflikter, kom ham ind paa livet som tungtvejende realiteter i det politiske, sociale og økonomiske plan. Det blev dem, som bestemte hans holdning, lagde sig bagom, tog i bunden og holdt baaden paa ret køl, mens vimpen viste farver ude paa agterdækket.

Konge og kirke havde brug for hinanden. Et godt forhold var baade praktisk og nødvendigt. Derfor var teorien om de to øvrighedsmagters ligestilling blevet kundgjort af Peder Lykke. Tanken blev grebet af hans efterfølger. Den voxede hos ham ud til noget langt væsentligere. For Hans Laxmand blev idéen en model for hans hele indenrigske politik — da han vel havde faaet Erik af Pommern bort og

formindsket hans kongeriger til et slot, en ø og en ske. Kristoffer af Bajern, som kom i stedet, han var nok ingen nejherre. Men hvad var han da, denne monark, som har baaret den fineste titel i vor kongestamme? Aaret 1443 giver svaret herpaa, et mærkeligt, dunkelt dobbeltsvar.

Ofte er det jo desværre saadan, at historikeren, hvor meget han end erkender at have lært af sine forgængere, og hvor meget han end er dem skyldig, dog alligevel tvinges til at forkaste deres resultater og nødes til at stille en diagnose, der bryder afgørende med alt det, som har autoritet bag sig. Det er ikke anderledes, naar det gælder de overmaade vigtige begivenheder, vi nu befatter os med. I 1443 har Lundeprivilegierne og spørgsmaalet om deres indhold og rækkevidde saa afgjort domineret de hidtidige fremstillinger¹. Det er da nødvendigt at gaa ind paa dette ældre, alment akcepterede standpunkt og søge at efterprøve dets holdbarhed.

Den 7. januar 1443 stadfæstede kong Kristoffer Lundesædets rettigheder, som det "har haft dem videst og friest fra gammel tid"². Blot tre maaneder efter opnaaede Hans Laxmand igen et privilegium. Al kongelig ret tilkendtes ærkebisen i Lundekirkens gods, rørligt som urørligt, al kongelig ret over dens undergivne og undersaatte, bryder, landboer og gaardsæder, al kongelig ret hvorsomhelst, til lands, til vands, over forstrand, told og vrag, i kirkens skipæn, havne, landsbyer og byer. Ene patronatsretten blev holdt udenfor³.

Det er ikke saa mærkeligt, at der bag paa pergamentet staar skrevet med en gammel haand: "Dette er det værdifuldeste af alle Lundekirkens og Lundesædets privilegier". Senere har historikerne optaget og gentaget dette synspunkt. Rigtigheden heraf kan næppe bestrides. Men, hvad man hidtil har overset, er, at der findes et tillæg i teksten. Afgørende, vigtigt. Maaske er det dette, som paaskriften sigter til. Privilegiets hovedbestemmelse, afstaaelsen af al kongelig ret til ærkebisen,

¹ Erik Arup, Danmarks historie, II (1932) 216, jf. Gottfrid Carlsson anf. skr. 510, P. G. Lindhardt anf. skr. 91.

² Dipl. dioecesis Lundensis III 249.

³ 1443 13/4. Ib. III 256.

har nemlig en ganske anden plads i tidens sammenhæng, end man indtil nu har haft øje for. For at forstaa dette til fulde maa vi undersøge privilegiet fra to sider. Spørge først, hvor meget det betyder i forhold til tidligere. Og for det andet, hvad det var værd i praxis.

Ved besvarelsen af det første spørgsmaal, hvad var nyt, hvad var gevinst i 1443, maa det erindres, at ærkesædet paa den vigtigste del af sit gods, de mange herreder, det besad, forlængst havde erhvervet sig rettigheder i plan med 1443. I 1303 var Rønneherred paa Bornholm blevet tilskødet ærkestolen af Erik Menved. 1327 kom den i besiddelse heraf og dermed af hele landet. Ude i havet laa det, revet løs fra kongens magtomraade, som et lille ærkebiskoppeligt ørige. Ærkebispens traadte paa Bornholm i kongens sted i enhver henseende, ved enhver skat, oppebørsel, indtægt og indkomst. Herskeren derude kunde til exempel, som Jakob Ulfstand omkring 1400, fritage en bornholmsk gaard for samtlige rettigheder, der tilkom kongen, saasom stud, inne og leding¹. Paa samme maade forholdt det sig i de herreder i Skaane, der hørte sædet umiddelbart til. Gaar vi over til de kongelige herreder, staar det fast, at ærkebiskoppen inden 1390, maaske længe før, var kommet i besiddelse af den høje 40 marks bøde over kirkeligt gods i sit hele stift². Den tidligere saa omstridte vragnet laa ligeledes trygt i ærkebispens haand. Det gjaldt alle strandinger under Bornholm³. Men ogsaa i Skaane, i Halland og Blekinge havde han ret til vrag. Meget talende er i saa henseende et vidnesbyrd allerede fra 1361, hvorefter den ærkebiskoppelige official her har oppebaaret told og vrag paa bispens og kirkens gods⁴. Om disse to rettigheder sloges Jakob Erlandsen drabeligt med kong Kristoffer. Hundrede aar efter indgaar de som en selvfølge i ærkebispens kasse.

Det bør saaledes understreges, at privilegiet af 1443 var

¹ 1403 11/3. Repertorium Danicum I:3 (1906) nr. 4567.

² 1390 23/4. Ib. I:2 nr. 3744.

³ 1434 18/3, 25/10, 1434 u.d. Dipl. dioecesis Lundensis III 141, 155, 156.

⁴ 1361 14/4. Repertorium Danicum I:2 nr. 2639.

værdifuldt, fordi det var saa udtømmende. Men det var ikke enestaaende, i dette stykke. Hvad det første hovedpunkt angaar, indeholdt det i virkeligheden kun en opsummering af ældre rettigheder, en kodifikation af disse.

Maa det paa denne maade erkendes, at det store privilegium ikke hjemler ærkesædet mere af kongens ret, end det havde erhvervet i forvejen, er det paa den anden side nødvendigt at gøre endnu en indskrænkning i dets betydning og dermed søge at besvare det andet spørgsmaal: Hvad var det mon værd i praxis? I teksten selv var en gruppe af personer særlig undtaget, prælaterne og kannikerne i Lund. Kong Kristoffers begunstigelser til ærkebiskoppen maatte ikke krænke dem og deres rettigheder. De havde forinden, i 1440, skaffet sig en carteblanche bekræftelse af samtlige ældre privilegier¹. Hvorsomhelst bispens ret stødte sammen med kannikernes, i retlig, økonomisk og jurisdiktionel henseende, dær maatte kapitlet ikke lide noget afbræk. Arven efter kongemagten, det vil sige de kongelige rettigheder over gejstligt gods i Skaane, tilkom da i virkeligheden ikke een hovedarving, ærkebiskoppen, men to, bispem og kapitlet. Det var vel ikke altid, de to arvekrav lappede ind over hinanden. Men de gjorde det i hvert fald i kirkens herreder, dens egne domæner. I 1390 lykkedes det kapitlet at tvinge den udvalgte ærkebiskop Peder Jensen til en meget vigtig indrømmelse her. Kannikerne fik dette aar tilkendt fredkøbet af deres undergivne inden for herrederne². Afstaaelsen skulde kun have gyldighed for Peder Jensens egen funktionstid. Allerede aaret efter afgik han ved døden. Men ogsaa hans efterfølger, og alle efter ham igen, maatte paa knæ og den ene efter den anden fraskrive sig fredkøbet. Det var en rettighed, som kongerne fra 11. til 13. aarhundrede — og endnu undertiden i 14. — udtrykkeligt havde forbeholdt sig selv. Nu var den kommet ærkebispem i hænde. Den tilkom ham som kongens arving. Paa kapitelsgodset indtraadte en ny fordringshaver, for fredkøbets vedkommende fra 1390, for den lavere rets

¹ 1440 10/11. Dipl. dioecesis Lundensis III 219.

² 1390 23/4. Repertorium Danicum I:2 nr. 3744.

vedkommende længe før. De gamle kongelige rettigheder blev snittet op og stykket videre ud, bag ærkebispem trængte kapitlet sig frem og vilde have del i byttet.

Det maa betragtes som en kendsgerning, at væsentlige dele af de begunstigelser, som Kristoffer tilstod Hans Laxmand i 1443, i forvejen var baandlagte til fordel for kapitlet — ligesom frihederne i det hele ikke betegnede nyerhvervelser, men blot nu blev stadfæstet samlet og under eet. Denne vurdering af privilegiets hovedbestemmelse gør det af med en yndet sammenligning. Hans Laxmand er blevet stillet side om side med Jakob Erlandsen i dennes konflikt med Kristoffer I. Ogsaa Jens Grand og hans kamp mod Erik Menved har maattet tjene som baggrund. Det er blevet fremstillet, som om Hans Laxmand nu endelig bragte ærkesædet, hvad det havde kæmpet for saa længe, og saa bittert. Sammenligningen med de to store ærkebisper fra 13. aarhundrede er bundfalsk. Lundesædets privilegier havde i mellemtiden udviklet og udvidet sig kraftigt og opnaaede deres sluttelige form længe før 1443. Der var, kort fortalt, forløbet halvandet sekel mellem fangehullet i Søborg og højkoret i Ribe. Men hertil kommer, at Lundesædets syn paa kirke og konge er saa helt anderledes i 15. aarhundrede end i 13. Dengang stod kirkens magt imod kongens, dengang gjaldt kontrasten mellem *regnum* og *sacerdotium* i sin hele styrke. Denne formel er for snæver til længere at gøre fyldest. Fronten gaar ikke dær, hvor den stod i kampens aarhundrede. Som jeg har prøvet at vise ovenfor, søger de to øvrighedsmagter sammen i 15. aarhundrede, Peder Lykke og den pommerske Erik, den bajerske Kristoffer og Hans Laxmand. Initiativet udgik fra ærkebisperne. De havde i eminent grad kongens støtte behov. Og hermed kan vi vende tilbage til det store privilegium af 1443.

Efter listen over de kongelige friheder, som hidtil har været ene om at tiltrække sig historikernes opmærksomhed, følger en passus, der ikke bør forbigaaes. "Fremfor noget andet", udtaler Kristoffer¹, "er det vor vilje og vort ønske,

¹ 1443 13/4. Dipl. dioecesis Lundensis III 257.

at den lundensiske ærkebiskop...skal have fri raadighed, frit herredømme samt revselsesret over samtlige og hver enkelt af kirkerne, saa vel som klostrene, hospitalerne og Skt. Jørgensgaardene i sit stift, og at alle gaardsæder under sognekirkerne og præsterne i Lunde stift skal svare og adlyde ærkebiskoppen, og ingen anden, som deres sande herre i aandelige og verdslige anliggender". Det er noget helt nyt, som her dukker op. Det er klostrene og sognekirkerne, der — ligesom ogsaa tienden — viser sig at være genstand for ærkebiskoppens opmærksomhed, hans indtrængende, paafaldende, paagaende interesse.

2. *Biskop og kloster 1376—1443.*

I det netop citerede privilegium af 13. april 1443 havde Laban tildelt Jakob alle de blakkede og spættede dyr i flokken, udmaalt lønnen til Herrens mand. Det gjaldt nu blot om at faa de umælende drevet i fold. Men afregningen var sket under former, som maatte vække betænkelighed. Med hvilken begrundelse kunde kongen optræde som øverste magt over kirker, klostre og hospitaler i Lunde stift? Hvorledes kunde han have myndighed til at regulere forholdet mellem højere og lavere instanser inden for gejstligheden? Er det hele maaske kun en fiktion, retligt set? Næppe. Vi har et utvetydigt bevis paa, at Kristoffer tillagde sig og af Hans Laxmand fik tilkendt medbestemmelsesret over alle danske klosterstiftelser. Det fandt udtryk i reformforordningen fra januar maaned 1443. I aprilprivilegiet afstod kongen atter denne verdslige tilsynsret over kirkens huse. Afstaaelsen gjaldt dog kun for ærkestiftet. I det øvrige Danmark var Kristoffer stadig bispens kollega, hvad angaar myndigheden over munke og nonner. Og hvad mere var, det afkald, som Kristoffer gav for Lunde stift, var formuleret saaledes, at det ikke anfægtede hans ret til rent principielt at gribe ind i fundamentale kirkelige anliggender. Det betød blot, at han lod ærkebispens træde i sit sted øst for Sundet.

Prisen var høj for den gode Hans Laxmand. Velan,

men det var heller ikke smaating, der stod paa spil. Peder Lykkes idé om en ligestilling af de to øvrighedsmagter, frisk importeret fra Frankrig, var den skabelon, hvorover 1443-politikken blev bygget op. Men samarbejdet gik dybere ned, end teorien forudsaa. Det blev ensbetydende med en sammenslyngning af kongens og kirkens magtomraader. Kristoffer fik adgang til forgaarden og slap om bag forhænget, til gengæld skaffede han højgejstligheden dens fire januartriumfer.

Hans Laxmand fik i denne maaned 1443 opfyldt sine ønsker med hensyn til sognekirker, klostre, privilegier og tiende. Alle fire punkter havde aartier igennem staaet paa biskoppernes ønskeseddel. Saa tidligt som i haandfæstningen fra Slagelse af 1376 havde de formet sig et helt program herpaa. Bisperne havde da sikret og garderet sig, netop hvad angaar klostre, privilegier og tiende. I den allerførste paragraf af forpligtelsesbrevet er det privilegierne, det gælder. Det paabydes den kommende monark at lade kirken nyde sine rettigheder, friheder, naadesakter, love, privilegier og jurisdiktionsbeføjelser, som den har haft dem friest og nyttigst til nogen tid¹. Bestemmelsen taler et kraftigt sprog til fordel for kirken, stærkere end nogen tidligere valghaandfæstning. Kirken, det er bisperne, kapitlerne, klostrene og alle gejstlige personer, siger texten selv. Klosterhusene er altsaa med, men det er kun deres rettigheder over for kongen, der bliver taget vare paa. Naar talen er om deres forhold til biskopperne, lyder der ganske andre toner. Et forbud høres udtalt, ubestemt er det at lytte til. Ingen, af hvad stand han end er, maa blande sig i klostrenes styrelse. Til gengæld er det eftertrykkeligt understreget, hvem der skal have fordel af bestemmelsen. Husenes abbeder, priorer og forstandere skal svare "deres herrer biskopperne i eet og alt og fuldt ud, som deres sande herrer i verdslige og aandelige anliggender". Herredømmet skal omfatte indsættelse af klosterformændene, samt som det første og vigtigste: dispositionsretten over jordegod-

¹ 1376 3/5. Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv II (1856—60) 21.

set, besiddelserne. Paragraffen er flunkende ny¹. De andre bestemmelser, der angaar kirken — om spolieret, privilegier og tiende — har kunnet skæres til efter forbilledet, haandfæstningen af 1326, og har ved mindre ændringer faaet et væsentligt andet indhold. Ved smaa midler er de gjort tjenlige for biskoppernes højtflyvende planer halvtreds aar senere. Derimod bød det gamle forlæg ingen støtte for affattelsen af klosterparagraffen. Den blev sat paa scenen som en ny figur, en usminket tilkendegivelse af et utrætteligt, umætteligt magtbegær fra højgejstlighedens side.

Det, som er mest slaaende ved dette indgreb eller indbrud i klosterfolkets frihed, er fortielsen. Der hersker fuldstændig tavshed om den særstilling, som mange klostre havde, idet de var, hvad man kalder eximerede. Det betød, at de var fritaget for ethvert biskoppeligt tilsyn. Af de ordner, der fandtes i Danmark, havde dette gyldighed for cistercienserne, johanniterne, dominikanerne og franciskanerne. I kraft af vidtstrakte pavelige begunstigelser var de unddraget det lokale bispestyre og kun undergivet deres egen ordensjustits, i sidste række overhovedet for den paagældende orden, altid en udlænding i det fjerne. Det var imidlertid ingen hemmelighed, at exemptionen havde mødt modstand fra bispernes side, helt tilbage fra 12. aarhundrede, da den kom i stand for første gang. Igen og igen søgte biskopperne at bryde ordnernes selvstændighed og selvtilstrækkelighed, atter og atter krydsedes de to parters interesser. For Danmarks vedkommende er det her nok i 1100-tallet at erindre om klostrenes gode ven ærkebiskop Eskil (1138—77), der var saa ivrig for at udbrede de uafhængige cisterciensere — uden for hans eget stift vel at mærke. Til sit eget omraade foretrak han rigtignok at faa præmonstratensere, der jo skyldte ham lydighed som stiftets styrer². Hvad angaar 1200-tallet, trænger biskop Tyge af Aarhus (1260—73) sig strax frem i erindringen. Det fortællles, at han ikke agtede cisterciensernes fine exemptionsprivile-

¹ Ikke bemærket af Erik Arup, anf. skr. II 156.

² Hal Koch, De ældste danske Klosters Stilling i Kirke og Samfund indtil 1221. (Dansk Historisk Tidsskrift X:3 (1936) 526.

gier højere end det rene...¹. At han af hjertens lyst knubsede og knægtede de graa stakler fra Øm, staar mere end fast. Hans navnebroder fra 1300-tallet, biskop Tyge af Børglum, var en gudsforgaaende krop. Skade kun, at han kom i klammeri med kong Kristoffer II, for de to maa have haft muligheder for at forstaa hinanden, til bunds. Nu fik han i 1330 de groveste beskyldninger paa halsen fra den noble majestæt². Iblandt disse var det en ringe forseelse, at han havde krænket de hvide nonner i Vrejlev ved at visitere dem og krævet gæsteri af dem til en ubetydelighed af 160 havrædende heste, som han førte med sig af standsmaessige grunde.

I haandfæstningen af 1376 fik bisperne omsider drevet deres klosterpolitik igennem. Ikke blot de stiftelser, som med rette var deres, men i tidens løb var voxet til og havde kunnet gøre sig mere eller mindre selvstændige, ikke blot dem, men ogsaa de udenforstaaende, helt uafhængige klostre skulde for al fremtid lyde "deres herrer biskopperne". Et aarhundredgammelt ønskemaal, sat ind i kongens valgkapitulation, intet viser vel bedre, hvilken overvældende stærk stilling bisperne stod i. Men den 3. maj 1376 gik ogsaa til ende. Slagelse blev snart forladt af sine fine gæster, rigets mæglige skiltes. Det skulde nu vise sig, hvad løfterne var værd.

Haandfæstningen var formuleret befallende og bydende, og dog kom den ikke til at repræsentere mere end et truende program fra højgejstlighedens side. Hvad angaar bestemmelsen om klostrene var og blev den et stykke knirkende pergament, saare langt fra den virkelighed, den vilde tvinge. Dette blev klart kort efter.

Inden for de ordner, der nød godt af exemptionen, havde nonneklostrene altid indtaget en stilling lidt for sig selv. De optog jævnlig adelsfrøkner, hvis arv var for lille til at skaffe dem et ægteskab af stand, men stor nok til at sikre dem en livrente inden for murene. Meget verdslige motiver kunde saaledes ligge bag, naar en nonne tog sløret. Det var da ikke

¹ *Scriptores minores*, ed. M. Cl. Gertz II (1918—20), 245, 221.

² 1330 22/9. *Dipl. Danicum* II:10 nr. 243 § 7.

lige let for ordenens og provinsens ledende mænd at faa tugten opretholdt i dens drakoniske strengthed. Endvidere havde statutterne oftest udskilt den verdslige administration og overdraget den til en udenforstaaende, en værge. Gennem hans person kunde fremmede kræfter fra tid til anden faa lejlighed til at gøre sig gældende. Hertil kom, at kvindesklostrene først naaede til landet efter mandsklostrene, maatte nøjes med de næstbedste lokaliteter, de næststørste donationer. De blev lettere afhængige af bispens naade, et lettere bytte ogsaa for hans indflydelse, der oftest begrundedes med, at tilsyn var nødvendigt for klosterdisciplinens skyld. Dette er aarsagerne til det betydningsfulde forhold, at nonneklostrene i senmiddelalderen kom til at staa ringere end munkeklostrene, og førend disse maatte give efter for trykket udefra.

Det var ingen tilfældighed, at biskopperne efter 1376 prøvede at faa deres vilje netop med kvindestiftelserne, søgte at sprænge ringen, hvor den var svagest. Franciskanernes søsterorden, clarisserinderne, havde i Roskilde det kendte Skt. Klara kloster. I 1370 havde abbedisse, konvent og værge paa egen haand forpagtet jordegods bort til lægfolk. Det skulde være udlejet for forpagterens livstid, i det ene af eksemplerne endda ogsaa for hustruens¹. Et aar efter Olufs haandfæstning sætter Roskildebispen ind. 1377 sender biskop Niels Jepsen (1368—95) en buldrende skrivelse til Klarasøstrene. Han har erfaret, at flere af deres ejendomme er lejet ud til lægmænd og er kommet dem i hænde uden hans viden og samtykke, til stor skade for nonner og abbedisse. Derfor forbyder han dem for eftertiden, under kirkens strenge straf, at bortfæste, pantsætte eller iøvrigt afhænde noget af deres gods til gejstlige eller lægfolk uden hans bifald. Alle saadanne afhændelser, foretaget indtil dato, erklæres ugyldige og omstødes helt og holdent². Meningen er ikke til at tage fejl af. Haandfæstningens ord skal blive realitet. Men — havde den høje biskop troet, at hans befalingsbrev vilde faa den

¹ 1370 19/5, 21/9. Repertorium Danicum I:2 nr. 2890, 2904.

² 1377 9/8. Ib. nr. 3184.

tilsigtede virkning eller dog i det mindste have en vis effekt, saa tog han fejl. Allerede 1380 har vi dokumenter, hvor klostret træffer dispositioner som før, frit, uhindret, uden ringeste hensyntagen til stiftets herre. Det samme er tilfældet i de følgende aar. Fra Niels Jepsens egen embedstid foreligger der en hel række eksempler, der demonstrerer Klarasøstrenes uafhængighed og integritet¹.

Et klart nederlag var det, som kom ud af bispernes attack paa et af de svage klostre. Bedre gik det ikke andetsteds. Ogsaa over for de gamle, godt sikrede mandsklostre kom angrebspolitikken af 1376 ynkeligt til kort. Hvis vi ser paa tiden indtil det andet store skæbneaar for klostrene, 1425, blev situationen uforandret for de kongregationer, der ikke var eximerede, og som bisperne krævede sig underlagt med fuld ret. Sjællands biskop skulde regere over benediktinerne paa sin ø, og han havde vel kontrol over munkene i Ringsted i 1402, ligesom Aarhusstolen over Rind i 1424, men Skovkloster kunde han ikke faa bugt med². Det disponerede frit og frejdigt endnu i 1423³. Billedet var det samme for augustinerens vedkommende. Ogsaa de hørte til bispens domæne, hvorfor stiftsherren i Viborg havde Grinderslev kloster under sig i 1390⁴. Men Dalby i Skaane rejste sig stolt paa sin kullede bakke, traf dispositioner helt paa egen haand, som det ses i 1389⁵. Om de eximerede ordner er det knap nok nødvendigt at tale. Cistercienserne vidste kun alt for godt at holde sig en Niels Jepsen fra livet med samt hans kraftige appetit, hvad der fremgaar af et dokument om Sorø i 1412⁶. Det samme forstod johanniterne, dokumenteret

¹ 1380 7/3, 21/9, 1384 3/4, 31/5, 1387 19/3, 25/11, 1388 25/5, 1390 25/11, 1391 13/1. Repertorium Danicum I:2 nr. 3281, 3298, 3442, 3449, 3583, 3617, 3645, 3772, 3784.

² 1402 17/2, 1424 13/2. Ib. I:3 nr. 4497, 6077. Rind regnedes øjensynlig til Aarhusbispens ho, jf. Lindhardt, Danmark og reformkoncilierne, 47ff.

³ 1423 2/2. Repertorium Danicum I:3 nr. 6002, jf. nr. 6508, 7826.

⁴ 1390 30/11. Ib. I:2 nr. 3773.

⁵ 1389 30/9. Ib. nr. 3714.

⁶ 1412 23/11. Ib. I:3 nr. 5236.

inden haandfæstningen i 1363, og efter denne i 1390, 1399 og 1420 for huset Antvorskov¹.

Det store angreb paa klostrene var slaæet fejl. Men trykket fortsattes, sejt og vedholdende, og kom, efterhaanden som aartierne vexlede, til at give enkelte synlige resultater. Dog kun over for nonnernes stiftelser. Klostrene i Roskilde er de mest illustrerende eksempler. Daarligst gik det bispen ved cisterciensersøstrene i Mariaklostret, der blev styret fra det mægtige Sorø. I 1383 foretog nonnerne en pantsættelse, i 1387 en bortforpagtning, begge gange efter udtrykkeligt at have indhentet samtykke hos faderabbeden, der ogsaa langt senere raadete for dem². Efter Niels Jepsens død i 1395 hævdede Klarasøstrene sig fortsat³. Men snart mærkedes infiltrationen fra oven, som 1405 og 1406 fandt udtryk i, at klostrets fæstebreve ikke kunde undvære Roskildebispens segl. Og i aarene 1406—1415 fik de en Roskildekannik som forstander⁴ — klosterhuset rykkede stadig nærmere katedralkirken. Ogsaa Agnetenonnerne, som var tilknyttet dominikanerordenen, maatte begynde at give efter. 1393 satte to kanniker fra Roskilde deres segl paa et fæstebrev for Skt. Agnete⁵. 1405 var det provsten og sakristanen sammesteds, 1406 en kannik og en vikar, som hæftede deres segl til⁶. Et dokument af 1420 viser os klosterforstanderen aflægge regnskab. Nærværende er en mand fra ordenen, byens borgmester, en kannik fra domkirken samt selveste dekanen⁷. En udviklingslinie begynder at tegne sig.

Snart fulgte det næste slag mod klostrene. Danmarks biskopper, forsamlede til koncilium i København, kundgjorde

¹ 1363 3/3, 29/9, 14/10, 1390 20/4, 1399 2/2 1420 3/2. Repertorium Danicum I:2—3 nr. 2688, 2706, 2707, 3742, 4243, 5829.

² 1383 11/11, 1387 22/1. Ib. I:2 nr. 3423, 3577. 1458 15/5 Ib. II:1 nr. 853.

³ 1395 22/2, 29/9, 1406 30/8, 1412 23/1, 31/10. Ib. I:2—3 nr. 3974, 4008, 4818, 5191, 5231.

⁴ 1405 10/4, 1406 4/10, 1413 14/8, 1415 7/3. Ib. I:3 nr. 4677, 4848, 5280, 5505. Jf. 1441 29/7. Ib. nr. 7188.

⁵ 1393 19/1. Ib. I:2 nr. 3885. Jf. 1383 22/12. Ib. nr. 3426.

⁶ 1405 17/10, 1406 27/11. Ib. I:3 nr. 4712, 4862.

⁷ 1420 13/1. Ib. nr. 5827.

deres beslutninger i provincialstatutterne af 1425. Det skete i en skrivelse, som var stilet baade til lægfolk og gejstlighed. Paa dette punkt tog den smukt linien op fra ærkebiskop Peder Lykkes indbydelse, der proklamerede den nye samarbejdsidé. Men den lod det ogsaa blive herved — og ilede frem mod helt andre maal. Et af disse, et kardinalpunkt for statutterne overhovedet, var ordningen af klostrenes forhold. I beslutningerne skelnes der mellem to kategorier af huse. Samtlige stiftelser, hver og en, skal underkaste sig biskoppelige visitatser. Disse skal have til formaal at reformere de klostergivnes vandel, hele stilling og endog deres klosterregler. Endvidere skal visitatsen befatte sig med regnskabsførelsen. Naar som helst biskopperne finder det fornødent, skal de kunne drage ud paa tilsynsrejser. Overgrebet er evident. Men for dog at tilsløre de haarde bud en smule, hedder det, at visitatsen i de eximerede huse skal ske paa pavelig myndighed, i de andre paa bispens egen¹. Denne formulering kopierer et dekret fra Clemens V, godkendt paa konciliet i Vienne 1311—12². Men dær er det rigtignok kun nonneklostrene, der er tale om. Og inden for disse er det kun de stiftelser, som var paven umiddelbart undergivet. Alene disse fik bisperne i den clementinske forordning ret til at visitere paa pavelig autoritet. De klostre, der nok var eximerede, men — som alle de danske — stod i et fjernere forhold til pavestolen, de fik deres særstilling fuldtud respekteret, og det baade mands- og kvindehuse. Den hykleriske overensstemmelse i statutterne af 1425 med dele af et lovgyldigt dekret kan derfor ikke skjule det flagrante brud med kanonisk ret.

Konciliebeslutningen af 1425 tromlede exemptionen ned. Det skete paa en mere behændig maade end i haandfæstningen af 1376, der saa bort fra alle særforhold. De to bestemmelser er imidlertid af ganske samme indhold, hvad angaar det gejstlige opsyn med husene. Men med hensyn

¹ 1425 12/7. Dipl. dioecesis Lundensis III 55—56.

² c. 2 Clem. III 10 De statu monachorum etc. Jævnfør Lindhardt, Danmark og reformkoncilierne, 60—61, der giver en stærkt afvigende tolkning af 1425-bestemmelserne.

til de verdslige anliggender vover bisperne sig 1425 ikke helt saa langt ud som 1376. Dengang skulde bisperne være herrer paa begge felter, i timelige saa vel som aandelige forhold. 1425 skilles en kategori ud. For sig selv staar de hospitaler, klostre og stiftelser, som bliver administreret af en værge. Det var tilfældet med de fleste nonneklostre, ved vi. For denne type af huse gjaldt skærpede regler fra 1425. Enhver indsættelse og afskedigelse af administratorerne skulde ske efter bispens vilje. Et forbehold indsattes. Hvis det kunde godtgøres, at der forelaa exemption, hvis det kunde vises, at den var lovlig, og hvis der kunde forebringes uomtvistelige privilegier i saa henseende, da skulde paabudet ikke gælde. En lignende indskrænkning findes ikke i den anden særbestemmelse for denne art af stiftelser. Ingen værge maatte under nogen omstændigheder foretage salg, pantsættelser, mageskifter, bortforleninger eller paa nogen som helst anden maade afhænde klostrets jordegods — uden samtykke fra stiftets biskop. Skete det, var retshandelen ugyldig, og værgen havde fortabt sit embede. Naar denne sidste bestemmelse blev haandhævet, vilde det falde let for en intrigant biskop at skaffe sig indflydelse paa besættelsen af forstanderens post. Gentagne afskedigelser maatte før eller senere føre til, at huset overgav sig. Det er da et spørgsmaal, om det frie forstandervalg, som der skiltes med ved de administrerede, men dog exempte klostre, er andet end — facade.

Det er blevet hævdet, at Københavnerstatuttet har laant sine idéer om klosterstyrelsen fra konciliet i Konstanz¹. Hertil maa imidlertid bemærkes, at beslutningerne fra det store kirkemøde paa ingen maade betød et principielt angreb paa exemptionen. I saa henseende var dets vedtagelser præget, ikke blot af maadehold, men ligefrem af tilbageholdenhed. Kun exemptionsbuller udstedt i skismatiden, altsaa efter aar 1378, blev erklæret for ugyldige. Men denne bestemmelse havde intet at sige for de gamle ordener, der havde bo i Danmark. Det er da slet ikke nødvendigt at gaa omvejen

¹ Erik Arup, anf. skr., II 202, Lindhardt, anf. skr., 61 note 248.

over Konstanz for at finde frem til København. Statutterne fra det danske møde kan i al deres haardhed ikke genfindes i konciliebeslutningerne. De grunder sig i stedet paa den modvilje, der fra gammel tid fandtes i den danske højgejstlighed imod de privilegerede klostre, og som indtil da havde fundet sit uforsonligste udtryk i haandfæstningen af 1376.

Statutterne af 1425 fik følger. De gik nok vidt, men tog dog et saadant hensyn til de faktiske forhold i retlig og juridisk henseende, at de ogsaa kunde øve en vis indflydelse paa dem. Hvad angaar herredømmet over de svagest stillede stiftelser, klostrene under administration, fik bisperne deres vilje. Dominikanernes mandskloster i Roskilde disponerede 1441 selvstændigt over sit jordegods, som venteligt var¹. Men deres kvindekloster sammesteds, Skt. Agnete, kunde ikke glæde sig ved samme frie stilling. Ved regnskabsaflæggelsen i 1420 stod tre parter hos. Den oprindelige myndighed, ordenen selv, var repræsenteret af en vikar for ordensprovinsens overhovede. Den nye interessant fra 1393, biskoppen, havde en prælat og en kannik til stede. Endelig den tredje part, bystyret, som havde sendt sin borgmester². Byens medbestemmelsesret gik længere tilbage og var ikke meget yngre end bispens. Allerede 1401 havde borgmestrene og en raadmand beseglet et fæstebrev³. Igen 1406 optræder en raadmand og forseglers da sammen med en vikar fra katedralkirken⁴. I 1422 er en kannik og en borgmester fælles om at sætte segl til et fæstebrev⁵. Men det er paafaldende, at byens folk snart efter trænges helt ud af klostrets anliggender. 1425 danner skilleaar. Endnu i 1423 kunde borgmesteren sætte sit segl paa et lejebrev⁶. Men saa skifter det. Inden 1435 er en Roskildekannik klostrets administrator⁷. Og 1436 indsættes

¹ 1441 3/9. Repertorium Danicum I:3 nr. 7194.

² 1420 13/1. Ib. nr. 5827. Jf. 1394 23/3 Ib. I:2 nr. 3925.

³ 1401 15/8. Ib. I:3 nr. 4457.

⁴ 1406 29/9. Ib. nr. 4846.

⁵ 1422 9/10. Ib. nr. 5983.

⁶ 1423 12/11. Ib. nr. 6060.

⁷ 1435 8/4. Ib. nr. 6757.

en ny formand efter Roskildebispens, Jens Jernskægs, hoved¹. Det sker skriftligt, gennem et diplom, hvorved priorinde og konvent erklærer at have kaaret sig værgen efter bispens samtykke. Han skal forestaa dem, for livstid. Tolv aar senere er der ikke længere tale om, at nonnerne selv udvalgte sig deres forstander. Da hedder det slet og ret, at han fik sit hverv fra bispen². Efter 1436 er biskoppen da ogsaa helt dominerende over for Roskilde Agnete kloster. En kvittering udstedes med hans segl, et gavebrev med hans officials, et lejebrev udfærdiges med raad af stiftets herre³. 1439 er det denne, som sammen med tre Roskildekanniker og ordenens repræsentanter kvitterer for forstanderskabet⁴. Tiden løber rask, senere er bispen helt alene herom⁵. Af særlig interesse er det i forhold til afregningen af 1420, at borgmester eller raadsmænd ikke længere nævnes, at konkurrenten fra byen er forsvundet. Maaske er udviklingen paa dette punkt den samme for Helliggejsthuset i Lund. I 1398 sælger stiftelsen gods efter at have indhentet samtykke fra ærkedegnen ved domkirken. Stadens interesser varetages herved af en borgmester, en foged og en raadmand⁵. Men efter 1425, i 1432 og 1439, er ærkedegnen alene paa valen, bystyrets folk er gledet ud⁶.

Vi kan da nok, naar vi ser paa de aartier, der fører frem mod det tredie skæbneaar for klostrene, 1443, konkludere derhen, at højgejstligheden i det hele har forstaaet at hævde sin stilling, og forbedre den. Men det maa rigtignok tilføjes: kun over for de svageste huse, og kun i konkurrence med den svageste del af den verdslige indflydelse.

Dette er baggrunden for Hans Laxmands klosterpolitik 1436—43. Hvad den nye ærkebiskop maatte holde sig for øje, da han i 1436 efterfulgte Peder Lykke paa ærkestolen i Lund, var dette, at de storstilede, gentagne angreb paa klo-

¹ 1436 21/5. Repertorium Danieum I: 3 nr. 6827.

² 1448 22/8. Ib. nr. 7809.

³ 1438 30/1, 25/7, 1440 24/5. Ib. nr. 6924, 6963, 7082.

⁴ 1439 24/6 Ib. nr. 7014.

⁵ 1398 23/3 Ib. I: 2 nr. 4195.

⁶ 1432 10/3, 1439 17/9. Ib. I: 3 nr. 6553, 7039.

strene i virkeligheden var endt med nederlag. Hverken den haarde politik eller den mere behændige havde over for hovedmassen af husene nogen som helst resultater at opvise. Men andre muligheder dukkede frem og bød sig til. I 1431 var et nyt generalkoncilium traadt sammen, denne gang i Basel. Strax var det kommet i strid med paven, Eugenius IV, for hvem det blotte ord 'koncilium' var en modbydelighed. I april 1436 rev det ud imellem Basel og Rom. Det var her-efter ikke svært at spille paa modsætningen. Begge parter var til at faa i tale, selv naar det gjaldt retsstridige foranstaltninger. Hans Laxmand benyttede lejligheden, han gjorde sin indsats og holdt denne gang paa kuriens farver. Det var i september 1437, han var at finde ved pavehoffet, ivrigt arbejdende i forgemakkerne¹. 15. november kunde han tage gevinsten hjem. Denne dag forskaffede han sig pavens blysegl under et mandat af opsigtsvækkende indhold. Modtageren var den svenske biskop Nils Ragvaldsson af Växjö. Denne havde i Basel gjort sig gældende paa fremragende maade. Men efter det aabenbare brud med paven forlod han konciliet og begav sig hjem. Hans Laxmand mente i ham at have fundet den rette mand.

Den skrivelse, som udfærdigedes, fortæller os unægtelig noget². Det fremgaar af den, at den nye ærkebisp, endnu inden han havde modtaget sin indvielse, og endnu inden hans første embedsaar var udløbet, var kommet i konflikt med klostrene i sit stift og i sin stiftsby. Forseelser, ja forbrydelser gik i svang blandt abbeder og klosterfolk, hævdede den udvalgte ærkebiskop. Maaske har der denne gang været noget om snakken — faa aar efter faar vi i hvert fald en forstemmende skildring af forholdene i de skaanske præmonstratenserhuse³. Videre paastod Hans Laxmand, at disse samme misdædere nedbrød klostergodset og satte det over styr. Dobbeltbundeheden kommer frem her, atter en gang: det religiøse motiv for biskoppelige indgreb, det alt andet end fromme formaal,

¹ 1437 4/9. Dipl. dioecesis Lundensis III 188.

² 1437 15/11. Ib. 189.

³ 1443 3/9. Ib. 262.

som samtidig skal tjenes, at bringe klostrenes gods i bispens haand. Hans Laxmand havde selv søgt at faa bugt med de uregerlige. Men disse havde fundet sig et skalkeskjul, siges det i bullen. De skød sig ind under deres privilegier, henviste til deres exemption. Vi kan af dette se, at Hans Laxmand allerede ved begyndelsen af sin bane har brugt den haarde haand, at han helt fra først af har fulgt en skarpere kurs end Peder Lykke. Det kan ikke nægtes, at der er lighedspunkter imellem en tidligere ærkebiskop og Hans Laxmand, at denne paa mange maader var en *Absalon novus*. Men for Hans Laxmand lykkedes det at dæmpe den storm, der maatte rejse sig efter hans første drastiske skridt. Han skiftede taktik, skaffede sig en straamand i bispen fra Växjö og lokkede paven til at dække aktionen. Saaledes kamoufleret skulde angrebet paany sættes ind. Nils Ragvaldsson fik befaling om at visitere samtlige klostre i Lunde by og stift inden et aar, saavel i hoved som i lemmer, saavel i aandelige som i verdslige anliggender. Det er visitationsmyndigheden fra 1425 og — fra 1376 — dispositionsretten over godset, det er disse to ting, der genfindes i den nye ærkebiskops klosterpolitik, begge dele klart i strid med den almindelige kirkeret.

Vist var det lettere at være biskop, naar conciliet stod paven imod. Hans Laxmand kunde, om han vilde, gaa balancegang og skaffe sig posen fuld, blot han rakte den frem. Han erhvervede sig stillingen som dominikanernes værnerherre i Danmark¹. Ogsaa denne beføjelse havde han faaet overdraget af paven. Det tør antages, at Hans Laxmand har røgtet sit hverv ligesaa nidkært som hans forgænger Mogens Nielsen, der 1384 beskyttede dominikanernonnerne i Roskilde — imod dem selv². Det var kun altfor tydeligt, at frøerne atter havde faaet en stork til konge.

I det hele tegnede det slet ikke værst, selv om Hans Laxmand ikke saa hurtigt fik bugt med klostrene. Hvad der kom ud af det mandat, han udvirkede til Nils Ragvalds-

¹ 1442 28/1. Dipl. dioecesis Lundensis III 232.

² 1384 7/2. Repertorium Danicum I:2 nr. 3431, jf. nr. 3315 af 1381 22/3.

son, ved vi ikke. Men antagelig har denne været for klog til at ville optræde som ærkebispens kreatur. I saa fald er det forstaaeligt, at Hans Laxmand mente at maatte sætte en ny kampagne i gang mod klosterhusene, den tredje aktion i løbet af faa aar. Det blev ikke paa hans egen myndighed som første gang, han prøvede, ikke paa pavens, som det var tilfældet ved det andet angreb. Ved det tredje og sidste attack kaldte han nye kræfter frem til hjælp, magter som han nok selv kunde besværges, men ingen af hans eftermænd og efterfølgere.

Forordningen af 8. januar 1443 er stilet til baade gejstlige og lægfolk¹. I fællesskab erklærer de to udstedere, kongen og ærkebispens, at der har rejst sig klager over misforhold i klostrene. De affolkes og lægges øde, tugten er i opløsning, disciplinen i forfald. Udstederne skrider ind herimod. Fra at være et anliggende strengt forbeholdt de kirkelige myndigheder bliver efterlevelsen af ordensreglen og opretholdelsen af klostertugten pludselig en fællesopgave for alle i samfundet. Hvem det end er, bisper, prælater, riddere, væbnere, borgerskab og købstadsfolk, hver og en skal de holde stiftelserne under opsyn og sørge for, at det gaar regelret og kanonisk til. Undlader nogen at føre tilsyn, kan han straffes med kongens hævn og kirkens dom. Sker der forseelser, skal stiftets biskop tage affære. Men ikke blot fungerer denne da paa egne vegne og paa ærkebiskoppens. Ogsaa i kongens navn optræder han i saa fald. Bestemmelsen er, siger teksten, truffet "med vore raaders raad". Intet viser vel bedre end denne vending, hvor langt sideordningen er drevet mellem de to højeste myndigheder. Ærkebispens kunde aldrig blive mere end det fornemste ledemod af raadet. Her er han traadt ud af det. Han er blevet kongens ligemand, rigsraadet deres fælles organ. Kongen er til gengæld traadt ind i kirken, ikke som privatperson, ikke for at bede og gøre bod, ikke som mand, men som majestæt, som den der befaler og hersker. Og han er kommet for at blive.

¹ Dipl. dioecesis Lundensis III 253.

Andre bestemmelser afslutter den fælles forordning. Regnskabspligten indskærpes for samtlige huse. Bisperne skal have adgang til at paahøre regnskabsaflæggelsen og fuldmagt til at fælde dom desangaaende. Endelig faar biskopperne den særlige beføjelse, at de kan lægge klostre sammen, naar indtægterne er for smaa. Dekretet munder ud i trusler af en form som i 12. aarhundrede. Ulydige skal straffes baade af konge og kirke, baade med monarkens vrede og bispens band. At det er alvor med den sidste sanktion, ses deraf, at der skal gives de normale tre paa-mindelser, inden bandet lyses.

1443-forordningen forener de videstgaaende krav fra Slagelse og København. Haandfæstningen af 1376 ophævede al forskel mellem klostrene. Statutterne af 1425 opretholdt visse skel, respekterede exemptionen paa visse punkter, tilsidesatte den paa andre. Aaret 1443 betyder barrierens fald, en sejr for bispepolitikken, en triumf for Hans Laxmand personlig. I syv aar havde han kæmpet for at knuse klosterfriheden. Det var lykkedes, altfor godt. Hertil kom retten til at slaa klostre sammen. Den kunde medføre et voldsomt indgreb i de enkelte samfunds liv, i givet fald udryddelsen af en oppositionel klosterstiftelse, i sandhed, et extra trumfkort.

Der er det særegne ved klosterpolitikken af 1443, at den paa eftertrykkeligste maade viser os det grundforhold, der raader mellem konge og kirke i middelalderen, og som kan udtrykkes med ordene *do ut des*, eller paa godt dansk 'skæppe imod skæppe'. 13. april havde Hans Laxmand faaet saa vel kirker som klostre under sig i det store privilegium udstedt af Kristoffer. 7. januar var det endnu ikke saa vidt. Det lille privilegium fra denne dato gav kun kirkerne til ærkebiskoppen. Og dog fulgte klostrene efter, allerede den følgende dag. Forklaringen er sikkert den, at det mindre privilegium betegner resultatet af de indtil da førte forhandlinger i kroningsbyen, det som ærkebispen kunde tage hjem pr. 7. januar. Samme dag fik de fem vstdanske bispedømmer tildømt fuld bispetiende. Men den 8. præsenteredes regningen. Da maatte de samme fem biskopper til gengæld

give afkald paa biskopsgaven. Da udstedtes dekretet, der indførte kongen, bystyret og lægfolket i klostrenes anliggender. Bisperne fik samtidig, hvad deres var, gennemtrumfede den traditionelle mitropolitik i fuldeste maal. Men det var i virkeligheden ikke dette forhold, der placerede dekretet i eftertiden. Biskopperne skulde snart opdage, at det var en vixel, der var sluppet dem af hænde, at der kom en forfaldsdag, og at den rykkede ind over dem med en kreditor, naadesløs og ubønhørlig.

3. *Biskop og sogn 1376—1443.*

Den politiske aktivitet under kroningsfestlighederne i Ribe 1443 befattede sig med andet end munke og nonner. Samtlige præster og kirker rundt om i landet droges ind i spillet fra biskoppernes side. Det er af interesse at bemærke sig, at der, ogsaa hvad angaar dette andet hovedpunkt, er en fast linie at trække fra haandfæstningen af 1376. Ikke blot i overensstemmelse med den forudgaaende tids erfaringer og krav, men tillige ud fra en rent teoretisk ønsketænkning satte man da skik paa privilegie-, kloster- og tiendeforholdene. Oluf maatte besegle et forbud mod, at han eller hans stedfortrædere oppebar kirketienden¹. Herved blev en gammel og længe øvet praxis² erklæret for ulovlig. At forbudet kom ind i forsikringsbrevet, og i en saa absolut og skarp form, kan kun skyldes den situation, hvorunder det blev til.

Der er næppe grund til at tvivle paa, at det var højgejstligheden, der saa sin fordel ved at trænge kongen ud som køber af kirkernes naturalieydelse. Bisperne og prælaterne var nemlig her overmaade interesserede. Et par eksempler vil vise dette. Da biskop Esger af Aarhus var død i 1325, kom det frem, hvordan hans kanniker i grunden saa paa ham, hvilket uhyre

¹ 1376 3/5 Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 21.

² Se Erik Arup. Om overleveringen af Valdemar 3. haandfæstning og om kirketienden i Danmark i 13. og 14. aarhundrede. Scandia I (1928) 268 ff. Nogen forklaring paa indsættelsen af paragraffen har Arup ikke givet.

han havde været i deres øjne. I sin »blinde griskhed» havde han, blandt meget andet, vowed at tiltage sig tienderne fra vakante annexkirker¹. Hans efterfølger, Svend, gik mere lovformeligt til værks. Han fik i 1330 tilladelse fra Johannes XXII til, ligesom fyrster og stormænd — hedder det udtrykkeligt — at opkøbe sognekirkernes bygningstiende til gammel taxt og gøre brug af provenuet mellem denne og markedsprisen². At han herved gjorde sig skyld i en usandhed ved at bilde kurien ind, at fabricatienden kun udgjorde en trediedel af ydelserne i hans stift, mens den i realiteten var ikke saa lidt større³, er vel i grunden for intet at regne mod den optræden, der samtidig udvistes af bisp Tyge af Børglum, om det da er rigtigt, hvad denne anklages for. Han skal have stukket bygningstienden fra hele stiftet i sin egen lomme, støttet paa en pavelig dispens, som han ikke vilde vise frem, og som Kristoffer II hævdede slet ikke existerede⁴. Særlig graverende var det, at den forvorpne biskop ingen godtgørelse ydede til sognekirkerne, hvorved indfordringen af tienden fik karakter af konfiskation.

Vi ser her ganske tydeligt, at bisperne i 14. aarhundrede⁵ fulgte tiendekøbene med vagtsomme øjne og ad rettens eller urettens vej søgte at skaffe sig fordel af dem. 1376 betyder ganske sikkert, at den værste konkurrent, kongen, skal lukkes ude. Det udbytte, som kunde være at hente i sognekirkens tiende, det skulde, om det gik efter prælaternes ønske, gøres til spærreomraade for gejstligheden alene, det vil sige for de kapitalstærke elementer i den. I det følgende aarhundrede var det kommet saa vidt, at Ulrik Stygge af Aarhus i tiden mellem 1425 og 1443 maatte forbyde prælaterne ved katedralkirken at gøre forretninger med de lokale kirker i stiftet⁶.

¹ 1325 15/10. Dipl. Danicum II: 9 nr. 222 § 3.

² 1330 18/12. Ib. II: 10 nr. 259.

³ Se det følgende afsnit om Aarhusstatutterne fra 14.—15. aarhundrede.

⁴ 1330 22/9. Dipl. Danicum II: 10 nr. 243 § 13.

⁵ Jævnfør for 13. aarhundrede 1206 u.d. Ib. I: 4 nr. 116, de utrykte statutter af [1273]. Bartholin, Collectanea, tomus IX p. 452 og fornyelsen heraf 1298 8/4. Dipl. Danicum II: 4 nr. 292.

⁶ Samling af Danske Kirke-Love, udg. af G.J. Thorkelin (1781) 58.

De maatte ikke lade sig fabricatienden tilsælge og ved deres transaktioner bringe kirkernes økonomi i fare. Det var ikke samme hensynsfuldhed, der vistes i selve aaret 1443. Som det skal godtgøres i det næste afsnit, var den samme Stygge da med til at gøre strandhugst i sognekirkernes tiender.

Kampen om sognekirkerne var i fuld gang i 1376. Men det var ikke blot tiendekornet og tiendelammet, som var stridens genstand. Mange kirker havde jord under sig og gaarde. Bisperne fandt snart en interessesfære her, hvor de kunde udrette noget, saa meget mere som de paa dette felt havde visse rettigheder, saasom adgang til at kontrollere regnskabsførelsen ved de lokale kirker. Det var dem imidlertid ikke nok. Det, der tilkom dem, maatte kunne udvides bravt, de maatte kunne tiltvinge sig endnu mere. Et eksempel vil vise den biskoppelige politik, som den folder sig ud over for en sognekirke og dens jorder.

Samme aar, som haandfæstningen gav prælaterne forøgede muligheder for at udnytte sognekirkerne økonomisk, udstedtes et brev om Store Fuglede kirke paa Sjælland, et dokument, som vel i sig selv er ubetydeligt, men betydningsfuldt, principielt set. Efter at have indhentet samtykke fra sogneboerne udlejede præsten og de to kirkeværger en del af kirkens jord til en købstadmand¹. Denne skulde sidde inde med godset hele sit liv, først efter hans død skulde det vende tilbage til kirke og præst. Retshandelen var foretaget paa regelret maade. Den kompetente forsamling, sognet selv, havde været spurgt, repræsentanterne for sogneboerne stod som medudstedere ved siden af præsten. Til trods for lovformeligheden maatte fæstebrevet bekræftes i 1387. Da var sognepræsten død, og nu traadte Roskildebispen frem. Vakancen betød, at han kom i funktion og skulde overdrage kirken til en ny præst. Han benyttede lejligheden til at rykke kirkens administration ind under sig². Og uden at der retligt set forelaa nogen nødvendighed herfor, ønskede han at

¹ 1376 29/9. Repertorium Danicum I: 2 nr. 3111.

² 1387 28/2. Ib. nr. 3580.

stadfæste kontrakten fra 1376. Biskoppen er os efterhaanden velbekendt. Hans navn var Niels Jepsen (1368—95). Vi har tidligere set ham gribe ind, det var i aaret 1377, imod Skt. Klara nonnekloster i Roskilde. Ogsaa dengang var det forvaltningen af jordegodset, det gjaldt. At bispen har set det som sit maal at skaffe sig dispositionsret over saa vel kirkejord som klostergoods maa efter dette staa fast. Ved overgrebet mod Skt. Klara kunde han, om han vilde, henvise til den brutale haandfæstningsbestemmelse om klostrene, omend det teoretisk var muligt at anfægte dens gyldighed i det paagældende tilfælde. Ved sin indskriden mod den lille sognekirke i Store Fuglede kunde han ikke paaberaabe sig lignende dokumenter. Det gjorde heller ikke noget. Begge dele var udtryk for samme massive magtkrav fra den høje prælats side. Det lod sig drive igennem, med eller mod ret og retfærdighed, blot situationen var gunstig. Niels Jepsen havde succes over for den lille kirke. Ogsaa efterfølgeren Jens Jernskæg (1431—48), der videreførte sin forgængers klosterpolitik paa en saa kyndig maade, ogsaa han fik sat sit segl paa kontrakten fra Store Fuglede og havde dermed givet sit allerhøjstnaadige bifald og samtykke¹. Roskildebisperne slap ikke deres greb, nu de een gang havde faaet fat. En fri menighed var bragt under aaget.

Det her anførte exempel er enestaende. Kun sjældent kaster pergamenterne lys over forhold saa langt nede i samfundslegemet, kun sjældent er det muligt at spore bevægelserne dær. Det er saaledes blot i et enkelt blink, vi oplyses om Faaborg kirkes forhold i et brev fra 1418². Da bortsolgtes en toft med samtykke af sogneboerne. Under diplomet hænger sognepræstens, herredsofficialens og borgmesterens segl. Fire parter er paa denne maade engageret i retshandelen: sogn og præst samt biskop og bystyre — ganske som vi i 1420 saa by, bisp og orden trænges omkring Agneteklostret i Roskilde, og da som konkurrenter.

¹ Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, ved Henry Petersen (1886) nr. 172.

² 1418 22/12. Repertorium Danicum I:3 nr. 5702.

Vi befinder os i et højere plan, næste gang kilderne fortæller om sognenes kirker og præster. Det er kirkeforsamlingen i København, der nu træffes af lyskeglen. Provincialstatutterne af 1425 er paa dette punkt bemærkelsesværdige, ved deres tilbageholdenhed. Med hensyn til tienden indskræpes blot en ældre bestemmelse om, at den skal erlægges i troskab¹. Ser vi paa det andet punkt, vi her beskæftiger os med, er det paafaldende, at der intet forlyder om sognekirkernes jordegods, intet om at bisperne burde have dispositionsretten over det². Skønt det var nok saa nærliggende i betragtning af, at en del af klostergodset netop da, i 1425, kredsedes ind af fangarmene. Tavsheden er talende. Baade før og efter kirkemødet ser vi prælaterne rykke frem mod sognekirkerne, deres jord og deres tiender. Dette maal er nu skudt i baggrunden. Selv om det ikke altid traf sognepræsten direkte, gik det ham alligevel nær, ramte hans interessesfære. Kirkeforsamlingen lod dette bispekrav hvile. Sikrede sig i stedet præsternes tilslutning helt og holdent. Det var en gestus over for standen, naar bisperne paalagde sig selv det baand ikke paa nogen maade at inddrage arven efter gejstlige og derved gøre brug af den forhadte spolieret. Anderledes havde det lydt i 1376. Da havde bisperne faaet ændret den tilsvarende paragraf i 1326-haandfæstningen³. Denne gik ud paa, at ingen maatte befatte sig med ejendelene efter afdøde gejstlige. De skulde forbeholdes disses rette arvinger. 1376 blev det forbudt, at nogen befattede sig med arven efter kirkelige personer imod arvingernes ønske — men det lagdes til: eller imod biskoppens. Dette tillæg forandrede alt. Den lundensiske kantor Bo Jonsen fandt det da ogsaa saa vederstyggeligt, at han i 1494 udelod det i sin afskrift af Olufs haandfæstning⁴. I 1425 er kravet skruet ned paa linie med 1326. En hindring for forstaaelsen mellem biskop og præst var af vejen.

¹ 1425 12/7. Dipl. dioecesis Lundensis III 54.

² *ecclesie* ib. 55 kan ikke betyde *ecclesie parrochiales*, jævnfør de følgende bestemmelser s. 56.

³ 1326 7/6, 1376 3/5. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 22 § 9, 14 § 37.

⁴ Erik Arup i Scandia I 279.

Saa meget tryggere kunde bisperne paa mødet i København aabne deres felttog mod klostrene. De blev givet til pris, sat helt uden for solidariteten blandt de gejstlige. Og her kunde prælaterne tilvisse finde aktive forbundsfæller. Fra gammel tid gik der brænding mellem munke og sognepræster. Da cistercienserne kom til landet og som kuriens favoritter fik tiendefrihed for det, de selv dyrkede, trak de tienden fra sognekirke, sognepræst og biskop, naar de erhvervede jord og lagde den under egen plov. 1215 blev der — i hvert fald for en tid — sat bom herfor. Graamunkene fik ikke længere lov til som graadige larver at æde i sig af andres tiender. Men stridighederne fortsatte. Adskillige gange maatte klosterbrødrene søge støtte i Rom, for at deres hjemlige kaldsfæller kunde faa læst og paaskrevet, kunde blive belært om og omsider fatte og forstaa, at cistercienserne havde særrettigheder, naar det gjaldt den store kirkeskat. Men maatte præst og biskop da akceptere dette, saa var der i alle fald ingen, som kunde tvinge dem til at stille sig velvilligt over for munkenes privilegier, ingen som kunde hindre dem i at underkaste dem den allersnævreste fortolkning. I aaret 1244 ser vi dem fast forbundne over for cistercienserne i Esrom, fast besluttet paa at stramme vilkaarene i saa høj grad, som det blot var muligt. I virkeligheden var det rene trakasserier, prælater og præster her forsøgte sig med¹. Tovtrækkeriet om tiendeydelserne, deres størrelse og karakter mistede ikke sin aktualitet frem gennem tiden, ned gennem seklerne². Det var da klart, at biskopperne vilde finde fuld forstaaelse hos sognepræsterne, naar de satte ind mod de favoriserede klostre, som i 1425 og forsøgte at slaa dem ind under sig. Samtidig huggede de direkte ind paa munkene, hvor disse traadte præsternes rettigheder for nær. Klostermænd, der uddelte sakramenter, skulde ifalde øjeblikkeligt band. Dog ikke, saafremt de havde indhentet tilladelse hertil fra sognepræsten. Maaske har denne bestemmelse fremfor nogen sikret bisperne den hele og udelte sympati fra sognegejstlighedens side.

¹ 1244 24/3, 28/3. Codex Esromensis, ed. O. Nielsen, (1880—81) nr. 24—5.

² 1249 22/9, 1306 12/4, 1383 17/6. Ib. nr. 13, 35, 27 med note 1, jf. nr. 36—7.

Men præsterne havde andre at slaas med. Først og fremmest og ganske specielt tiggemunke. Hvad franciskanerne og dominikanerne hentede hjem, tog de op af den samme lomme, som skikkelige præster skulde leve af. De sugede deres rettigheder til sig ved at tage sognebørnene til skrifte og altergang og ved at jordefæste dem, naturligvis mod helt eller delvis at faa de ydelser herfor, som sognepræsten vilde have oppebaaret. Men ogsaa her fandt den lokale præstemand i reglen et solidt rygstød hos stiftets biskop. I 1297 fremlagdes en række anklager mod Jens Krag, biskop af Roskilde (1290—1300), og om de er rigtige, har han været en hadefuld modstander af franciskanerne¹. Ved sit taffel skal han have fundet fornøjelse i at høre oplæsning fra et skandskrift, der brugte det voldsomste sprog imod dem. Han skal endog være gaaet saa langt, at han forbød sognepræsterne at meddele sakramenter til døende mennesker, der havde haft en franciskaner til skriftefader. Han kunde gøre det i fuld fortrosthed til sit præsteskab. Om ikke andet, saa vilde det i det mindste fuldt ud forstaa hans motiver. Vi finder saaledes bisper og præster arm i arm. De danner en fælles front, hvad der ogsaa ses i 14. aarhundrede. I 1367 er det saaledes en prælat i Odense, som klager til paven over tiggermunkenes indhug i sognegejstlighedens ret, i 1395 høj og lav i Roskilde stift, der forenes i en klage mod dem². Fronten er ubrudt i 1425. Statutterne værner om præsterne, tager til gengæld skarpt til orde mod de betlende munke og imod de privilegerede klostre³.

Saa helt anderledes er situationen 1443. Sognepræster og sognekirker bliver med eet sat uden for solidariteten, ogsaa de. Ved kroningen i Ribe er sagen afgjort. Det lille privilegium, som Hans Laxmand erhvervede 7. januar, sikrer ham af Kristoffers »særlige naade» al kongelig ret over sognekirkernes landboer og gaardsæder. De stilles fuldstændig som

¹ 1297 5/8. Dipl. Danicum II: 4 nr. 263.

² 1367 22/9, 1395 26/6. Acta pontificum Danica I nr. 650, II nr. 862.

³ 1425 12/7. Dipl. dioecesis Lundensis III 53—55, jf. Lindhardt, Danmark og reformkoncilierne, 59f.

ærkebispens egne undergivne, skal styres af ham og ham alene¹. Der tales her et stærkt, men tvetunget sprog. Dels er det kongens ret, det gælder, som et tilslag til ærkesædets privilegiesum, dels ærkebispens dispositionsret som saadan, hans stilling i det hele over for de smaa, hvide kirker i stiftet. Men bedre besked faar vi i det store privilegium, som Hans Laxmand skaffede sig 13. april 1443. Dær er det først den hele kongelige ret, der tildeles ham, over alt gods, rørligt som urørligt og over alle undergivne hørende til de lavere-staaende kirker². Dernæst forærer Kristoffer ham kirker og klostre, hospitaler og Skt. Jørgensgaarde — samt gaardsæderne saa vel under sognekirkerne som under sognepræsterne. Det var ensbetydende med, at baade fæstere og smaabrugere rundt om paa præstegaardenes jorder og rundt om paa kirkerkernes, at de skulde staa til raadighed for den høje herre og hans fogder, arbejde for ham, køre for ham, yde ham gæsteri, i korthed tjene ham. Disse samme fordele ønskede naturligvis ogsaa de andre danske bisper at bringe i hus. Derfor fik de skudt et tillæg ind i klosterforordningen af 8. januar³. Til slut i denne forbydes det, at nogen befatter sig med klostrene og deres gaardsæder⁴. Det lægges til, at heller ikke sognekirkernes gaardsæder maa forulempes ved krav om arbejdsydelse eller tjeneste. Det fremgaar af sammenhængen, at disse fordringer derimod nu kunde stilles fra biskoppernes side. Bestemmelsen om gaardsæderne har vel plads i en bisætning, men var rigtignok ingen biting. Som vi ser af Lundprivilegierne, var det et hovedpunkt for bispernes politik i 1443. Meningen er heller ikke til at tage fejl af. Der bruges ganske vist saa smukke ord. Hans Laxmand skal for fremtiden have alle kirkerne i frihed, hedder det. Men det var frihed for ham, for præst og kirke slaveri.

¹ Dipl. dioecesis Lundensis III 249.

² Ib. III 256.

³ Ib. III 253.

⁴ Erik Arup, anf. skr., II 215 understreger, at forbudet vel er rettet til alle, men særlig til kongens fogder og officialer, mens det dog maa gælde baade kongens og bispernes.

To linier havde krydset hinanden i forholdet mellem stiftsherre og sognekirke, præst og biskop. Lige over for hinanden maatte der blive gnidninger, saa længe bisperne søgte at udnytte sognetienden og undergravede den frie landsbykirkes økonomiske selvstændighed. Men over for graabrødre og graamunke stod de sammen, i lige grad paa vagt for deres rettigheder. Sogneejstligheden var med i falanxen, den traditionelle hærstilling bragte stedse præst og prælat sammen mod munk og nonne. Saa meget voldsommere kom omslaget 1443. Med kongen i ryggen gaar bisperne frem mod tiender, landboer og gaardsæder under kirke og præst i sognene. Et gab aabner sig, spærrer sig op for at sluge, om saa kæberne skal gaa af led.

4. *Biskop og tiende 1200—1443.*

Det tredie punkt paa bispernes program af 1443 var tiendesagen. Dokumenter fra kroningsdagene bringer vidnesbyrd herom. En dom fældet af Kristoffer og Hans Laxmand i fællesskab afgjorde spørgsmaalet for de fire nørrejske stifter og det fynske. Tienden skulde ikke længere erlægges som en femtededel, men virkelig som en tiendedel. Biskopperne skulde have deres retmæssige trediepart heraf. Den følgende dag gav de til gengæld afkald paa den erstatning, de indtil da havde oppebaaret i form af biskopsgave¹.

Endelig, endelig fik de fem bispesæder samme gunstige stilling som Slesvig, Roskilde og Lund. Mere end 250 aar var gaaet hen, før det lykkedes at overvinde modstanden og faa fastslaaet ensartede regler for hele riget. Og dog havde bisperne ikke ligget paa den lade side. Allerede Oluf af Ribe (1204—14) havde søgt at gennemdrive fuld tiendeydelse som sin biskoppelige ret. Aktionen var godt underbygget. Det fortælles i Ribekirkens tradition, at han havde vundet de fornemme for sig ved at underkøbe og bestikke dem. Men denne koalition brød sammen. Den jyske almue tvang de

¹ 1443 7/1, 8/1. Dipl. dioecesis Lundensis III 250—53.

høje herrer til tilbagetog, truede i sin vildskab med at stene dem til døde¹.

Velan, det var umuligt at drive fordringerne igennem, de maatte stilles i bero. Et par kildesteder, som hidtil er blevet overset, viser imidlertid, at kravene ikke blev opgivet, fordi det slog fejl for biskop Oluf. Kirken tog sig tid til at vente, i det principielle maal rokkedes ikke en tøddel. Hvor bisperne havde magt til det, lod de tienden tredele, saa ogsaa de selv fik en fuld anpart. Fri raadighed havde de over bispebordenes besiddelser. Mens de øvrige dele af sognet kunde nøjes med at give gave til biskoppen, præstere Aarhusstolens egne gaarde inden for sognegrænsen saa tidligt som omkring aar 1200 den hele og fulde tiende, ligesom det skete øst for Storebælt og øst for Sundet². Det var sundt at se paa for disse genstridige bønder, et eksempel at faa forstand af. Ogsaa senere i aarhundredet opretholdtes denne instruktive sædvane i Aarhus stift, som det ses 1215—24 og 1277³. I det hele er det for dette omraade, der foreligger de fyldigste efterretninger om tiendeydelserne, og navnlig i statutterne fra 1312—25 faar vi meget vigtige oplysninger, der ikke hidindtil har faaet den plads i tiendens historie, som tilkommer dem⁴. Vi ser dær, at Aarhusbispen forlangte en fuld trediedel af korntienden fra al jord, som ikke præstere biskopsgave. Dette maa forstaas saaledes, at bisperne, om de end var nødt til at akceptere tiendeafløsningen, ikke vilde lade denne gælde, for eksempel med hensyn til nyopdyrket jord. Af denne skulde svares tredingstiende i korn til bispestolen. Bestemmelsen gentages af Ulrik Stygge i en

¹ Kirkehistoriske Samlinger VI:1 (1933—35) 31.

² [1204—1207]. Dipl. Danicum I:4 nr. 98, se omtalen af Peder Vognsens dispositioner, jf. 1204 3/1. Ib. nr. 92.

³ [1215—1224], [1215—1224], 1277 31/12. Ib. I:5 nr. 63, 64, ib. II:2 nr. 308, jf. 1325 15/10. Ib. II:9 nr. 222 § 5.

⁴ [1312—1325]. Ib. II:6 nr. 495 § 3. Med hensyn til dateringen maa statutterne være udstedt af biskop Esger II. Dette ses af hans titulatur, idet han betegner sig som biskop "af det apostoliske sædes naade". Men besættelsen af Aarhusstolen var 1312 tilfaldet paven, da Esger I blev flyttet til Lund, jfr. ib. nr. 418—24.

statut fra aarene 1425—43¹. Dommene af 1443 betød, at den fulde bispetiende skulde ydes, ikke i særtilfælde — paa senere kultiveret jord og paa bispegodset — men overalt og i al almindelighed. Undtagelserne blev 1443 ophøjet til regel.

Dokumentet af 7. januar dette aar er blevet betragtet som en manifestation af prælaternes magt. De, som maatte punge ud, var bønderne. Som baggrund har man tegnet oprøret i 1441, det knusende nederlag for den jyske bonde ved Skt. Jørgensbjerg. Alt dette er fuldkommen rigtigt. Det er blot ikke nok til at forstaa 1443-politikken. Det var ikke alene bonden, der maatte betale, men ogsaa en anden part. I de to dokumenter indprentes det, hvor stor tiendeydelsen skal være for fremtiden. Dernæst slaas det fast, at den skal præsteres af alt, som der gives tiende af i det øvrige Danmark. Omhyggeligt understreges det, hvordan de erlagte ydelser skal deles op, saa at bispem virkelig faar sin fulde trediedel. Man har hidtil hæftet sig ene og alene ved det første punkt, præstationens størrelse. Efter min mening maa der lægges nok saa megen vægt paa det sidste punkt: fordelingen. Dette hænger sammen med, at den jysk-fynske tiendeafløsning, biskopsgaven, var af begrænset natur. Det er en opfattelse, man jævnlig ser repræsenteret, at bispegaven var en erstatning i penge². Det er imidlertid galt. Den præsteredes oftest i havre, ellers i rug eller byg, men udgik altsaa i korn³. Fuld klarhed over tiendeydelsen har vi for Aarhus stift igennem statutterne af 1312—25. Her kan vi se, at biskopsgaven tages af pløjeland. Gaven fulgte ploven, bispens ret afgrænsedes af plovskaeret. Men — og her er vi ved hovedsagen: hvad angaar al anden tiende, er biskoppen helt udenfor. Afgrøderne fra haver og enge, udbyttet fra fiskeri og kvægavl, alt dette deles ikke mellem tre parter, men kun

¹ [1425—1443]. Samling af Danske Kirke-Love 52.

² Hal Koch, Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder, II (1936) 123; Danmarks Riges Breve II:6 nr. 495, note 6.

³ Se f. ex. 1233 20/11. Ribe Oldemoder, ed. O. Nielsen (1869) 22; omkring 1250. *Scriptores minores* II 207; 1252 29/1. *Dipl. Danicum* II:1 nr. 58; 1280 13/1. *Ib.* II:2 nr. 395.

mellem to, kirken og præsten. Særlig maa det mærkes — hvad der aldrig før er observeret — at den overmaade vigtige kvægtiende gaar udenom bisp¹. Frem til 1443 er der ikke sket nogen ændring i saa henseende. Det kan paapeges, at kirkemødet i København 1425 i største almindelighed indskærper ret ydelse af tiende, saavel af agre som af kvæghold, biavl og sildefangst². Men dette er kun generelle retningslinier, gældende hele riget. I Aarhus stift er tiendeydelsen fra begyndelsen af 14. aarhundrede uforandret helt frem mod midten af 15. Dette fremgaar af en række statutter udstedt netop imellem 1425 og 1443. De optager forskrifterne fra 1312—25 aldeles uændrede³. For Aarhus bispedømme kan det saaledes slaas fast, at tiendedommen i Ribe 1443 med eet gav biskoppen betydningsfulde ydelser ved siden af kornet, saasom andel i fiskeriet, men først og fremmest hvert 30. nyfødt lam, hver 30. gris, føl og kalv i hele stiftet. De, som maatte punge ud, var i dette tilfælde ikke bønderne. Men derimod bøndernes kirke og deres præst. Sognekirke og sognepræst havde hidtil været ene om den blandede tiende. Nu gik deres andele ned, hver med en sjettedel. Biskoppen trængte sig ind og fordrede den trediepart, de tilsammen maatte afgive. Dette afgørende forhold lader sig kun dokumentere for et af de fem stifter, der her er paa tale. Til gengæld ligger det fuldkommen fast for Aarhus. At det har stillet sig paa nogenlunde samme maade i de fire andre bispedømmer, er en nærliggende slutning, og for det fynske omraade kan man da ogsaa paaberaabe sig et sikkert kildested til fordel herfor⁴.

Det er saaledes klart, at for Aarhus stift og rimeligvis ogsaa for det øvrige Nørrejylland med Fyn, dær har dommen i Ribe om tiendens udgivelse betydet et tilbageslag, ikke blot for bønderne, men ogsaa for sognepræst og sognekirke.

¹ [1312—1325]. Dipl. Danicum II:6 nr. 495 § 3—4.

² 1425 12/7. Dipl. diocesis Lundensis III 54.

³ [1425—1443]. Samling af Danske Kirke-Love 54.

⁴ 1335 20/4. Dipl. Danicum II:11 nr. 212. Note 2 bør bortfalde i det tilsvarende nr. i Danmarks Riges Breve.

En vigtig indtægt maatte fremtidig deles med stiftets herre. I kvægtienden og sildetienden skulde bispnen for eftertiden have en andel — og her er det sikkert paa sin plads at sætte bestemmelsen ind i den aktuelle økonomiske situation og minde om, at øxnehandelen og limfjordssilden var begyndt at faa betydning, netop i Nørrejylland og netop paa denne tid.

Jo, vist var bisperne forudseende, og vist havde de skaffet sig fremragende aktiver i 1443. Men kroningen i Ribe, og ikke mindst dens *post festum*, maatte faa dyberegaaende virkninger, fremkalde rystelser i selve samfundets struktur. Tiendedommene, klosterdekretet og privilegierne for Lunde ærkesæde, alle viser de, ret fortolket, at der er ved at danne sig et nyt skel herhjemme. Der er trukket en skillelinie mellem den højere og den lavere gejstlighed. Det var ikke længere, som endnu i Københavnerstatutterne af 1425, bisopperne, der stod sammen med sognepræsterne imod munke og nonner. Denne samhørighed var brudt 1443. Ude i Europa var den lavere gejstlighed begyndt at røre paa sig. Paa generalkonciliet i Basel havde den sikret sig en solid position. Følgerne viste sig snart. Pennehelte og prækeheste gik til angreb mod folk af vaaben. En spaltning indtraadte. En aristokratisk fløj kom til at staa overfor en demokratisk. Sprængningen fulgte efter. De paveligtsindede højgejstlige udvandrede. Til den anden side stod vel endnu enkelte prælater, men de blev færre og færre. Da Eugenius IV endelig afsattes i 1439, var der kun 7 bisper og 1 kardinal imellem de 300 stemmer, der blev afgivet imod ham.

Hans Laxmand vidste at drage fordel af de heldige vilkaar ude omkring. Han støttede sig til det demokratiske koncilium og den skismatiske pave — det spærrede saa dejligt for al indflydelse udefra. Men selv hørte han til de blaa aristokrater. Hvor han regerede, dær skulde smaafolk ikke løfte hovedet for højt. Og mens sværmerne rasede i Basel, og pavedømmet laa lammet som af et giftigt stik, da var tiden inde. De politiske beslutninger af 1443, baade Lundeprivilegier, klosterforordning og tiendedomme, betegner lige saa mange afgørelser til nackdel for den lavere gejstlighed,

til fordel for den højere. Klostre og sognekirker blev sat udenfor, stillet blot. Bruddet mellem høj og lav, der havde aabnet sig langsomt og pinefuldt ude i Europa, blev i Danmark blæst ind med sølvtrumpeter. Kroningen varslede om en haardere, mere omsiggribende konflikt end nogen-sinde før. Det var over for denne nye front, at biskopperne havde brug for kongens bistand. Et forbund af de to øvrighedsmagter var fornødent imod de bevægelser, som allerede havde rørt sig og som var i vente blandt de lavere grupper og klasser i befolkningen. Ligesom sognepræster og klosterfolk blev givet til pris, saaledes var kort forinden bønderne givet i den levende Guds haand, "solgt af Herren, bragt i døden af Gud". Disse kynismer er udtalt af Hans Laxmand selv,¹ saaledes var hans syn paa den onde torsdag i 1441, da de nordjyske bønder blev slagtet af Kristoffers krigsknægte. Kampen lever nu om dage kun paa historiens blade, en bleg papirfægtning. Og dog var det bondelykken, der stod paa spil i denne sidste store rejsning mod de hovmodige. Mod *aristoi*, mod *meliores*, de som ud af slægt og gods vilde kejse sig selv som herrer over alle andre.

Aaret 1443 er et krydsningspunkt. Teori forbinder sig med praktisk nødvendighed. Den nye idé, hvorefter konge og kirke burde være ligestillede, ærkebiskoppen staa skulder om skulder med ærkekongen, den passede til den politiske situation i Danmark, og det kun altfor godt. Den passede paa Hans Laxmands tid som en handske til en haand.

¹ 1442 25/11. Dipl. dioecesis Lundensis III 245.

5. *Kristoffer.*

Da bispen af Slesvig lod opsætte attesten om kroningen i Ribe, faldt hans blik paa Kristoffer, siddende i korindgangen. Med sine skarpe øjne klædte han kongen af, berøvede ham alle gevandter og insignier, lod ham sidde tilbage, kronet, men kun iført diakonens dragt, den laveste grad, som overhovedet var repræsenteret i højkoret. Historikerne har til alle tider betragtet Kristoffer paa samme maade. Naar de kaldte ham ind i forsamlingen af henfarne danske konger, har han ogsaa faaet anvist en beskeden plads, den mest tilbagetrukne, som tænkes kan¹. Saa tvinges man da til at spørge, om Kristoffer paa sit livs højdepunkt, lige overfor ærkebiskoppen, virkelig er ærkekongen. Er det ikke saadan, at han i grunden passer bedst til den rolle, han havde under riterne, at læse evangeliet i sin egenskab af kirkens tjener? Er det ikke saadan, at de afgørende beslutninger om kirkens stilling til syvende og sidst dækkes helt og holdent af tableauet under kroningen, hvor en ærkebiskop stod ansigt til ansigt med en degn?

Svaret paa dette maa blive Nej og Nej igen. En enkelt-hed kan fange øjet ind i kroningsceremoniellet, tæt besat og uoverskueligt som et stykke brokade, men snart glider andre detaljer ind i billedet. Set paa afstand løber en dobbeltlinie frem for blikket, en dobbelthed bunden i ceremonierne, ikke blot i de solenne øjeblikke, da den nye titel blev udtalt. Een gang tidligere var en dansk kongekroning foregaaet med et tilsvarende opbud, en lignende pragt. Valdemar Sejrs kronede i 1218 sin søn i Slesvig og satte ham med egen haand det kongelige diadem paa hovedet. Nærværende var tre hertuger, tre grever og femten bisper². Alle var de fra hans imperium, dansk af navn, men tysk til hælvten, i det mindste. Slesvigdagene manifesterede styrken i det opstigende danske kongevælde, den egenhændige kroning fortalte om et stykke statsret milevidt borte fra den teokratiske alfarvej. Saa tør vi da tro,

¹ Anderledes for Sverrig, Gottfrid Carlsson, Sveriges historia till våra dagar, III: 1 1389—1448 (1941) 569.

² Annales Danici, ed. Ellen Jørgensen (1920) 104.

at ogsaa Ribedagene i al deres glans og herlighed imødekom et ønske fra fyrsten, udtrykte ikke alene kirkens, men ogsaa regentens grundsyn og afspejlede statsopfattelsen hos den unge Tysker, om hvem alt samlede sig i disse timer.

Kroningen i 1443 er i virkeligheden noget helt for sig selv. Ikke blot den enestaaende titel, som blev tillagt Kristoffer, gør den til en mærkværdighed. Ogsaa et andet forhold trækker den bort fra de vante baner. Der sker det opsigtsvækkende, at rigsinsignierne blev betroet til fire hertuger, hvoraf kun een, den slesvigske, var Kristoffers lensmand. Det er da ikke i denne sfære, vi skal søge forklaringen. De fire fyrster hørte hjemme i kejserriget, bar en rang, som ikke kunde opbydes inden for kongerigets grænser. De skulde øjensynlig gennem deres tilstedeværelse og aktive deltagelse bringe kroningen op i det højest mulige niveau, danne forudsætningen for formuleringen af den højest mulige kongetitel. Men naar disse fire suveræner blev indkaldt for at føre æblet, sværdet, sceptret og kronen frem foran kongen, da maatte andre træde i baggrunden. Det var rigets egne mænd, som blev skudt til side, hjemligt aristokrati, der blev trængt ud af udenvælts magthavere. Symbolerne ligger tæt i kroningsriterne, hver lille detalje aabner sig bagud og fortæller, liturgisk udformet, om det statsretlige spil mellem konge og kirke, adel og folk. Fremførelsen af klenodierne var imidlertid ingen bagatel. Tværtimod, en højst anskuelig og haandgribelig tilkendegivelse af, hvem af rigets fornemste, der stod majestæten nærmest i rang og indflydelse. Men det var helt andre relationer, der betød noget i 1443. De fire Tyskere fik rettigheder tilkendt, fordi de var knyttet til Kristoffers person. Det var ikke repræsentanter for riget, men gæster hos kongen, der stoltserede af sted med rigets insignier. En eklatant tilsidesættelse af den danske adel, og først og fremmest af rigsraadet, der ellers bar landets suverænitet oppe.

Denne forbigaaelse havde det ikke været muligt at gennemføre, om kongen havde staaet isoleret. Det gjorde han jo heller ikke. Han havde sluttet sig til Hans Laxmand og dennes kolleger, indgaaet en pagt med prælaterne. Det var

de verdslige medlemmer af raadet, som stod udenfor. Kroningen blev lagt til rette af deltagerne i koalitionen, af kongen i fællesskab med bisperne. Endnu en sejr hentede de forbundne hjem i Ribe. I tiendesagen stod rigsraadet delt, dets jyske og fynske medlemmer spaltede sig i to grupper. Den verdslige fløj gik ind for opretholdelsen af status quo, den gejstlige traadte ind for gennemgribende ændringer. Afgørelsen blev truffet af kongen og ærkebispem. De fældede dom fraktionerne imellem, knæsatte bispernes program, fordømte al modstand herimod.

Det praktiske samarbejde mellem prælaterne og kongen kan konstateres med fuld sikkerhed ogsaa i 1442. Ved sommertid dette aar udstedte Kristoffer en landefredsforordning for alle tre riger¹. Den udgik i en verdslig skikkelse, helt fri for kirkelige aspekter, alene med trusel om kongens straf og hævn. Men ved gennemførelsen kaldte kongen gejstligheden til hjælp. I Danmark kunde denne linie i særlig grad faa realitet bag sig. Biskopperne skulde gøre paabudet offentligt bekendt, dertil være medgaranter for ro og orden i landet. Bestemmelserne maatte i Danmark først og fremmest være vendt mod bønderne — i 1438 og 1439, i 1440 og 1441 havde der været uroligheder og væbnede opstande snart i den ene, snart i den anden kant af riget. Forbudet mod at bære vaaben rettede ogsaa sin spids mod almuen. Det blev udstedt 1442 5. juli og skulde baade forkyndes og haandhæves af bisperne². Hver skulde i sit stift publicere befalingen, i domkirker saa vel som paa tinge, og gaa frem mod overtræderne med kirkelige straffe, i tillid til, at kongens arm var nær, om saa behøvedes. Baade det verdslige og det kirkelige forvaltningsapparat blev paa denne maade taget i brug for at tilvejebringe den forønskede afspænding i landet, for at sikre og opretholde ordensmagten.

Konge og kirke støttede hinanden som ydermur og stræbepille. Men Kristoffer blev ikke derfor kirkens devote søn, han forvandlede ikke til bedefyrste. Endnu i 1442 lærer

¹ 1442 12/6. Aarsberetninger fra Geheimearchivet V (1871—75) 59, jf. 61.

² 1442 5/7. Ib. V 60.

vi ham at kende fra en helt anden side. Der verserede da en sag om domprovsten i Lund. Foranlediget af dennes adfærd erklærede kongen over for ærkebispem, at om ikke der blev skredet ind mod ham, vilde han, majestæten, gøre det¹. Kristoffer gik videre endnu. Han lod Hans Laxmand forstaa, at det kunde komme dertil, at han tillagde sig myndighed over den samlede gejstlighed. Gjorde brug af en rent verdslig revselsesret over hele kirken. Det var ikke for egen regning, truslen blev udtalt. Hans raader stod bag, sagen var altsaa langt alvorligere.

Omsider faar vi da Kristoffer af Bajern at se, en face. Det er minsandten ikke noget svagt og vegt ansigt, der toner frem. Sandt nok, at han var stivet dygtigt af, at der til stadighed stod folk bag ham. Men i alle tilfælde forstod han kunsten at sætte den ene gruppe op mod den anden, udnytte modsætningerne. 1442 spiller han ud mod prælaterne, i tilslutning til sine verdslige raader. I 1443 støtter han sig paa bispernes fraktion, spiller op til det jyske og fynske aristokrati. Og han, som blandt sine svenske modstandere gaar under navn af barkekonge, han naar den højeste titel, træder frem i Ribe højkor, hilst som ærkekonge i Danmarks rige.

For Hans Laxmand var kroningstitulaturen² et højeste

¹ 1442 23/8. Dipl. diocesis Lundensis III 239.

² Skildringen af kroningen i Ribe bygger dels paa de paalidelige latinske vers hos Arild Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike, I (1652) 830, dels paa notarialattesten om kroningen og edsaflæggelsen af 1443 1. januar, Rep. Danicum I:3 nr. 7302. Hvad teksten til denne angaar, kan jeg ikke tilslutte mig Gottfrid Carlsson ((Svensk) Historisk tidskrift 66. årg., 1946, 325, note 2), som hævder, at den er bedst gengivet hos J. A. Cypræus, *Annales episcoporum Slesvicensium* (1634) 370. Overleveringen igennem E. J. Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum* III (1743) 310 byder flere læsemaader, der klart maa foretrækkes. Det er i attesten, titlen *archirex* forefindes. Til oplysning om denne kan følgende tjene. Der findes utallige sammensætninger med *archi-* i den middelalderlige latinitet (J. H. Baxter and Charles Johnson, *Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources* (1934) 26-7), men *archirex* er overordentlig sjældent. Den gamle Du Cange opfører det ikke, og heller ikke centralkartotekerne for den nye Du Cange i München og Paris har registreret ordet (de fortegner kun materiale indtil 13. aarhundrede) — jeg skylder professor Franz Blatt megen tak for disse sidste oplysninger. Derimod er det kendt fra Ungarn. Matthias I, konge 1458—90, skal have brugt det om sig selv: *ma-*

symbol paa teorien fra Peder Lykkes tid, et segl paa alliancen med den nye monark. For Kristoffer sikkert langt mere. Var ikke udlandet repræsenteret, mandstærkt og titel-

jorem in modum gloriari Matthiam dicereque solitum accepimus: qui obnoxium sibi haberet regem, se archiregem esse (Glossarium mediæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ, cond. Ant. Bartal (1901) 46, jf. *archiregnum* ib., anvendt et enkelt sted om Ungarn). Det er bemærkelsesværdigt, at Matthias ifølge citatet titulerer sig *archirex* med den udtrykkelige begrundelse, at han har en lydkonger under sig. Ganske det samme rangforhold fordres nemlig i det eneste sidestykke, der er kendt paa nordisk grund. I den Arna-Magnæanske samling paa universitetsbiblioteket i København, ms. 45,4^o f. 102r. er indført et stykke om det tyske kejserriges organisation, skrevet paa svensk, tydeligt nok en oversættelse fra latin, nu offentliggjort af Jan Liedgren i *Historisk tidskrift för Finland*, 1955, hefte 2, jf. min replik i hefte 3. Her betegnes monarkerne i Danmark, Frankrig og Ungarn som ærkekonger. Det betones kraftigt, at de faar dette navn, fordi de hver for sig har konger under sig, der skylder dem lydighed. Den danske konge befaler over fire fremmede riger: England, Skotland, Norge og Sverrig erklærer denne let forskruede optegnelse, der lægger til, at Danmark er det ældste af ærkekongerigerne (til forstaaelse heraf kan det paapeges, at forestillingen om Danmark som et andet Romerrige og som det ældste kongedømme i Vesten utvivlsomt har sin rod hos Saxo, men den har været kendt i udlandet i 15. aarhundrede og akcepteres af konciliebevægelsens historieskriver Dietrich af Niem (*De iurisdictione, autoritate et præeminentia imperiali*, a Sim. Scharadio (1566), 822), hvad der har interesse, eftersom den her omhandlede text utvivlsomt stammer fra udlandet). Imidlertid er det nu klart, at Kristoffer af Bajern paa ingen maade opfylder betingelserne for at være ærkekonge i henhold til de to anførte tekststeder, da han jo slet ikke har nogen underkonger. Anvendelsen af titlen ved kroningen i 1443 kan da ikke grunde sig paa denne tankegang. Ovenfor har jeg villet antyde, at titulaturen maaske ikke har haft helt det samme indhold for kongen og ærkebispem. For saa vidt kan man gaa videre ad denne vej og lade det staa aabent, om den ikke ogsaa ved kroningen rummede flere af de nuancer, som de forskellige historikere har fundet i den. Dog tvivler jeg paa, at titlen vilde understrege Danmark som det førende land inden for unionen, da dette vilde stride mod det ligevægtsprincip, som vel netop Hans Laxmand har fundet ideelt i trestatsforbundet (jf. Erik Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397—1457*, (1934) 217; Gottfrid Carlsson, *Sveriges historia till våra dagar*, III:1 1389—1448 (1941) 516, samme i *Lunds domkyrkas historia*, I (1946) 510 med en sikkert helt rigtig betoning af den nordiske konges stilling i forhold til de samtidige suveræner i det øvrige Europa). Naar jeg selv fastholder kroningsdokumentets ord: *dominus Iohannes archiepiscopus eundem dominum Christophorum in archiregem regni Daniæ consecrauit et inunxit* og heri vil finde en ligestilling af de to øvrighedsmagter i Danmark, deler jeg opfattelse med

stærkt — udlandet, javel, men Kristoffers eget land. Syd og Nord, Øst og Vest i kejserriget havde hver sin hertug til stede, som var det fire herolder, der skulde udbasunere for verdenshjørnerne, hvad de saa og hørte i Ribe. Det er, forstaar vi, ikke klæderne, som tegner manden, han skrumper ikke ind til diakon i sin korkappe og dalmatika. Det er tronen, den løfter ham op, kaarer ham til *rex*, ja mere end det. Hvad Habsburgerne greb efter, forgæves, det har han, Wittelsbacheren, vundet. Helt tilbage fra 12. aarhundrede gjorde hertugerne af Østrig krav paa en titel, der stillede dem lige med kurfyrsterne som indehavere af ærkeembederne. Hertug Rudolf IV, der døde 1365, tog konsekvenserne, fremtraadte som *archidux* paa segl og i diplomer. Men Luxemburgeren kejser Karl IV tvang ham til at ophøre hermed. Ærketitlen blev fortsat ved at være en illegitim fordring fra hertugerne af Steiermark, Kärnten og Krain.

Det er her 1443 kommer ind. »Rejs hjem og fortæl til de habsburgske fruer, at en bajersk hertug er blevet ærkekonge i Danmark» — burde der havde staaet i kilderne, saa vi kunde have citeret det paa dette sted. Dog, revanchen kom. *Archirex* fulgtes, ti aar senere, af en ny titel i Bajerns grænse-land: *Archidux*. Det var den habsburgske kejser Frederik III, der 1453 opfyldte det gamle ønskemaal hos sin slægt. Vingeslag af fremmede fugle, kendte kiler og linier gaar i rummet over Ribe. Hvem tør ridse dem op som konturer for kroningen, men hvem tør paa den anden side helt afvise, at rivaliseringen mellem de to sydtyske fyrsteslægter ogsaa kunde betyde noget ved tilblivelsen af den nye titulatur i 1443?

Kristoffer af Bajern fik, hvad hans var, nyaarsdag, og det til fulde. Hans fyrstelige gæster tog scenen fra det danske

P. G. Lindhardt, anf. skr., 90. Sambørigheden mellem *archirex* og *archiepi-scopus* fremgaar ogsaa af AM-manuskriptet. I dettes indledende linier ridses det gejstlige hierarki op: paven som hovedet i alle aandelige sager, med ærkebisperne som det næste led og disses undergivne, biskopperne, som det tredie. Dernæst aftegnes det verdslige magtsystem, der har kejseren som overhoved, ærkekongerne som andet trin, kongerne som det tredie. Ærkekongerne har kongerne som suffraganer, hedder det ligefrem — parallellen mellem ærkebiskoppen og ærkekongen er her aldeles evident. Se endvidere min artikel *Archirex* i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, I.

aristokrati, baade ved processionen og paany ved edsaffælgelsen. Da stod hertugerne og deres mænd hos, mens selve den højtidelige handling, ligesom naturligvis salvning og kroning, forrettedes af ærkebiskoppen fra Lund. Kristoffer havde forinden fungeret som gejstlig, læst evangeliet for den forsamlede mængde, ganske som ogsaa den tyske kejser gjorde det ved sin kroning. Det er et aabent spørgsmaal, om denne i sig selv lidet iøjnefaldende ceremoni ikke kunde faa vidtrækkende følger. Var det tænkeligt, at Kristoffer ved at udføre kirkelige handlinger kunde vinde anerkendelse som gejstlig — ligesom den franske konge, der blev betragtet baade som lægmand og kirkemand med henvisning blandt andet netop til hans kirkelige funktioner ved kroningen? Kongen af Frankrig udnyttede denne sin stilling som *mixta persona* til at skaffe sig indflydelse i kirkens anliggender. Kongen af Danmark kunde i det mindste have brug for den samme teoretiske overbygning, naar han faa dage efter kroningen rent faktisk fik tilkendt myndighed over sognekirker og klostre. Nok forærede han en del væk igen, men han havde dog haft det hele i hænde — qua konge. Og herredømmet over klostrene beholdt han fortsat, delte det med landets bisper.

Den store lammelse, der havde ramt de centrale organer i kirkens midte, trak meget andet med sig. I Frankrig fik kongen gennemført den pragmatiske sanktion i 1438, hvorved en række af konciliets reformdekreter blev ophøjet til lov. Det var paven, der her maatte betale regningen, affinde sig med forringet indflydelse, formindskede indtægter. I England, Spanien og i de tyske stater rokkedes der paa samme tid ved afhængigheden udadtil. Langsomt begyndte dannelsen af nationalkirker, der vel ikke medførte en sprængning, men dog en begyndende opdeling af universalkirken. Fyrsterne tog fordelene hjem. Ligesaa i Danmark. Der blev ikke noget lufttomt rum, da kontakten ophørte med Rom og Basel. Ærkebiskoppen var udrustet med pavelig legatmyndighed, kunde fylde det meste af pladsen ud¹. Men ogsaa kongen

¹ Jf. f. ex. Hans Laxmands indgriben i bispevalget i Viborg 1438 4/1. Dipl. dioecesis Lundensis III 193.

sprang ind paa skuepladsen, vilde have, og fik, medbestemelsesret i dele af kirken.

Men vi kan trygt gaa ud fra, at Hans Laxmand ikke agtede at lade Kristoffer og hans folk drive deres spil her. Da kongen i 1442 truede med at tiltage sig revselsesret inden for kirken, gav ærkebiskoppen til kende, hvad han mente herom. Hvor farligt, udbryder han, ulykkeligt, nedrigt og hvor ondt vilde dette ikke være. I en saadan stund bliver kirken i hans øjne et med menigheden, denne atter, med det ældgamle billede, hjorden, de gode dyr — over for fjenden, ulveflokken, kongen og hans mænd.

6. *Konge, biskop og kloster 1443—1536.*

Dobbeltdekretet om klostrene blev, saa længe Hans Laxmand var i live, ikke misbrugt af Kristoffer, det maa vi anse for uomtvisteligt. Ærkebispens mægtige haand holdt ham tilbage. For bisperne derimod stod vejen aaben. Men den tredie part, klostrene selv, hvorledes reagerede de? Vi kan se det i et enkelt tilfælde, og da meget markant. De skaanske stiftelser Øvid, Tommerup og Bækkeskov havde i tidens løb udviklet sig til store huse og i takt hermed rent faktisk gjort sig uafhængige af moderklostret i Prémontré. Men stod de tre klostre end stærkt i det ydre, kunde det ikke dække over misligheder indadtil. For eksempel fandt munkene det for godt at bruge de fælles sovesale til vaabenarsenal og gaa omkring, malerisk pyntet med sværd og lange knive¹. Endnu i 1443 kommer omslaget. Misbrug og misgreb, gammel indavlet slendrian, alt dette søgtes skaffet af vejen, med eet slag. Reformationen pludselig paa vej, indefra, ikke fra ærkebiskoppens side eller stiftets styrelse. Klosterforordningen maa have virket som et chok. Den fik ogsaa følger for selvstændigheds-trangen. De skaanske præmonstratensere vender hovedkulds tilbage til deres orden, som forskrækkede kyllinger til hønemoderen.

Men da var det allerede sket. Hans Laxmands politik

¹ 1443 3/9. Dipl. diocesis Lundensis III 262.

var et prægtigt stykke reguladetri. Og dog kom facit ikke ud, som det skulde. Der indløb en fejl. Efter den 1. januar fulgte den 30. maj. Hans Laxmand blev budt op, i dødedansen.

Oftte betragter man det som en gunstbevisning fra skæbnens side, om en stor historisk personlighed rives bort, naar han staar paa magtens tinde, om han dør i det sekund, da han ekkliptiserer alle andre. Slaar dette til, var Hans Laxmand just en af de lykkeligste. Men for den danske kirke var hans død just det aller-u-lykkeligste. Med alt sit standshovmod og i al sin klasseegoisme var han et bolværk mod den magt, som i de følgende generationer skulde æde sig stadig længere ind over kirkens omraade og til sidst opluge den helt, som gik en apokalyptisk profeti dermed i opfyldelse. Diget gennemstukket, aldrig senere i stand igen, det er den 30. maj 1443.

Dobbeltstjernen brændte ud og slukkedes. Tilbage blev i det politiske billede kun undertegningen, som nu skelnedes bedre, traadte tydeligere og skarpere frem. Klosterreformen var i januar 1443 gjort til et fællesanliggende for verdslig og gejstlig øvrighed. Kunde man nægte, at kongen havde faaet mandat til at bruge sin magt her, selv efter 30. maj? Hvorledes de teoretiske overvejelser har været i denne henseende, ved vi ikke. Men de praktiske konsekvenser ser vi.

Mariaklostret i Aalborg fik 1442 en ny forstander. Han blev indsat af biskoppen af Viborg. Ved tiltrædelsen lovede han i denne at se sin fader, herre og husbond og yde ham skat og gæsteri¹. Videre forpligtede han sig over for bispen til at holde nonnerne til deres statutter og ordensregel. 1443 gik hen, nogle faa aar til. 1447 udsteder Kristoffer en befaling til herren i stiftet². Den angaar dette samme kloster. Biskoppen faar, af kongen, paabud om at holde klosterjomfruerne indelukket — i henhold til sine embedspligter og den hellige skrift. Han skal sørge for, at de ikke forlader stiftelsen, hindre, at uvedkommende trænger sig ind og faar omgang med nonnerne. Han skal bygge et ordentligt hus til dem, hvor tugten raader, og gudstjenesten bliver besørget.

¹ 1442 21/5. Repertorium Danicum I:3 nr. 7245.

² 1447 22/4. Ib. nr. 7687.

Hvad bispen i et og alt skal holde sig for øje, lyder det slutteligt fra kong Kristoffer, er kirkeretten og ordensstatutterne. Her er ingen vej udenom. Rent gejstlige anliggender, hvor kongen optræder som bispens overordnede. Samtidig hidkaldes byens styrelse. Borgmestre og raadmænd skal hjælpe biskoppen med at overvaage klostret, ogsaa dette i samklang med dekretet af 1443, der paalagde købstadfolk at føre tilsyn med stadens stiftelser. Kongens interesser skal sikres for eftertiden. Det sker gennem lensmanden paa Aalborghus. Kristoffer befaler ham at holde klostret under opsig.

Nyordningen af Mariaklostret blev opretholdt. I 1463 mageskiftedes en af klostrets jorder. Til stede var repræsentanter for saa vel Viborg bisp som Aalborg by¹. Men potentaten var ikke trængt i baggrunden. Hvad der een gang var vundet af Kristoffer, det blev fastholdt af de senere konger. Omkring 1500 var udviklingen kommet saa vidt, at kong Hans kunde bortforlene Mariaklostret i Aalborg til dets tidligere herre, bispen af Viborg². Linen blev løbet helt ud. Den gejstlige forstander blev omsider sat af til fordel for en verdslig adelsmand, Lars Skeel. Han drev med nonnerne, som det passede ham, at dømme af et klageskrift, som de indgav omkring 1520. Sit eget hus holdt han godt i stand, fyldte det med mel og malt, mens klosterbygningerne forfaldt, og det regnede og sneede paa de sultne jomfruer. Samtidig fyldtes hans kasse med mange rare penge, som nye nonner bragte med sig. Det er højst karakteristisk for tilstandene ved denne tid, at klagen over denne forretningskyndige forstander indbragtes, ikke til biskoppen, men til kongen. Søstrene i Mariaklostret appellerede til ham og bad om, at i det mindste en del af godset maatte blive anvendt efter sit formaal, nemlig den del af klostrets indkomster, der hidrørte fra kongens forfædre³.

Men der blev taget et sidste livtag mellem biskop og

¹ 1463 3/5. Rep. Danicum II:1 nr. 1607.

² 1508 26/11. Ib. II:6 nr. 11139.

³ [Omkring 1520]. J. P. Stenholm, Aalborg Klosterhistorie, I (1904), Tillæg nr. VI, 82.

konge, før Aalborgklostrets skæbne endeligt var afgjort. Den udvalgte biskop i Viborg, Jørgen Friis, sloges herom med lensmanden paa Aalborghus Hans Bartolomæussen i aarene 1520—21. Bispnen erklærede klostret for stiftet af en af hans forgængere, det skulde begrunde hans dispositionsret. Det var imidlertid ikke smaaforandringer, han havde planer om. Han vilde ganske simpelt ophæve Mariaklostret, slaa det sammen med et andet. Hans argumentation herfor var helt og holdent i overensstemmelse med dobbeltdekretet af 1443, der under visse forudsætninger gav adgang til at nedlægge en klosterstiftelse. Man maa imidlertid mærke sig, at Viborgbispnen søgte tilladelse hos kongen til sit drastiske skridt. Han havde vel held til at gennemføre sit forehavende paa dette stadium. Men en modstand rejste sig herimod. Nonnerne selv erklærede, at de hellere vilde bryde deres løfter og løbe af gaarde end være Jørgen Friis underlagt. Og først og fremmest traadte lensmanden i Aalborg op imod planen: hvad bispnen sagde, var ikke blot usandt, men den rene løgn. Klostret var stiftet af kongens forgængere, det maatte ikke komme fra kronen. Samtidig lod Hans Bartolomæussen forstaa, at der fandtes en værdigere kandidat til forstanderskabet end Lars Skeel — nemlig ham selv, om kongen fandt det ønskeligt at foretage et skifte¹.

Vi er naaet til vejs ende. Mariaklostret forblev under kronen. Kendetegnet som kongeligt len i 1527 blev det 1531 lagt til Aalborghus². Atter bortforlenet i 1532³ naaedes aaret 1536. Hvor stiftelsen blev ophævet og dens jordegods ført i bog paa Aalborghus.

Mariaklostrets skæbne i det sidste hundredeaar af dets existens har vist os en historisk sammenhæng. Ikke blot mellem 30'erne og 20'erne i 16. aarhundrede. Der er afdækket en udviklingslinie helt tilbage til 15. aarhundredes midte, først og fremmest til det afgørende tiaar, 1440'erne. Det er

¹ [1520—21]. Stenholm, anf. skr. Tillæg I ff. s. 75 ff.

² 1527 13/9, 1531 2/7. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kong Frederik den Førstes danske Registranter, (1879) 145, 286.

³ 1532 13/8. Ib. 333.

her, man maa begynde, om man vil finde nogle af forudsætningerne for reformationen, og naa til bunds.

Mariaklostret i Aalborg er nemlig ikke noget isoleret eksempel. Men det afspejler heller ikke alle sider af udviklingen. Navnlig fattes her oplysninger om eet bestemt punkt i forholdet mellem kongen og klostrene i tiden mellem Kristoffer III og Kristian III.

Kristoffer af Bajern og hans efterfølgere tog sig ret til at have indseende med klostrene og søgte, hvor som helst det var muligt, at kile sig ind i styrelsen af dem. Overgrebene besmykkedes med henvisninger til ret og retfærdighed, ordensreglernes krav, bibelordenes bud. Afgørende var imidlertid, at kongen nu kunde optræde paa embeds vegne. Det er vigtigt, fordi kongen ogsaa skulde have godtgørelse og satisfaktion herfor. At hans optræden som vogter af munkenes og nonnernes vandel maatte smelte sammen med hans befalingsmyndighed som helhed var kun naturligt. Ligesaa selvfølgelig, at de rettigheder, der tillfød ham til gengæld, gav ham en uklar og derfor farlig indflydelse over de klosterlige stiftelser. Kravet om modydelse kunde forene sig med ældre, mere eller mindre retmæssige fordringer. Huse rejst af kongernes forfædre eller fra gammel tid tynget af særlige forpligtelser kunde nu blive stillet over for et helt knippe af krav fra kongens side. Det er ikke nogen tilfældighed, at vi kort efter 1443 finder det første sikre spor af, at kongen kræver gæsteri af klostrene. Kristian I.s haandfæstning af 1448 forbyder saadant gæsteri, naar det er "uskelligt", tillader det, naar det holder sig inden for rimelighedens grænser¹. Bestemmelsen vender sig øjensynligt imod Kristoffer af Bajern og hans ubillige optræden over for klosterhusene.

For at forstaa grunden til at gæsteriet fra nu af bliver en stadig mere betydningsfuld ydelse fra kloster til konge, maa vi gaa tilbage i tiden, slaa et herresving ind over de tidligere aarhundreder. Ofte nok er spørgsmaalet om gæste-

¹ 1448 1/9. Aarsberetninger fra Geheimearchivet (1856—60) II 44 § 11.

riets opkomst og natur blevet drøftet, uden at man tilsyneladende er naaet frem til helt klare begreber¹. De forskellige gæsteriydelser kan inddeles efter de former, hvorunder de udgaar. Der er dels det personlige gæsteri, hvor kongen, bispem eller husbonden selv er med. Dels ryttergæsteriet, hvor beredne svende bliver underholdt med deres heste, eventuelt i fællesskab med en særlig repræsentant for jorddroten. Dels endelig fodringsgæsteriet, ensbetydende med at holde heste eller hunde i god foderstand². Det er imidlertid nødvendigt at drive klassificeringen endnu længere ned, om vi da i det følgende skal faa hold paa de forskellige fænomener, der møder i kilderne. Ydelserne maa ogsaa findes efter det retlige grundlag for de enkelte præstationer. Her møder vanskelighederne for alvor.

Vi kommer lettest problemerne ind paa livet, om vi gaar løs paa biskoppernes rettigheder i saa henseende. Den mest typiske ydelse, er den, jeg vil betegne som donationsgæsteriet. Det præsteres af et kloster, som har modtaget donationer fra et bispesæde. Ikke saa sjældent angives det udtrykkeligt, at klostrets forpligtelse har sin grund i store gaver fra bispernes forgængere. Det er tilfældet ved Øm i 1263, ved Løgum i 1298—99³. Ved siden heraf forekommer lejlighedsgæsteriet, hvor en biskop lejlighedsvis faar sit underhold i et kloster, af velvilje fra munkenes side og uden at have nogen ret til det. Et eksempel paa dette kan ses ved Vitskøl i 1371⁴. Endvidere er der visitatsgæsteriet, som frem for alt paahvilede sognepræsterne⁵. Det faldt dog ogsaa paa de klosterhuse, der ikke var exempte, og paa de kirker, som laa til de ex-

¹ Johs. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874) 158 ff.; William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede (1903) 473ff, 483ff.; bedst hos Erik Schalling, Kanonisk eller nationell rätt. Kyrkohistorisk årsskrift XXXVIII (1938) 115f., 129.

² Nærmere oplysninger om fodringsgæsteriet i 1314 5/9, 1315 4/4. Dipl. Danicum II:7 nr. 197, 259.

³ Scriptorum minores, ed. M. Cl. Gertz (1918—20) II 221, 1298 30/12, 1299 24/2, 1319 3/7. Dipl. Danicum II:4 nr. 339, II:5 nr. 10, II:8 nr. 134.

⁴ 1371 15/11. Dänische Bibliothec VI (1745) 177.

⁵ Jf. et eksempel af 1251 u.d. Dipl. Danicum II:1 nr. 55.

imerede stiftelser,¹ medmindre særlige forhold gjorde sig gældende.

Gaar vi over til at se paa de tilsvarende præstationer til kongen, kan man sige, at natholdet hos bønderne, senere hos ombudsmænd og lensmænd, til en vis grad udgør et side-stykke til visitatsgæsteriet. Dette har en regelmæssig karakter, hvad der ogsaa gælder for natholdet, og begge ydelser udgøres i et bestemt kortere tidsrum, gerne 2—4 nætter. Men iøvrigt maa man i højmiddelalderen skelne skarpt mellem kongens retmæssige adkomst til nathold hos sine fogder og det gæsteri, han kræver af klostrene². Saa vidt kilderne giver efterretninger herom, har dette sidste bestandig et mere eller mindre sikkert retsgrundlag. Saaledes hører vi, ligesom ved bisperne, jævnlig om klosterbesøg fra regenternes side, der maa betegnes som lejlighedsgæsteri. Hvis maa da ikke vil tage bladet fra munden og i disse tilfælde tale om voldgæstning.

Naar dronning Margrethe Sambiria i 1260'erne bankede paa klosterporten i Øm med en hale paa 1600 køretøjer, saa var det ganske tydeligt en sværm af ubudne, der slog sig ned hos brødrene³. Det var næppe mere lovformeligt, naar Kristoffer II i 1328 gjorde klostrene til kaserner for sit rytteri og lod hestene fortære "den Korsfæstedes arvegods"⁴. Men i det mindste gjaldt det ved Ømkloster, at det var doteret i rigeligt maal fra kongelig side. Margrethe Sambiria kan have paaberaabt sig dette ved sine krav paa de evigt fornærmede munke sammesteds og herved have ønsket ydelserne opfattet som donationsgæsteri. Med frivilligheden maatte det dog altid blive saa som saa, naar majestæterne mødte op ved et kloster i fuld krigsmaling. Derimod kan der være tale om reglementeret donationsgæsteri ved Kristoffer I.s krav paa

¹ Se for eksempel de nysnævnte Løgum-diplomer.

² Anderledes i senmiddelalderen. Da kan fodringsgæsteri i et kloster blive afløst af personligt gæsteri, dette igen falde sammen med natholdet som ved Dalby i Skaane, jf. nedenfor.

³ *Scriptores minores* II 208.

⁴ *Annales Danici* 171.

klostrene i Tvilum, Odense og Ringsted 1256—57¹. Om de to sidstnævnte stiftelser var det i hvert fald fuldt sikkert, at de skyldte kongens forfædre deres existens. At det var netop dette synspunkt, som laa bag, indrømmes da ogsaa af Rydaarbogen, hvor den beretter om Erik Glipping (1259—86): den fortæller, at han lod indkvartere heste og hunde i de klostre, der var bygget af kongehuset². Maaske har vi derved fundet grunden til, at der da blev trukket saa store vexler paa klostrene. Donationsgæsteriet til biskopperne var nemlig meget omfattende, det kunde spænde over 3 uger om aaret³. Den tilsvarende præstation til kongen kan paa samme maade have været af en ikke ubetydelig størrelsesorden.

Det kan ikke nægtes, at klostrene i tidens løb blev udsat for talrige indgreb og overgreb fra de høje gæsters side. Det var ikke mærkeligt, at de ønskede at afryste deres forpligtelser og efterhaanden fik dem helt afløst eller i det mindste reguleret ganske nøje. Det er tilfældet med det biskoppelige gæsteri i klostrene i aartierne opimod aar 1300. Det er utænkeligt, at klosterhusene ikke samtidig skulde søge at fri sig for det kongelige gæsteri. Der haves da ogsaa et eksempel herpaa. I 1353 afstaar Skovkloster i Næstved store jordværdier til Valdemar Atterdag mod at blive befriet for gæsteri og tyngede fra hans husfolk, hans heste og hans hunde⁴. Og virkelig høres der heller ikke mere om kongens gæsteri i klostrene i det meste af et hundredeaar, naar bortses fra en enkelt efterretning med krigerisk baggrund⁵. Konge-

¹ Acta processus litium (1932) 26.

² Annales Danici 115, 117.

³ 1264 26/11, 1298 30/12, 1299 24/2. Dipl. Danicum II:1 nr. 447, II:4 nr. 339, II: 5 nr. 10.

⁴ 1353 u.d. Scriptores rerum Danicarum IV (1776) 341. Jf. 1353 12/3. Rep. Danicum I:2 nr. 2374 og 1268 u.d. Dipl. Danicum II:2 nr. 131. Maaske er der sammenhæng mellem gæsterikravet og afhændelsen af kongsgaarden i Næstved til klostret aar 1268. 1353-ordningen traadte iøvrigt ikke i kraft, men synes at være erstattet af en anden, jf. Hans Jørgen Helms, Næstved St. Peders Kloster (1940) 156.

⁵ 1359 29/4. Rep. Danicum I:2 nr. 2565, gentaget 1360 5/1. Ib. nr. 2584 og 1447 22/9. Ib. I:3 nr. 7724.

magten er ganske tydeligt gaaet i defensiven paa dette punkt. Dens fordringer blev skiftet ud eller svandt ind. Men de forsvandt ikke. De tørrede hen ligesom infusionsdyr og kunde, som de, leve op igen.

Og der kom en tid for de gamle krav. Ved siden af de former for gæsteri, som er omtalt ovenfor, kender vi fra højmiddelalderen en ydelse til jorddroten af ganske samme art. Enhver jordejer havde adgang til at gæste sine tjenere og vornede. De ydede ham husbondhold, som det hed. Han fik af dem herregæsteri, ligeledes en betegnelse hjemlet i kilderne. Det var et modstykke til, at han havde dem i sit forsvar. Herregæsteriet træder frem i kilderne navnlig fra 15. aarhundrede. Det er ganske tydeligt, at det frem mod aarhundredets midte i stadig større grad er ved at blive et økonomisk aktiv for jordens ejer. Forordninger af 1442, 1454 og 1466 viser, at der i disse aartier er en hel bevægelse i gang blandt adel og højgejstlighed for at udvide og udnytte gæsterirettighederne¹. De godtgør tillige, at kongens lensmænd og fogder ikke holdt sig tilbage, men var mindst ligesaa ivrige. Da klostrene takket være Hans Laxmands dumdristige politik kom ind i kongens interessesfære, blev de revet med i hvirvlen.

Dalby kloster i Skaane tilhørte augustinerne. Disse havde ikke som andre, yngre og mere fasttømrede ordner særlige begunstigelser i forholdet til stiftets biskop. Ærkebispem i Lund var normalt den højeste myndighed for munkene. Dette fandt udtryk, for eksempel da Peder Lykke i 1428 indsatte en prior i klostret². Men efter 1443 melder kongen sig. I 1446 optræder Kristoffer paa Dalbys vegne. Han underretter ærkebiskop Tue Nielsen om, at han, kongen, vil skaffe klostret dets gods tilbage³. Kristian I gaar et skridt længere. Han havde ikke undset sig for i 1456 at staa frem som patron for Reval kirke og herved genoplive kongelige rettigheder, der var afgaaet

¹ 1442 12/6, 1454 15/5, 1466 1/9. Aarsberetninger fra Geheimearchivet V 59, 65, 68.

² 1438 31/12. Dipl. dioecesis Lundensis III 198.

³ 1446 5/1. Ib. 291.

ved døden for mere end 100 aar siden¹. Hvor meget lettere maatte det ikke være at lade sin skygge falde over Dalby kloster med begrundelse i dekretet af 1443, med baggrund i Kristoffers optræden 1446. Det er utvivlsomt ogsaa under hensyn til henfarne kongers donationer, at Kristian I 1466 udsteder sin erklæring om Dalby. Hvorefter han har patronatsret til huset og adgang til at disponere over det, aldeles uindskrænket². Den ene overbyder den anden, kongen som formynder bliver til kongen som patron. Ikke mærkeligt, at der er en regning at betale. Den, som tog forsvaret over klostret, havde ogsaa ret til gæsteri. Kristian lader sig endnu nøje med fodringsgæsteri, hvorefter munkene maatte holde hestestald og hundekobbel for hans majestæt³. Udviklingen løb videre. Under sønnen Hans blev Dalby i 1505 styret af den kongelige lensmand paa Falsterbo⁴. Og da var det kommet saa vidt, at der krævedes personligt gæsteri i form af nathold. 1502—03, 1506 og 1507—08 kunde rejseruten i Skaane anlægges med klostrene som de faste støttepunkter⁵. Kongen rokerer nu mellem husene som en brik paa et bræt. Dalby betalte sin andel, hver gang.

Ligesom ved Dalby kender vi ogsaa meget tidlige kongelige indgreb ved et andet mandskloster, det fornemme benediktinerabbedi i Næstved, Skovkloster. Kristian I fritager munkene for en række byrder, tynger og tjenester, herunder fodringsgæsteri. Det personlige gæsteri vil han imidlertid paatvinge huset. Der skal staa øl og mad paa bordet, være hestefoder parat, naar kongen kommer. Kristian I vil paa anden maade have haand i hanke med stiftelsen. Til fritagelsen for fodringspræstationerne klæber nemlig en ejendommelig betingelse: at munkene lever ret og følger Skt. Bene-

¹ 1456 31/7. Acta pontificum Danica III nr. 2070, jf. *Scriptores rerum Danicarum* VIII 377, 394, jf. 393.

² 1466 2/10. *Scriptores rerum Danicarum* VIII 434, jf. *Dipl. dioecesis Lundensis* IV 30, 72.

³ 1466 3/10. *Scriptores rerum Danicarum* VIII 424.

⁴ *Danske Magazin* IV:2 (1873) 276.

⁵ *Ib.* 154, 277, 284.

dikts regel. Sker dette ikke, skal de yde og skatte som andre klostre¹. Der findes ned gennem aarhundrederne ikke saa faa privilegier, som kongen knytter særlige vilkaar til. De lyder oftest paa bønner for kongen og hans hus og lignende velgerninger fra modtagernes side. Her er det noget ganske andet. Det er Kristian I.s egenmægtige forlangende, at han skal betragtes som tilsynsførende over klostrene i aandelige anliggender, det er dette, der træder frem. Og det tør siges, at kongen skaffer sit krav respekteret paa en haandfast maade. Opretholdelsen af klostertugten er udtrykkeligt gjort til en betingelse for skattefriheden. Det er klart, hvad der ligger bag. Det er klart, at Kristian I.s egenartede optræden kun kan forstaas som en grov udnyttelse af klosterreformen fra 1443.

Skovkloster maatte fodre paa kongen, naar han mødte op som en velkommen og højst besværlig gæst. Men den nye situation var ikke helt uden lyspunkter, set fra husets side. Det tilkom stiftets biskop at stadfæste abbedvalget. Skulde en abbed afsættes, blev han ogsaa part i sagen. Disse rettigheder for bispen, der halvt om halvt laa forankrede i Skovklosters grundlæggelsesdokument af 1135², var i fuld overensstemmelse med benediktinerordenens statutter. Ikke des mindre kunde klostret nu tillade sig at slaa en streg over dem, med støtte fra rette sted. Under kong Hans, mellem 1481 og 1513, skaffede abbeden sig et kongebrev rettet mod biskoppen i stiftet. Hverken han, eller nogen prælat fra ordenen, maatte for eftertiden afsætte Skovklosters abbed uden samtykke fra Hans Naade. Bestemmelsen opretholdtes, fornyedes 1519³. Majestæten var øjensynlig blevet klostrets beskytter, helt og fuldt. Det betød, at andre maatte vige.

Maaske skal Næstvedklostrets opsigtsvækkende skridt ikke betragtes som en udfordring til bispen af Roskilde, men derimod som en forsvarsforanstaltning imod ham. Benedik-

¹ *Scriptores rerum Danicarum* IV (1776) 342, jf. Hans Jørgen Helms, anf. skr. 177. De nye oplysninger, som Helms fremdrager, viser, at udstederen er Kristian I. Jf. William Christensen, anf. skr. 465 note 3, 480 note 5.

² 1135 29/11. *Dipl. Danicum* I:2 nr. 64.

³ *Samlinger til den Danske Historie*, udg. af P.F. Suhm, II (1781) 179.

tinerne kunde han jo i mange henseender kommandere med. Og hvad kunde de stille op mod en biskop som Niels Skave, der regerede i Roskilde 1485—1500? Brutal over for andre — i sit eget rethaverisk som faa. Der laa nu disse cistercienserkløstre Sorø og Esrom, og johanniterhuset Antvorskov. Inden for hans bispedømme, javel, men uden for hans magt. Dog, de skulde lære noget andet. Niels Skave fik dem overlistet, fik overtrumpfet deres privilegier. Hos paven hentede han sig en bemyndigelse til at visitere alle huse i sit stift, hver og et. Først maatte da Antvorskov¹, senere Sorø staa for skud. Dokumenter af 1488 og 1490—91 fortæller herom, genfortæller de uhyrlige paastande, som biskoppen slyngede ud. Her er nogle af dem, et par af de sobreste: fra de allerældste tider har cistercienserkløstrene i Sjællands stift henhørt under Roskildebispens jurisdiktion. Derfor er de pligtige til at lade sig visitere. De skylder ham gæsteri i almindelighed, og tillige visitatsgæsteri. Niels Skave vover dog ikke at paastaa, at dette er ydet bisperne fra først af. Gæsteriet tilkommer dem blot ved hævd, alligevel et frækt postulat². At bevise alt dette var naturligvis meget svært. Og derfor skød Niels Skave genvej, søgte at dokumentere, at munkene i Sorø levede et liv som landsknægte og til stadighed havde en stribe af kvinder efter sig, det lette tros. Kunde han godtgøre dette, vilde privilegiumuren være blæst omkuld. Sagen svulmede op, snart faldt det parterne for træls at gaa rettens vej. Et tegn fra Sorø, et magtbud fra Roskilde og snesevis af væbnede mænd slog løs. Da endelig de to parter havde udtømt deres sidste kræfter, blev sagen forliget. Bragt op gennem alle instanser, kæret og forfulgt i Rom i aarevis, endte den hos kongen. Det er knap nok nødvendigt at meddele, hvad hans afgørelse gik ud paa. Ikke i ligegyldighederne, men i det principielle: status quo. Igen

¹ 1488 15/1. Acta pontificum Danica IV nr 3091.

² 1490 8/2, 4/4. Ib nr. 3185, 3187, Johs. Lindbæk, Biskop Niels Skave i Roskilde og Sorø Kloster. (Dansk) Historisk Tidsskrift VIII:1 (1907) 254ff. samt Statuta capitulorum generalium ordinis cisterciensis, ed. Jos. Canivez, Tomus VI (1938) 18.

et slag i ansigtet paa en biskop, igen et haandtryk til en abbed. Paa samme gang gav det stof til eftertanke, at paven nok havde anerkendt, men ikke formaaet at skabe respekt om sine forgængeres privilegier. Her maatte man i stedet se hen til kongemagten. Over for en biskops voldsomheder var kongens voldsmagt, smukt forklædt, det eneste sikre værn — det maatte blive historiens morale.

Men hvorledes gik det nu for Hans Laxmands efterfølgere? Hvor meget kunde der hjærges af ærkebiskoppen, hvor meget maatte afgives til kongen? Hans Laxmands eftermand, Tue Nielsen (1443—72), vilde have sin del i kloster-rigdommen, saaledes som den kunde tilkomme ham ifølge reformdekretet af 1443. Tommerup kloster fik hans interesse at mærke. Ærkebispens stilling som højeste gejstlige myndighed kunde ikke bestrides, ej heller hans beføjelser til at føre tilsyn med huset i aandelige ting. Hans visitatsret var klar nok, visitatsgæsteriet paa tilsvarende maade blot, hvad der tilkom ham. Men her gjaldt det noget mere. Tue Nielsen gik ud over forgængernes standpunkt. Han krævede forsvaret over klostret eller en del af dets gods, og som sidestykke hertil forlangte han et omfattende gæsteri — sikkert fordi han paaberaabte sig de gamle donationer fra ærkesædet. Præmonstratenserne snoede og drejede sig, prøvede at slaa sig uden om de ærkebiskoppelige krav. 1490 fik de tingsvidne paa, at ingen fra Lund tidligere havde gæstet deres bønder¹. Det var klostrets egne folk, der "red over" dem. Ingen lundsisk ærkebiskop havde fordret gæsteri, før netop Tue Nielsen. Han sendte dem sin fodermarsk paa halsen, Morten Jyde. Aabenbart den helt rigtige mand til det job, for han "vældede sig ind" paa Tommerups brødre og bønder, slog døre og porte ind og tog med vold, hvad der tilkom ham med urette. Gik vidnesbyrdet paa denne maade ærkebispens imod, maa man til gengæld sige, at hans medbejler var heldigere. Kongen fortsatte med sine rekvisitioner paa Tommerup, fældede dom 1491 og anerkendte højtideligt sit

¹ 1490 u.d. Dipl. dioecesis Lundensis V 134, jf. note 3.

eget gæsteri¹, — der ogsaa kunde støttes paa gaver fra ældre tid. Samtidig blev de biskoppelige krav underkendt. Men herved blev det ikke. Senest Birger Gunnensen er trængt igenem. 1502 høres igen erklæringen om, at Tue Nielsen var den første, der rejste gæsterikrav paa ærkesædets vegne, og klostret siger denne gang sin mening. Det var voldgæstning fra den høje herres side, intet andet. Men det tilføjes rigtig nok, at nu ydes gæsteriet af alle Tommerups bønder — der er knap nok en eneste af dem, som er fri for bispens "overvold"². Omsider fik da ærkebiskoppen en bid af kagen.

Tue Nielsen kunde ikke redde klostrene fra kongen, deres frihed blev jordet med Hans Laxmand. Saa kunde han i stedet hugge ind i samme spor. Det kom til et kapløb om, hvem der kunde drive Tommerup ind under sig. Tue Nielsen var den første af Lundenserne, som satte ind her. Saa vidt vides³, er han ogsaa den første ærkebiskop, der flottes sig med en fodermarsk, en privat græshoppe, der skulde afgnave og fortære, hvad gæsteriet kastede af sig. Men Tue Nielsen vilde ikke blot lade sig og sine traktere i Tommerup kloster. Paa et helt andet felt maatte han ogsaa forsøge sig. Var ikke Lundekapitlet fra de ældste tider blevet overøst med privilegier, gaver og donationer fra ærkebispernes side? Havde han ikke desforuden visitatsret i de kirker, kannikerne havde faaet foræret? Ærkebispemanden var ikke i tvivl. Han sendte sine beredne svende ud til kapitlets byer og bønder. De skulde føde paa dem fra mortensdag til pinse. Det var gammel sædvane, paastod han, saadan var nu skik og brug fra hans forgængere. Kapitlet erklærede dette for løgn, slet og ret. Heller ikke Tue Nielsens henvisning til, at det skete for visitatsernes skyld, fandtes fyldestgørende af hans prælater og kanniker. De forlangte dom over ham⁴. Og for ikke igen at komme i en lignende situation satte kapitlet et eftertrykkeligt forbud ind i den haandfæstning, som den efterføl-

¹ 1491 u.d. Ib. 160.

² 1502 16/3 Ib. VI 60.

³ William Christensen, anf. skr. 61.

⁴ 1459 3/11. Dipl. dioecesis Lundensis III 410.

gende ærkebisp, Jens Brostrup, maatte bekvemme sig til at forsegle i 1472. Han maatte love at holde kapitlets bryder og landboer fri for enhver form for gæsteri, ogsaa med ryttere¹. Bestemmelsen er fuldstændig ny, kendes ikke fra noget af de tidligere forpligtelsesbreve, hvor udførlige og vidtløftige disse end er. I det hele blev haandfæstningen da redigeret om. Den ordlyd, som havde kunnet bruges 1410, 1418, 1436 og 1444, blev kasseret denne gang, ja helt omformet — med Tue Nielsen in mente. Det kom til et brud med den aarhundredgamle tradition for udformningen af stiftsherrens forpligtelser over for sine nærmeste. Gæsteriforbudet sattes allerforrest i den nye text. Samme fremtrædende plads har det i et tillægsprivilegium, som Jens Brostrup maatte udgive 1473. Optionsregler og gæsteriforbud er de eneste punkter, det paany fandtes fornødent at indskærpe efterfølgeren paa ærkestolen². Det ligger saaledes klart for dagen, at kravet om gæsteri hos kloster og kapitel for første gang rejses af Tue Nielsen. Han har herved ikke blot fulgt eller ligget i spidsen for en bevægelse i tiden. Der er sikkert ogsaa sammenhæng mellem de store, nye efterkrav og saa den vanskelige situation, han maatte kæmpe med efter Hans Laxmands død. Samtidig bliver det tydeligt, at Tue Nielsen ikke har været saa unyttigt et møbel, som man hidtil synes at have ment.

Vi har i det foregaaende udpeget de forskellige deltagere i kampen om klostrene. Men en parthaver mangler, paven. Da det avignonske apostolat stod paa sin højde, endnu før skismaet brød ud, var Allehelgensklostret i Lund om ved aar 1350 blevet forbeholdt kurien. To gange, i 1362 og 1367, blev der grebet ind i abbedvalget fra den lille sydfranske pavestat³. Det var den eneste danske klosterstiftelse, hvor paven gjorde en saadan reservation gældende. Den havde sin baggrund i, at Allehelgen fra gammel tid gjorde fordring paa at være overhoved for benediktinerordenen i

¹ 1472 12/4. Ib. IV 142.

² 1473 29/9. Ib. 168. Fornyet af Birger Gunnensen 1499 29/9. Ib. V 395.

³ 1362 18/5, 1367 15/9. Acta pontificum Danica I nr. 544, 646.

Danmark¹. Den pavelige disposition tilsidesatte ærkebispens stadfæstelsesret ved valget af abbeden. Snart skiftede imidlertid de store linier i udlandet, der fulgte kirkesøndring og koncilietid. Pavens interesser lod sig ikke haandhæve, ærkebispens tog igen styret over det lundensiske kloster. Allehelgen fik trykket at mærke. 1497 kom det her til et oprørsforsøg imod ærkebispens. Klosteret søgte hjælp ved kurien, i sin nød. Alexander VI Borgia var da den, der bar tiaraen. Han blev anmodet om at tilstaa Allehelgen de samme privilegier og exemptioner, som andre ordener havde. De skulde dække klostrets landboer og gaardsæder, bisperne tvinges til at rette sig herefter. Dette ønske var meget vidtgaaende. Det vilde sidestille benediktinerne med de højt privilegerede cisterciensere. Blev det imødekommet, var Jens Brostrup pludselig berøvet sine biskoppelige beføjelser over husets bønder. Dog, munkene blev ikke bønhørt, de afvistes af kurien². Allehelgen gav imidlertid ikke op. Næste gang brødrene mødte frem i Rom, sigtede de mod et maal knap saa højt flyvende. 1501 anklagede de ærkebiskop Birger Gunnensen for ulovlige udpresninger. Og denne gang fik de medhold. En pavebulle forbød ærkebispens og hans vikarer og officialer at gæste klostrets undergivne i visitatstiden. Derimod tilloides det normale visitatsgæsteri³. Igen er det gæstningen, som det gælder, igen ærkebispens umættelighed. Allehelgen fik sat bom for rene urimeligheder og kunde, for en gangs skyld, takke pavestolen herfor. Men hvilken himmelvid forskel fra 14. aarhundrede, da paven ligefrem kunde varpe ærkebispens ud af hans rettigheder over Allehelgen! Det var ikke i kraft af rygdækning fra Rom, men udelukkende af egen styrke, at klosteret ogsaa senere kunde staa sig over for Birger Gunnensen. Som da abbed og konvent i 1512 solgte klostergods fra, uden at spørge nogen om lov⁴. En demonstration af husets selvstændighed.

¹ 1206 18/1. Dipl. Danicum I:4 nr. 111.

² 1497 20/3. Dipl. dioecesis Lundensis V 304.

³ 1501 27/3. Ib. VI 16.

⁴ 1512 6/8. Rep. Danicum II:7 nr. 12258.

Noget nær den samme uafhængighed synes et andet benediktinerkloster i Lund tidvis at have nydt godt af. Talen er om nonnerne i Skt. Peder. Men det gælder kun deres dispositioner, som de kan konstateres aar 1487¹. Da afgav de gods til fæste, blot med samtykke af deres prior. Paa samme tid omtrent blev det slut med saadanne frie handlinger. Jens Brostrup greb ind. Han gav forskrifter og befalinger². Han dikterede husets prior, hvad han havde at levere nonnerne i mad og øl, og det var forresten ikke nogen afmagringskur, han ordinerede. Birger Gunnensen lagde en endnu større nidkærhed for dagen. 1507 kom nonnerne under hans beskyttelse, og det blev dem strengt forbudt at give brev paa noget af deres gods uden tilladelse fra ærkebispem³. Aaret efter var Birger Gunnensen igen paa færde. Han gennemgik klostrets økonomiske forhold og stadfæstede fordelingen mellem nonner og prior. Men kun indtil videre. Blev klostret rigere, skulde overskudet tilfalde de 12 nonner, ikke prioren⁴. Birger Gunnensen vilde øjensynlig hindre udsugninger af klostret, og maaske havde han til hensigt at udvide antallet af nonner. Men i hvert fald skulde prioren ikke drage fordel af huset, efter behag. Det var kun en logisk konsekvens, at der faa aar efter skete et skifte paa forstanderposten. En overgang havde Lundekapitlets dekan fungeret som prior. Det var sin sag, selv for en ærkebiskop, at lægge sig ud med ham. Birger Gunnensen kunde lettere tumle den kannik, han 1511 fik indsat⁵. Dog undlod han ikke i indsættelsesbrevet at dokumentere forgængerens efterladenhed og sløseri, omend han afstod fra at give sin kommentar hertil. Spillet var jo ogsaa vundet.

Men lad os ikke glemme, at ærkebiskoppen var i sin gode ret til at befale over benediktinerne, selv om man her som saa ofte hæfter sig ved maaden, det gøres paa. Hvor helt ander-

¹ 1487 21/3. Dipl. dioecesis Lundensis V 21. Jf. Acta processus litium 31, hvorefter ærkebispem allerede i 1250'erne skal have raadet for Skt. Peder i Lund.

² 1508 7/12. Rep. Danicum II:6 nr. 11144.

³ 1507 10/2. Dipl. dioecesis Lundensis VI 227.

⁴ 1508 7/12. Rep. Danicum II:6 nr. 11144.

⁵ 1511 5/2. Rep. Danicum II:7 nr. 11728.

ledes stod det til med kongens beføjelser over klosterhusene! I Kristoffers og Kristian I.s tid havde majestæterne maattet spille komedie for overhovedet at skaffe sig indflydelse. De maatte understrege klostertugten, hævde kirkeretten. Men masken havde de ogsaa glæde af. Maskeraden behøvede heller ikke at vare evigt. Snart kunde forklædningen falde. Akkurat i det øjeblik, da de kongelige fordringer var blevet saa gamle, at de opretholdt sig selv, groede, voxede, svulmede, til de omsider naaede den formidable størrelse, vi finder antegnet i 1513¹.

Efter kong Hans' død dette aar fremfører rigsraadet en klage under forhandlingerne om Kristian II.s haandfæstning. Mange jomfruklostre er, hedder det, taget fra bisperne med vold, imod alle kirkens love og friheder². Det tilføjes, at disse stiftelser har deres rigdomme fra adelen, men at de fordærves af de lægmænd, som sættes i spidsen for dem. Dette sidste punkt viser tydeligt nok, at klagen er inspireret fra gejstlig side. Det er bisperne, konkurrenterne, der fører ordet. Lader teksten sig nærmere illustrere?

Ovenfor er der i skildringen af udviklingen fra 1376 gjort brug af det glimrende dokumentmateriale, som er i behold fra de tre nonneklostre i Roskilde. Det vil være naturligt at benytte det ogsaa nu, linien skal slutføres. Inden for det halvandet hundredaar, vi her beskæftiger os med, havde Agnetenonnerne snart faaet at mærke, at der var udenforstaaende, som holdt dem under observation. 1393 angles der første gang fra Roskildebispens side, 1448 gaar nonnerne som tamme karusser i biskoppens fiskedam. Situationen 1508 er heller ikke til at tage fejl af. Da overrækker Jens Jepsen Ravensberg en skrivelse til nonnerne³. Bispem er faderlig i tonen, ikke derfor mild, tværtimod — myndig som den, der aver, revser, tugter. Mangler og brøst har i lange tider kendetegnet Agneteklostret. Derfor har bispem indskærpet, at ingen maa vælges til forstander uden hans samtykke. Paabudt

¹ Antydet allerede 1483, se 1483 1/2. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 52 § 22.

² C. F. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536*, II (1865) 589.

³ 1508 12/5. Rep. Danicum II: 6 nr. 11017.

regnskabsaflæggelse i sin nærværelse. Fastsat nonnernes antal. Forbudt priorinden at afhænde, magelægge eller bortforpagte gods. Og endog gjort det til en uretmæssig handling, om hun lader en bonde flytte uden tilladelse. Der tages skyldigt hensyn til alle sider, til konventets bifald, til ordenens sanktion. Men hvad har biskoppen overhovedet regnet disse instanser for, naar han slutter med følgende advarsel: Dersom artiklerne ikke holdes, eller hvis der konstateres større brist, da kan Roskildebispen uden rettergang og forhør tumble med huset, som det passer ham, og ganske særligt »tage klostrets gods igen«. Denne trusel indeholdt en krænkelse af klostrets retsstilling, et eksempel paa, at en biskop var parat til den samme forseelse, som 1513 forekastedes kongemagten. Men i andre tilfælde slingrede man sig frem ad rettens vej, som naar ærkebisperne tog stilling til nonnerne i deres domkirkeby.

Situationen i 1513 er da betydeligt mere nuanceret, end det ses af bispernes klage mod kong Hans. Hovedtendensen er dog klar nok, klageraabet i saa henseende fuldt berettiget. Det var virkelig imod alle kirkens love og friheder, at kongen havde faaet overtaget i kampen om de roskildensiske nonneklostre.

Det er eftervist ovenfor, hvorledes clarisserinderne i den sjællandske stiftsby har held til at værgе sig mod de magtsyge bisper helt frem til 1405. Fra denne tid begynder imidlertid den biskoppelige indflydelse saa smaat at blive mærkbar. Op igennem 15. aarhundrede rejser sig en modsætning imellem nonnerne paa den ene side, forstanderen paa den anden. I 1469 skænkes gods til klostret under den udtrykkelige forudsætning, at abbedissen selv faar godset i forsvar, det maa ikke glide ind under forstanderen¹. Det samme er tilfældet i 1471, hvor donatorerne endog lægger baand paa jordegodset: de vil lade det overgaa til et andet hus, hvis klosterfogden i Skt. Klara tilriver sig forsvaret uden hensyn til søstrene². I 1481 betinger abbedissen sig, at fæsteafgifter kommer hende personlig i hænde³. Paa dette tidspunkt ved

¹ 1469 31/5. Rep. Danicum II:2 nr. 2605.

² 1471 12/3. Ib. nr. 2917.

³ 1481 25/5. Ib. II:3 nr. 4869.

vi, at nonnerne havde god grund til at stille sig en garde over for forstanderen. Det var ikke nogen tilfældig person, der nu regerede over Skt. Klara. Det var en af kongens betroede mænd. 1477 nævnes Hans Kjeldsen som indehaver af denne post¹. Han optræder samtidig i landsdommers sted. 1486 blev han rigens kansler².

I 1377 havde Roskildebispen forbudt Klarasøstrene at afhænde gods uden hans bifald. Det var et fast punkt i det biskoppelige program at ville bestemme over saadanne ting. Kongen havde ikke samme interesse, endnu. Derudover havde bisperne knyttet et fintmasket net, som det ses ved Agnete-huset 1508. Paa talrige andre punkter vilde de kontrollere nonnerne. Da bispen maa vige pladsen, flyttes ogsaa tyngdepunktet. Det er ikke længere problemet i første række, hvem der skal raade for klostergodset. Ved kongens tiltræden sker der en forenkling. Forleningsspørgsmaalet kommer i forgrunden, paa dette stadium af udviklingen. Derfor udlejer nonnerne en gaard i 1504, ligesom de 1507 sælger en gaardpart, som om de var alene i verden³.

Men Klarasøstrene er ikke længere frie og uafhængige. Omtrent ved denne tid tigger og trygler de om hjælp. Imod forstanderinden, fru Else, imod alle hendes nederdrægtigheder. De løber ikke til stiftets biskop. De har en større herre, og en farligere. Ligesom Mariasøstrene i Aalborg søger de undsætning hos kongen. En adelsmand dukker op. Han ønsker at blive den nye forstander, fortrænge den gamle. Den, som har afgørelsen i sin haand, er kong Hans. Han besværges og bestormes fra begge sider. Erik Næb mod Else Grifsdatter, en duel paa dybe kløer, to rovfugle. Dommeren har grund til at være tilfreds, han høster smiger og modtager tilbud, og han erindres om de 900 mark, han sidst fik for at sælge klostret, forlene det bort⁴. Kongen har tydeligt nok meget gode, meget

¹ 1477 10/12. Ib. II:2 nr. 4122.

² William Christensen, auf. skr. 693.

³ 1504 u.d., 1507 8/12. Dipl. dioecesis Lundensis VI 155, 238.

⁴ [1496—1513]. Rep. Danicum II:7 nr. 12758.

konkrete grunde til at interessere sig for Skt. Klara, og for klostrene i det hele taget.

Da aaret 1500 var passeret, lød Agnetenonnerne i Roskilde under biskoppen — kongen havde magten over Skt. Klara. Men hvordan med Mariaklostret sammesteds? I 1380'erne udøvede abbeden af Sorø sin retmæssige indflydelse. Endnu hundrede aar efter hævder abbeden sin faderværdighed over Mariaklostret¹. Men 1512 er kongen traadt frem. Han fungerer nu for Soraneren². Ved alle tre klostre blev paa denne maade en gejstlig myndighed sat ud af spillet. Ordenens indflydelse maatte vige, i Agnete for biskoppens, i Maria for kongens overmagt. Men i Klaraklostret maatte baade orden og biskop give efter, for kongen. Lovlige autoriteter erstattedes af uretmæssige, den ene røver plyndrede den anden. Ogsaa klostret i Aalborg var i tidens løb gaaet fra bispens til kongens haand. De højgejstlige var naturligvis højst utilfredse med denne udvikling. Ved forhandlingerne i 1513 kom deres forbitrelse frem. Men hjulet havde drejet sig en omgang siden 1443. I 1513 var biskopperne i minoritet. For ogsaa adelen kunde komme til at nyde godt af de ulovlige tilstande, som kongemagten havde skabt i klosterverdenen. Hvor mange adelsmænd kunde ikke ønske at efterligne Henrik Krummedige, der havde Skt. Maria i Roskilde under sig? Selv om det nok var svært at komme paa højde med denne helt store forbruger af lensbreve.

Det var ikke saa mærkeligt, at rigsraadets klageraab over nonneklostrene kom til at klinge lidt svagt. Det fandt heller ingen større efterklang, afsatte kun et ringe resultat. Den udvalgte kong Kristian II afgav et løfte om ikke at ind sætte forstandere nogetsteds uden samtykke fra det paagældende klosterhus³. Hvad var imidlertid dette værd? Man kunde dog ikke paa grundlag heraf tvinge jomfruerne til i givet fald at sætte sig op mod majestætens vilje. Men bestem-

¹ 1480 22/1. Ib. II:3 nr. 4569.

² 1512 29/11. Ib. II:7 12322.

³ 1513 22/7. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 58 § 5.

melsen kunde blive udgangspunkt for protestaktioner fra konkurrenternes, fra bispestavenes side.

Den omtalte klage har interesse ved tydeligt at pege paa, at nonneklostrene var mest udsatte for kongernes overgreb. Det er klarlagt ovenfor, at munkeklostrene kunde komme i omtrent samme situation, som det skete ved det skaanske Dalby, det sjællandske Skovkloster. Begge huse maatte spendere paa kongen og hans heste, naar han bærede munkene med sit besøg. Billedet er dog ikke hermed tegnet færdigt, det har afskygninger. Tommerup kloster blev haardt trængt saa vel af kongen som af ærkebiskoppen og tvunget til at anerkende dem begge, naar de slog sig ned ved dets bord. Men det afgørende nye ved udviklingen i den anden halvdel af 15. aarhundrede er jo dog kongens fremtrængen, de store, nye fordringer, som stilles fra hans side. Svarende hertil blev da ogsaa disse ydelser taget op til debat i 1513. Klostrene er til det yderste besværet med gæsteri og borgeleje, erklærer bisperne. De appellerer til adelen i samme aandedræt. Paastaar, at klostergodset kom fra ridderskabet, ikke fra kronen¹. Det var en usandhed, mildest talt. Den skulde binde adelens interesser sammen med højgejstlighedens. Der blev repliceret fra tronfølgerens side. Han ønskede skik og sædvane opretholdt, fra sin fars og farfars tid. Det højeste, han vilde gaa med til var en regulering af borgelejet i klostrene. Hans afvisning blev taget til følge. I sin haandfæstning lovede den udvalgte konge blot dette, at han ikke vilde besvære klostrene med »borgeleje eller anden kongelig tyng« — medmindre han kunde faa abbedens eller forstanderens samtykke², atter et smukt papirløfte. Den ydelse, der er tale om, svarer til den præstation, jeg tidligere har betegnet som ryttergæsteri. Sagen er nemlig den, at det egentlige borgeleje slet ikke kendes hos klostrene i 15. aarhundrede, de mange og forskelligartede kilder til trods³. Indkvartering af heste og hofsinder til opfodring, det var eller blev derimod altfor velkendte størrel-

¹ C. F. Allen, anf. skr. II 589.

² 1513 22/7. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 58 § 6.

³ Jf. William Christensen, anf. skr. 473 ff.

ser for klosterhusene, naar de modtog kongens ønskesedler og bestillingslister.

Den videre udvikling frem til 1536 giver tidligere arbejder fyldig besked om. Forløbet er velkendt, selv om meget nyt ogsaa her kunde lægges til. For en enkelt stiftelses vedkommende er linien ført helt igennem: Mariaklostret i Aalborg. Det kan tjene som skoleeksempel, illustration. Hovedformaålet har imidlertid været at løse en vanskeligere opgave, at knytte forbindelsen bagud. Vise, at kampen om klostrene er af gammel dato. Dokumentere, at biskopperne fra 1376 slaar ned paa klosterhusene, prøver at berøve dem deres frie og selvstændige stilling, saa snart, og hver gang en lejlighed byder sig til. Men kun gør smaa fremskridt, igennem trekvart aarhundrede, indtil endelig kalenderen viser 1443. Da sker det. Da triumferer bisperne — og kongen bliver spillet ind.

Fra dette øjeblik kæmper to stærke magter om munke og nonner. Men det er kongen, der dominerer. Han river til sig af klostrene, og naar vi passerer aarhundredskiftet og kommer frem til 1513, kan kronen efterhaanden støtte sine nye rettigheder paa sædvane, paa hævd. Magt var, blot ved tidens gang, blevet forvandlet til ret.

I sandhed, 1443 blev et gennembrudets aar. Det dekret, der var tænkt helt som reform, blev i stedet halvvejs en reformation.

7. Konge, biskop og sogn 1443—1513.

En foræring havde Hans Laxmand i 1443 faaet af Kristoffer: alle landboer og gaardsæder under sognepresterne og sognekirkerne i stiftet. Ærkebiskoppen skulde have dem med fuld kongelig ret, de skulde stilles ganske som hans egne undersaatte, svare ham som deres herre i alle anliggender.

Den grandiose gave var ved sin givelse indskrænket af to forbehold. Dels undtoges Lundekapitlets rettigheder, her gik nogle kirker fra. Dels ogsaa patronatskirkerne under kongen, en anden gruppe sat uden for ærkebiskoppens rækkevidde. Alle de øvrige derimod blev nu bragt ind under ham.

Naturligvis var der i forvejen en del sognekirker, som ærkesædet herskede over fra gammel tid. Men ind imellem bispestolens, kapitlets, adelens og kronens huse fandtes endnu frie menigheder, frie kirker, bygget af bøndernes forfædre, forvaltet af disses efterkommere. Det stod til Hans Laxmand, og meget snart til Tue Nielsen og de følgende ærkebisper, at skaffe dem i ærkesædets vold og dermed gennemføre politikken af 1443. Kronen havde givet foretagendet sin billigelse. Og desuden skudt til af sit eget. Den kongelige ret over tjenere og gods under kirke og præst vilde fylde hovedkassen i Lund med skatter. Det var jo kun selve præstegaarden, der var befriet for offentlige tynger. Men Kristoffer havde ogsaa afgivet en fuldt udviklet rettighed som sagefaldet, opgivet halvvejs formulerede krav paa forsvar og gæsteri¹.

Sagfaldsretten, som den lundensiske ærkebiskop fik i kraft af kongens privilegium, gav en styrkelse af hans herredømme i sognene. Kun pletvis rundt om i landet har sognepræsterne i middelalderen haft sagefaldet af deres undergivne — saavidt man da kan skønne af det bevarede kildestof. Det var tilfældet paa Lolland. Præsteskabet her havde allerede 1330 faaet tilstaaet bøder paa 3 og 9 mark af samtlige deres folk². Det var et særtilfælde, begunstigelsen blev fornyet atter og atter. De lollandske pastorer stod i et særlig nært forhold til kronen, betegnes meget tidligt som »kongens kapellaner», dær laa begrundelsen. Fra Skaane kendes et sidestykke hertil, men kun fra et enkelt sogn. Birger Gunnensen fik denne sjældne sommerfugl i sit net, men maatte, efter at have undersøgt og gransket den nøje, slippe den løs igen. 1513 fik sognepræsten i Färlöv attest herfor. Bekræftelse paa, at han virkelig havde al rettighed og al skat af gaarde, som laa til hans præstebord, men som han ikke selv beboede. Desuden sagefald som Lollænderne over disse samme ejendomme, mens fredkøb og 40-marksager gik til Lund³. Ærkebispnen havde godset i forsvar. Alligevel maatte hans fodermarsk ride uden

¹ Jævnfør 1379 10/7. Rep. Danicum I:3 nr. 3260.

² 1330 11/11. Dipl. Danicum II:10 nr. 251.

³ 1513 3/2. Rep. Danicum II:7 nr. 12461.

om Färlöv pastorat — saa sent som i 1513 fandtes der dog en lille fredet plet i Skaane. Men det var en undtagelse. Reglen i stedet, at ærkebispens af saadanne jorder havde ret til sagesfaldet som helhed. 1504 indskærpes dette af Birger Gunnensen for samtlige annexkirker i stiftet¹. Til den kongelige jurisdiktion kunde stiftets herre lægge sin egen retshaandhævelse i aandelige sager. Ikke saa sært, at det gav resultater, naar ærkebisperne fulgte den bane, som Hans Laxmand havde stukket ud.

Forsvaret over kirkegodset gik i et med sagesfaldsretten, men strakte sig derudover. Det var et mere svævende begreb, ikke derfor let og luftigt. Tværtimod højest massivt, naar Lundenseren stod over for et lille sognefolk.

Det ses til eksempel ved Hardeberga kirke i Skaane. I 1427 udstedes der et brev af præsten i landsbyen, værgerne sammesteds samt ejeren af Hardeberga gaard som velynder eller patron for kirken². Heri kundgøres det, at sogneboerne har givet deres samtykke til, at en eng afhændes fra deres kirke. Menighedens repræsentanter, de to værger, forpligter sig til at fri og hjemle engen til køberen, »saaledes som kirkeværger bør frigøre paa kirkens vegne». Et halvt aarhundrede senere er billedet fuldstændig forandret. En ny godsdisposition træffes. Ikke om et enkelt stykke land. Det er 1478 alt tilliggende til præstegaarden, der da handles med, samt degnens jord³. Den overdrages til ejeren af Hardeberga gaard. Sognepræsten giver sit bifald. Men kirkeværgerne er forsvundet. De har ikke længere nogen funktion at opfylde. Heller ikke sogneboerne bliver spurgt til raads. Det er i stedet ærkebispens, der foretager mageskiftet, tager ansvaret. Jens Brostrup nøjes med at skaffe sig kapitlets samtykke, det er ham mere end nok. En menighed var blevet kujoneret og knægtet af herren fra Lund, helt i hans forgængers aand.

I Hardeberga var det sogneboerne, der lærte Jens Brostrup ret at kende, i Brönnestad blev det sognepræsten. Han havde en jord liggende til sit præstebord, havde lejet den

¹ 1504 11/6. Dipl. dioecesis Lundensis VI 136.

² 1427 3/2. Dipl. dioecesis Lundensis III 68.

³ 1478 29/3. Ib. IV 277.

bort til en gaardmand. Denne blev købt ud, gav plads for en ny. Lejemaalet traadte samtidig ud af kraft. Præsten i Brönnestad vilde nu i 1482 disponere over kirkejorden, som han fandt det heldigst. Men han blev standset, af et diktat fra Lund. Folk af stand havde indberettet sagen for Jens Brostrup. Han greb til. Underkendte præstens handlemaade, desavouerede hans dispositioner. Fæstede jorden bort paa trods af pastorens ønske, netop til den, som han ønskede at undgaa¹. Det var ikke ligefrem solidaritet, ærkebiskoppen lagde for dagen over for den lille præstemand ude i sognet.

Fra stiftets centrum straaledede magten ud, ramte præst og degn og kirkeværge som prikkende, sviende sollys. Paa-bud og befalinger gik ud over sognene, faldt tættere og haardere, klang stadig mere hensynsløst, som aarene gik. Det lyder af kommandoraab, naar Jens Brostrup taler til hele sit store stift som i de statutter, han lod udgaa mellem 1474 og 1497². Ingen sognepræst maa paa nogen som helst maade afhænde sit bordgods uden samtykke fra ærkebiskoppen, hedder det først. Udtalelsen er principielt af vigtighed, afdækker et hovedmaal for ærkesædet. Bestemmelserne fortsætter med, at præstejorden ikke maa fæstes bort til andre end derboende bønder, med mindre da ærkebispens giver sit bifald hertil. Jens Brostrup vil herigennem holde adelen borte. Dog naturligvis ikke de adelsmænd, han selv vilde begunstige og favorisere. De maatte gerne faa del i indtægterne, klatre op til større rigdom over præstens og sognefolkets ryg. Pastorerne skal endvidere optage lister over deres jordegods og ligeledes over sognekirkens. For heller ikke dette maa afhændes. Ved hver enkelt ejendom skal det noteres, hvad der holdes af andre. Det skal anføres, hvilken adkomst de paagældende har hertil — øjensynlig vil Jens Brostrup forberede en kritisk gennemgang af jordernes tilhørsforhold. Alt gods under kirke og præst, som ikke ligger til andre, er ærkebiskoppens, det har han fri raadig-

¹ 1482 u.d. Rep. Danicum II:3 nr. 5132.

² [1474—1497]. Dipl. dioecesis Lundensis V 309, specielt 312, Rep. Danicum II:7 nr. 12831. Endnu 1474 var Jens Brostrup udvalgt ærkebiskop, jf. ib. II:2 nr. 3465.

hed over, siger statutterne endelig. Det kan derfor ikke undre, at vi ser ham, og fremfor alt hans efterfølger udfolde en livlig aktivitet paa dette omraade. Dokumenter fra aarene før og efter 1500 lader os følge Jens Brostrup og Birger Gunner- sen. Ærkebiskoppen bortforpagter og udlejer, uhindret, selv- bestaltet. Kun sjældent nævnes præstens samtykke, aldrig menighedens. Forpagteren, oftest en adelsmand, faar jorden i forsvar af ærkebispem. Landgilden ydes til kirke eller præst. Ved lejerens, og undertiden endogsaa ved ærkebispens død skal godset gaa tilbage til sognekirke og sognepræst, forsvaret atter tilfalde ærkesædet¹. Herredømmet over landkirkegod- set, proklameret med selvfølelse i statutterne, anskueliggøres og demonstreres af de herrer ærkebisper med den største selvfølgelighed.

Gæsteriet udgik altid til den, som havde en jord eller en gaard i forsvar. Ofte nok tog sagesaldet samme vej. Dog skiller kirkegodset sig ud paa dette punkt. Naar ærkebispem forpagtede pastorernes eller menighedens jorder bort, kunde det ske, at han beholdt indkomsterne af retshaandhævelsen. Visitatsgæsteriet maatte han ligeledes forbeholde sig. Men forsvar og herregæsteri var uadskillelige, ogsaa for kirkejord i sognene.

Vi har i det foregaaende afsnit set, at gæsteriydelsen i den anden halvdel af 15. aarhundrede rykker ind i centrum for jorddrottens interesse. Klostrene fik den ny tid at mærke. Kongen kunde med eet agere som klostertugtens vogter, kunde snart rejse krav om gæsteri af vidt forskellig art og i stadigt voxende omfang. Ærkebiskoppen slog følge, saa godt han blot formaaede. I den tøjlesløse kamp for at presse gæsteri- pligten mest muligt gik end ikke Lundekapitlet fri. Dog, her slog det aldeles fejl for den høje herre. Han kunde ikke sprænge den skal af privilegier og prærogativer, som forlængst var størknet omkring kannikernes rettigheder. Maatte han da opgive at gæste prælaternes tjenere, og kunde han kun her og der trænge sig ind med gæsteri i klosterhusene, saa

¹ 1495 26/11. Dipl. dioecesis Lundensis V 269. 1501 20/3. Ib. VI 18. 1508 28/2. Rep. Danicum II:6 nr. 10966. 1508 12/3, Dipl. dioecesis Lundensis VI 244.

ser det til gengæld ud til, at de svageste og mest ubeskyttede, sognepræsterne og sognekirkerne, fik lov til at bære alt, hvad de overhovedet orkede.

Et par juridiske afgørelser er særlig oplysende herfor. I 1487 klager klerke og sognepræster i Villands og Gårs herreder over det gæsteri, der udkræves af dem fra Aabus¹. Det er ærkebispens slotsfogder, som nyder godt af det. Jens Brostrup resolverer, at dette vel bør bortfalde. Men hans fodermarsk skal stadig have sin kost og tæring hos kirke-mændene. Præsterne i de to herreder har minsandten maattet præstere dobbelt gæsteri til deres elskede ærkebiskop, dels naar marsken kom ridende, dels naar slotsfogden mødte op. Det er meget talende, at to underinstanser for samme myndighed skaffede sig dækning uafhængigt af hinanden og uden ringeste hensyntagen til de stakkels præster. Det er tillige et karakteristisk træk for det urede, som de nye byrder kunde afstedkomme.

1504 rejses der klage fra hele det skaanske præsteskab². De erklærer, at bønderne under deres annexkirker nægter dem staldrum. Nægter dem straafoeder til deres heste, naar de kommer om søndagen for at holde messe. Fra bøndernes side svares, at de i forvejen har husbondhold af ærkebispens fogder. Birger Gunnensen fælder dommen. Han imødekommer præsterne. Det er dog ikke af lutter næstekærlighed. Motiveringer er den, at de saa skal yde ham redsler, katedratikum, subsidium, alterhavre og gæsteri med des større villighed³. Af denne grund tillader ærkebispens allerhøjstnaadigt, at præsterne maa oppebære tjeneste af deres bondegaarde i annexer og i residenssogne. Men der gøres en undtagelse. Tilladelsen gælder ikke de steder, hvor ærkebispens skudgaarde ligger, og hvor ærkebispens natteleje falder i stiftet. Dær maa præstens bønder kun tynges af herren i egen person.

¹ 1487 9/7. Dipl. dioecesis Lundensis V 23.

² 1504 11/6, Dipl. dioecesis Lundensis VI 136.

³ Maaske er der den samme begrundelse bag Birger Gunnersens domme om helgenskyld til fordel for præsterne, jf. f. ex. 1500 23/6, 12/8. Dipl. dioecesis Lundensis V 247, Rep. Danicum II:5 nr. 9147.

Naar det behager Birger Gunnensen at gæste landsbyen, da skal ogsaa præstemandens tjenere være med til at stille senge frem, berede mad og hakke hakkelse. Vi ser her, at de ærkebiskoppelige fogder havde ladet haant om præsternes rettigheder, og at bønderne lod sig drive samme vej. Endvidere at præsteskabets krav i givet fald maatte vige for ærkebiskoppens. Og at de hos ham maatte hente permission til at oppebære tjeneste af deres egne bønder. Sognekirkens og sognepræstens gods var nu bragt helt ind under ærkesædet i Lund.

Men kongen, hvor bliver han af, han som over for klostrene med fabelagtig dygtighed udnytter sin ny, noget uvante stilling som religionens vogter? Lod han ærkebiskoppen alene om sognekirkerne? Vistnok. I det mindste er kilderne favse. Kun ved en eneste lejlighed tørner kongen sammen med ærkebiskoppen. I 1489 rejste en nævenyttig lensmand paa Falsterbo sag paa kong Hans' vegne. Det drejede sig om 9 gaarde, der laa til forskellige kirker¹. Hvem skulde de svare, kronen eller domkirken? Sagen var snart afgjort. 12 dannemænd i herredet erklærede med oprakte hænder, at gaardene i 100 aar eller mere havde holdt ærkebispens gæstning, naar hans fodermarsk red frem.

Ærkebiskoppen stod fra gammel tid ulige stærkere end kongen, naar det gjaldt de laveste gejstlige institutioner i stiftet. 1443 gjorde kun forskellen mere udtalt. Kongemagten havde endnu da visse rettigheder i behold i sognene. Men dette aar gik de over paa stiftets herre, og han slap dem ikke igen. Kristian I's privilegiestadfæstelse af 1449 lod ogsaa i fortsættelsen mulighederne staa vidtaabne for ærkebispens, almindelig og intetsigende, som den var². Først fra 1473 spores en stramning i privilegiepolitikken³. Denne fastere linie betød dog intet for de her omhandlede rettigheder, satte sig spor paa helt andre omraader. Det blev blot end mere

¹ 1489 5/5. Dipl. dioecesis Lundensis V 88.

² 1449 5/4. Dipl. dioecesis Lundensis III 327, jf. 326.

³ 1473 15/11. Ib. IV 170 jævnført med paaskriften paa 1491 10/3. Ib. V 141 og 1495 21/9. Ib. 260.

tydeligt, at kongen mod slutningen af 15. aarhundrede havde opgivet at minde de skaanske sognepræster om sin existens. Slet saa udtalt havde det ikke været lige strax. Majestæten gjorde sig vel ikke stærkt gældende vis-à-vis ærkebispem, men han er dog tidligere at finde et sted i fixerbilledet. De skaanske bønder gav deres præster og degne altermad, som det hed. Kristian I fandt dette urimeligt. Han og bønderne enedes let, det var dem af Krop sogn. Her blev altermaden afskaffet, bagom ryggen paa ærkebiskop Tue Nielsen. Først den energiske Birger Gunnerson fik aar 1508 genindført altermaden ved dom¹, genoprettet de gamle ydelser.

Men, trods alt, en enkelt præstation mindre til præst og degn, det kunde maaske nok styrke bondens skatteevne, til lige fordel for konge og ærkebiskop, og svække præstens og dermed ærkebispens indtægter — var det alligevel andet end naalestik? I hvert fald betød det intet over for det principielle, ærkesædets herredømme over sognekirker og sognepræster, saaledes som det efterhanden groede sig fastere og stærkere. Østensunds havde Hans Laxmand unægteligt fortjent at blive mindet med taknemmelighed af sine efterfølgere, paa dette ene punkt.

Vest for Sundet laa forholdene ikke helt paa samme maade som i ærkestiftet. Fra ældre tid kan der spores en stræben efter at bringe sognekirkens gods ind paa linie med bispestolens, som det ovenfor er vist i et eksempel fra Sjælland i 1380'erne. Aaret 1443 gør denne tendens til et stykke bevidst politik. Ærkebispem fik nye muligheder for at underlægge sig gods og tjenere i sognene — det maatte fænge blandt hans kolleger i det øvrige Danmark. De blev ansporet til at følge hans eksempel. Men de havde ikke et retsgrundlag som han. Bispesædernes privilegier indeholdt ikke de enestaaende klausuler om landkirkegods, som var indført i ærkesædets fribreve af 1443. Hvad bisperne alene kunde holde sig for øje i saa henseende, var en tillægsbestemmelse i klosterforordningen. Den havde jo gyldighed for hele landet. Til

¹ 1508 10/10. Ib. VI 255.

slut i dekretet blev sognekirkernes gaardsæder sidestillet med klostrenes. Det blev forbudt at fordre arbejde eller tjeneste af dem. Sideordningen maatte vække til eftertanke. Klosterbønderne skulde vel i lige grad tjene konge og biskop, om man hensaa til forordningens formalia. Men det lyste ud af den, at det i første række var bisperne, som skulde gøre op med husene. Gik det efter planen, havde de ogsaa klostrenes gaardsæder som et sikkert bytte. At det samme kunde gælde gaardsæderne under sognekirkerne, var selvklart.

Men hvilken retskraft havde dekretet, efter at den ene af udstederne var afgaaet ved døden? Tilbage laa det nu blot som et historisk levn, et vidnesbyrd om bispernes politik, ogsaa over for kirkerne. Saa hidsige havde de 1443 været for at faa raaderum her, at de havde presset tillægget ind i et dokument, der handlede om helt andre ting. De skulde i den følgende tid lægge deres hensigt for dagen paa en langt tydeligere maade.

Vi begynder med alt det pæne, der er at sige om bisperne. Oluf Mortensen Baden har sikkert faaet mange venlige tanker fra præsterne i sit stift, fordi han efter at have styret i 23 aar omsider i 1484 fik taget sig sammen til at sikre dem mod spolieretten¹. *Spoliare* betyder »at udplyndre», klæde af til skindet. I Roskilde bispedømme skulde dette ord ikke længere kunne bruges med føje. Naar en præst var død, skulde hans gods for eftertiden, efter bestemte og klare regler, gaa til de rette formaal og de rette arvinger, ikke i biskoppens kasse. Det var en kraftig støtte for sognepræsterne, at de her havde interesser tilfælles med de indflydelsesrige kanner og prælater ved domkirken. Men selv disse mente at maatte gardere sig yderligere mod, at bispen brugte ulovligheder efter deres død. De testamenterede guld og sølv til stiftets herre, frivilligt tilsyneladende, godvilligt². Det samme var

¹ 1484 14/6. Rep. Danicum II:3 nr. 5498.

² 1490 31/8. Ib. II:4 nr. 6776, jf. 1513 16/1. Ib. II:7 nr. 12443. At det var saa som saa med frivilligheden ses for Aarhus stift i [1425—43] - statutterne, Thorkelin, anf. udg., 72 § 64.

tilfældet i Ribe¹. Alligevel maatte hertug Frederik i 1511 sende et klagebrev til Ivar Munk². Bispens foged havde handlet misligt med boet efter en provst. Der manglede baade klæder og smykker. Naar dette kunde ske for en mand af provsterang, kan det ikke undre, at landpræsterne i Roskilde stift blev bedraget paa samme maade. Det kneb for bisperne med at respektere forpligtelsesbrevet af 1484. Det var ikke til at holde fingrene fra alle disse ejendele efter præsterne. En skarp tilrettevisning i biskop Lave Urnes haandfæstning af 1513 viser dette³.

Naar det gjaldt de biskoppelige skatter, subsidierne, havde sognets gejstlighed et ryglæn i katedralkirkens folk, paa samme maade som ved arvegangen for deres gods. Kapitlet i Ribe protesterede i 1490'erne mod bispens skatteudskrivning paa stiftets kirker⁴. Den fornyedes aar for aar, iværksattes uden gyldig grund og uden samtykke fra kapitlet. Mange kanniker sad inde med sognekirker, derfor ønskede de en begrænsning. I ly heraf kunde ogsaa præsterne slippe fri. Paalæggene kunde nemlig udgaa paa kirken alene⁵, eller paa denne og præsten. En indskrænkning i almindelighed af bispens dispositioner paa dette gebet kunde altsaa ogsaa komme præstemændene til gode. Som al skat var subsidiet naturligtvis en forbandelse og en prøvelse for skatteyderne. Men helt forrykt var det at skulle betale dobbelt taxt til Jens Jepsen Ravensberg af Roskilde blandt andet, fordi han i 1503 skulde »synges sin biskopsmesse»⁶. Der kom da ogsaa en tid, hvor den verdslige magt gjorde front herimod. I 1512 modtog Ivar Munk af Ribe atter en indsigelse fra hertug Frederik⁷. Bispens havde beskattet Højer kirke, paa tværs af den kontrakt, der var afsluttet om indtægterne af kirker i stift og hertugdømme.

¹ 1498 29/3. Rep. Danicum II:5 nr. 8560. Jf. klagerne af 1474 4/3. Ib. II:2 nr. 3420.

² [1511]. Ib. II:7 nr. 12047.

³ 1513 4/2. Ib. nr. 12462.

⁴ [1495—98]. Ib. nr. 12997.

⁵ Jf. 1462 2/4. Ib. II:1 nr. 1435.

⁶ 1503 7/6, 30/9. Ib. II:5 nr. 9856, 9924.

⁷ [1512]. Ib. II:7 nr. 12401.

Ivar Munk var fulgt efter med interdikt i selveste paasketiden. Begge dele vakte Frederik til protest. Hvordan dette mellemværende blev afgjort, ved vi imidlertid ikke. Men i et andet anliggende ser vi den verdslige øvrighed spærre af for den biskoppelige. Jens Andersen Beldenak af Odense udskrev skatter aar 1504. Studekroppe var hans store fryd, og han glædede sig nu til at se en fed oxen komme nikkende mod Odense fra hver præst i stiftet. Korn forlangte han ogsaa i subsidium, samt 10 mark i visitatsgæsteri. Men kong Hans intervererede. Præsterne i de kongelige patronatskirker fik forbud mod at efterkomme Jens Beldenaks befalinger. Det blev ikke til noget med de dejlige oxer, og gæsterisummen sattes ned, som det synes i hele stiftet¹. Sognepræsterne havde god grund til at takke hans majestæt — ligesom ikke saa faa klostre rundt om, der i ham havde fundet en protektor mod bisperne.

Visitatsgæsteriet var en tredje byrde paa sognets gejstlighed og kirkehuse. 1474 indløber der klage fra Odense stift, fordi gæsteriet skal præsteres, skønt bispen ikke visiterer². 1485 er det fra Højer kirke, jammerklagen lyder³. Det erklæres, at præsten dær aldrig har ydet gæsteri til bispen af Ribe, ikke i tre forgængeres tid. Først Hartvig Juul fremkommer 1485 med dette forlangende. Som vi skal se i det sidste kapitel, er der andre felter, hvor denne Ribebisp optræder med sine krav. Men dær ved vi, at det slog fejl. I Roskilde stift havde Oluf Mortensen ved denne samme tid, i 1484, tilsikret sognepræsterne et naadesaar, et aars indkomster at lægge til deres bo, samt garanteret dette mod udplyndring. Det skulde veje op mod det trykkende gæsteri⁴. Men det lod sig altfor daarligt afskaffe. 1513 afgav Lave Urne derfor et løfte om at hindre sine fogder i at gæste landpræsterne⁵. 1484 maa der have været tale om visitatsgæsteriet. Nu drejede

¹ Arild Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike, I (1650) 599. Jf. H. F. Rørdam, Danske Kirkelove I (1883) 180.

² 1474 21/9. Rep. Danicum II: 2 nr. 3513.

³ 1485 13/11. Ib. II: 3 nr. 5763.

⁴ 1484 14/6. Ib. II: 3 nr. 5498.

⁵ 1513 4/2. Ib. II: 7 nr. 12462.

det sig øjensynlig om herregæsteri, om kost til den, der havde, eller tiltog sig, forsvaret af kirkegods. Og hermed er vi naaet frem til den sidste og mest omstridte rettighed, som blev paatvunget de smaa kirker, og mangen en gang vel aftvunget de miserable præster ud over landet.

Hvem skulde have forsvaret over godset med dertil hørende rettigheder til at »sende fæstere ind», og frem for alt oppebære gæsteriet — det var et højaktuelt problem i den anden del af 1400-tallet. I sognene havde man allerede tidligt faaet at mærke, hvad biskopperne havde foresat sig. Men det var ikke et revir helt forbeholdt dem. I sine statutter af 1425—43 havde Ulrik Stygge advaret mod fremmede, som vilde trænge sig ind. Kirkernes og klostrenes bønder maatte endelig ikke yde tjeneste til andre end dem, der sad inde med jorden og kirkerne¹. Trediemanden maa i dette tilfælde have været adelsmanden. Han kunde tillægge sig ret til tjenesteydelser fra gods, der var skænket af ham eller hans slægt, betinge sig forsvaret. Bent Bille vilde saaledes tilvende sig gæsteriet over jord til Heddinge kirke. Det var en spirrevip af en modstander, han havde at gøre med, en Roskildeklerk, nok saa klejn. Men der stod en anden bag denne, selveste Kristian I. 1466 fik Bent Bille besked². 1470 var det Jørgen Daa, som blev tilrettevist af kongen. Biskop Oluf Mortensen havde klaget over den store skade, der paaførtes ham, særlig af den nævnte gentleman og i særdeleshed i Næsby kirkes gods og tjenere. Kristian I gik helt ind for Roskildebispen³.

Kong Kristian var dommer i de to tilfælde, men han var sandelig ogsaa part i sagen. I haandfæstningen af 1483 staar hans eftermæle at læse: hans søn maatte ikke følge sporet, maatte ikke befatte sig med kirkernes og gejstlighedens gods og bønder, ikke indsætte fæstere, ikke engang ved en kirke, hvor kronen havde patronatsret⁴.

Men haandjernene var for store, de kunde smyges af

¹ Thorkelin, Danske Kirke-Love, 62 § 31, jf. 56 § 14.

² 1466 21/10. Rep. Danicum II: 1 nr. 2155.

³ 1470 16/12. Ib. II: 2 nr. 2854.

⁴ 1483 1/2. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 52 § 22.

uden videre. Før og efter 1483 — det gør ingen forskel: Samme trekant som tidligere, konge, biskop og adel, de samme smaafolk ude i sognene, der maatte betale. Om de bare kunde faa at vide, hvem der havde ret til at flaa dem.

Det var ikke nemt for Niels Smed i Grønholt at blive klar herover. Efter 1490 havde bispen af Roskilde rejst sag paa hans gaard. Vi kender prælaten fra før, det er Niels Skave med den skarpe profil. Ham skal vi have fornøjelsen af at være sammen med en stund igen. 4 gaarde gav landgilde til Grønholt kirke, samt nogle skilling grot til den, der havde forsvaret. Disse smaapenge gjorde Skave fordring paa, nød ogsaa den uhørte triumf at oppebære dem et par aar. Saa kom han i strid med en adelsdame om dem. Der blev en sag ud af det, proces. Sognemændene i Grønholt indkaldtes for at aflægge vidnesbyrd. Det gjorde de ogsaa, de tilsluttede sig begge parter, alle parter, de vilde vidne om alt, hvad man bad dem om. Flere og flere akter dyngedes op. 1495 væltede det ind med dokumenter. Nu kom det ogsaa frem, at bispen havde en værdig modstander, selve rigshofmesteren, Poul Laxmand. Sagen gik til tops, naaede frem til ærkebiskop Jens Brostrup. Han paahørte sagen i et retsmøde. Saa kunde han uden videre tage stilling. Han sendte med det samme et lukket brev til Niels Skave. Bad ham om at opgive skillingerne. Vi bør ikke selv gøre os skyldige i ran, siger ærkebispen til sin kollega, det kan kalde voldshandlinger frem. Roskildekirken kan komme til at undgælde, Skave faa det at mærke paa sin egen krop, og der kan ske ting, der er værre. For det er den slags, der provokerer, og som hidser adelen op mod kirken. Husk ogsaa, hvem Poul Laxmand er. Han er ikke god at have imod sig. Jens Brostrup aabenbarer her et mærkeligt klarsyn, naturligvis alt for vidtskuende for en Niels Skave. Han fortsatte, ganske uhemmet. Sagen gik videre, inddrog stadig flere. Poul Laxmand selv lod høre fra sig. Bad bispen give efter »for Guds pine«. Støttede sine synspunkter paa gode argumenter¹. Det er det sidste, der for-

¹ Om striden se Danske Magazin V:3 (1893) 366—77 samt 1495 21/9. Rep. Danicum II:4 nr. 7973.

lyder i sagen. Maaske er Niels Skave omsider blevet ædru. Hans bevisgrunde kunde dog ikke holde for en retlig afgørelse. Vi skylder imidlertid at tilføje, at det kun er paa grund af hans begærlighed, at vi har faaet en oplysning af interesse. Takket være Niels Skave ved vi, at forsvarsafgiften eller gæsteriet af gaardene beløb sig til 50% af landgilden. Dær har vi nok forklaringen paa, at der i disse aartier blev kæmpet saa bitert om forsvarsretten og det deraf flydende gæsteri. Det kunde, forholdsmæssigt set, være en ydelse af virkelig betydning.

Man skulde tro, at Niels Skave efterhaanden havde faaet saa mange stød, saa mange puf og dunk fra skæbnens side, at han havde lært at lægge baand paa sig selv. Men han kunde ikke dy sig, alligevel. 1498 var der igen en lejlighed til at lave dumheder, det var simpelthen for fristende. Roskildebispen var værge for Søllerupgaards ejere. De oppebar husbondhold af en kirkebonde i Søllerup torp, og det med biskoppeligt samtykke. Landgilden gik til jordens besidder, sognekirken i Herfølge. Bonden paa gaarden, Peder Andersen, havde faaet fæstet af Søllerupgaard. Men nu nægtede han at tage forsvaret af Niels Skave. I stedet erklærede han frejdigt, at han havde husbondhold af værgerne for Herfølge kirke, ikke af nogen som helst anden. Det var gæsteriydelsen, kampen stod om, først og fremmest. Den præsteredes, naar jorddroten een gang aarligt aflagde visit med 4 eller 6 heste, eller i stedet fik sendt en tønne øl samt mad og hestefoder af kirkebonden. Et møde blev ansat i sagen, Roskildebispen hoverede. For Peder Andersen udeblev, der gik følgende dom over ham. Han blev udstødt af kirken, forfulgt i sognet med breve, kastet ud af gaarden. Det var midt i saatiden, men hvad gjorde det. Niels Skave sørgede for resten. Han fik ogsaa lov til at høste, hvad han havde saaet. Hvor meget mere han fik ud af sine anstrengelser, er imidlertid tvivlsomt. Før i mellemtiden var bjørnen vaagnet af sin dvale. Herfølge var en kongelig patronatskirke. Kongen vilde ikke taale en saadan fremfusenhed. Snart kunde Peder Andersen vifte med et livsbrev paa gaarden, baade for ham

selv og hans hustru. Niels Skave var rasende. Fremlagde haandfæstningen af 1483 paa et retsmøde i Herfølge kirke. Læste kongen texten. Tog den ligesaa alvorligt, som den var ment. Kongen havde lovet at lade kirkernes gods og landboer i fred, ikke at give sig af hermed, selv hvis der var tale om et kongeligt patronat. Heroverfor henvistes blot til værnebrevet. Mødet sluttede med, at Peder Andersen indtil videre blev genindsat, mod at give tilsagn om tjeneste baade til biskop og konge. Sagen skulde endeligt afgøres for konge og rigsråd¹.

Det sidste kapitel kender vi ikke. Kong Hans kan have ladet Peder Andersen falde, kan have føjet Niels Skave og rettet sig efter sin haandfæstning. Men det vilde ligne ham daarligt. Han og hans raadgivere fik flere og flere klostre i deres vold, fik bebyrdet stiftelserne mere og mere. Haandfæstningen af 1513 rejser protest herimod, nægter kongen nogen ret paa dette omraade. Helt anderledes med landkirkernes gods. Her havde Hans succes. Endda i en saadan grad, at det nye forpligtelsesbrev tilsidesatte 1483-bestemmelsen. Og udtrykkeligt godkendte kongens rettigheder, accepterede hans erobringer. Kristian II havde under forhandlingerne i 1513 bedt om at maatte beholde de kirketjenerne, kronen havde haft fra Arilds tid². Hans ønske blev for en stor del imødekommet. Den nye haandfæstning fastsatte en deling af kirketjenerne. Adelen fik tilkendt dem, som den havde i forsvar, forudsat at godset var skænket af slægten, og donationsbrevene gjorde forbehold ved husbond-holdet. Som et vidnesbyrd om den livlige kappestrid, der var gaaet forud, bestemtes det, at adelen skulde give uretmæssig fangst tilbage til kirken, denne paa samme maade udlevere, hvad adelens var. Tilsvarende vedtagelser bestemte forholdet mellem gejstlighedens ret og kronens. I paakommende tilfælde kunde man gaa helt tilbage til Kristian I.s tid for at slaa fast, hvem der havde ret til forsvaret af omstridt kirkegods. Men det blev først og

¹ Om Herfølgestriden se 1498 15/3, 6/4, 14/5, 26/7. Rep. Danicum II:5 nr. 8548, 8565, 8598, 8623.

² C. F. Allen, anf. skr. II 592.

fremmest præciseret, at kronen skulde beholde de kirketjenere, den ukæret havde haft i sin værge igennem 40 aar. Tilsvarende lød bestemmelsen for kirken og prælaterne. Dog fordredes her kun ubestridt besiddelse i en 30-aarig periode¹. Der var netop gaaet 30 aar fra kong Hans' haandfæstning. Men det var en tilfældighed, at kirkens hævd skulde løbe fra 1483. Der var heller ikke tale om en øjeblikksbestemt afgrænsning af de to aaremaal, med den tanke at stille kirken gunstigere akkurat ved denne lejlighed, saaledes som det er blevet formodet². 30 aars hævd til fordel for kirken, 40 aars hævd imod den, det var ganske simpelt en sætning fra den kanoniske ret, der naaede frem til Kristian II.s haandfæstning³. Der blev ikke trukket noget fra kongemagten ved dette forhold. Tværtimod fik dens adkomst til kirkegods nu et alment retsgrundlag. Skellet sattes ganske vist ikke midtvands, lige langt fra begge sider, men midtstrøms. Dog, hvad betød det i sammenligning med, at alle kirketjenere nu var skrevet i bog, at der var gjort rent bord, at der var trukket en demarkationslinie i 1513, som ikke maatte overskrides. For kongemagten var dette store resultater, i tiden siden 1443. For ærkebisen var det ligefrem resultater af 1443, naar han 1513 kunde sidde med et saa stærkt greb om sognene.

8. *Biskopsgave og kongetiende 1443—1536.*

Ovenfor har jeg søgt at vise betydningen af et ganske bestemt aar i 15. sekel. Den statspolitiske udvikling løber frem mod et knæk i 1439, systemskiftets aar, som det saa træffende er kaldt. Men kirkepolitisk er det 1443, der aabner den nye æra — med en ærkekonge, en kirkekonge.

Klostrene, igennem aarhundreder truet og kredset ind af bisperne, krumsluttet endeligt under Hans Laxmands aag. Da rammer ærkebispens død dette samme aar. Ikke han og

¹ 1513 22/7. Aarsberetninger fra Geheimearchivet II 58 § 8.

² C. F. Allen, anf. skr. II 46.

³ Jf. c. 8 X De praescriptionibus II 26, c. 15 X De privilegiis et excessibus privilegiatorum V 33. Reglen er reciperet tidligere, se f. ex. 1458 15/6. Rep. Danicum II:1 nr. 866.

hans kolleger, men kongen og dennes mænd tager føringen i kampen om klosterhusene. Ogsaa i sognene husker man aaret 1443. Præst og kirke faar indkomsterne beskaaret, jorden rebet ind. Østen for Sundet af ærkebispens fremfor nogen, i det øvrige land af adelsmanden, bispen og kongen.

Endelig kommer aarets tredie hovedpunkt, nyordningen af tiendeydelsen. Jeg har forud villet godtgøre, hvor udmærket indførelsen af bispetienden passer til den politiske situation i 1443, de sociale faktorer, som da gør sig gældende. Det var at vente, at jeg vilde følge en linie, som stadig stiger — som hæver tiendedommen op, saa dens betydning staar klar i de følgende aartier.

Men det træffer sig saa muntert, at jeg nu maa vise det stik modsatte. Jeg har nok givet 1443 en plads i sognekirkens og sognepræstens livsløb, sat aaret ind med eftertryk i munkens og nonnens historie — begge dele som udtryk for en ny opfattelse. Men den traditionelle tolkning af Lundeprivilegierne af 1443 har jeg ikke kunnet tilslutte mig. Endnu langt mindre kan jeg acceptere den gængse vurdering af tiendedommen. I denne ene henseende bliver 1443 bestandig betragtet som et vendepunkt i den danske kirkes historie, fuldbyrdelsen. Intet kan være mere forkert. Hvad angaar klostre og kirker i middelalderens sidste århundrede, er 1443 hidtil blevet undervurderet. Men modsætningsvis er aaret overvurderet, naar det gælder virkningen af tiendedommen. Hvad der fulgte efter den svære storm i 1443, blev kun en svag dønning.

En vilkaarlig skatteforhøjelse var ikke saadan at gennemføre. Allermindst vilde den blive respekteret, naar den var tvunget igennem efter voldsomme optrin. Ribe bispekronike beretter, at der stod "den skarpeste strid mellem bisperne og adelsmændene om tiendebetalingen". Den blev kun bilagt af kong Kristoffer "med det største besvær"¹. Selve tiendedommen lader os faa et kig bagom, genspejler ordkrigen mellem de to parter.

¹ *Scriptores rerum Danicarum* VII 199.

De verdslige raader fik deres argumenter fejlet af, modstanden blev skudt til side. Modviljen forsvandt dog ikke, fordi der blev forsegleet et dokument eller to. Nok saa mange lovformelige pergamenter kunde ikke gøre den nye ekstraskat mere populær. Men tiendekravet af 1443 var ikke blot ensbetydende med et strejftog ind i adelens rige — det var ogsaa et plyndringstogt i de fattiges fædreland. Almuen havde ikke sine egne talsmænd ved forhandlingerne før dommen, den maatte nøjes med de adelige. For en gangs skyld betød det ikke, at almuesfolket blev tilsidesat. Adelen paa Fyn og i Jylland stillede sig solidarisk med bønderne. De smeltede sammen til en masse, et massiv.

Bisperne maa have vidst dette, maa have været klar herover. Men de vidste ogsaa, at vaabnene allerede havde blinket i luften, at de 1443 kunde være trygge for de trødsige Nordjyder.

Bønderne havde haft en række fortrolige samtaler med øvrighedsmagten fra 1438 til 1441, paa armbrøst og øxe. Men kongens argumenter havde været for pansrede, hans syllogismer for spidse, og nu laa de haardeste modstandere i jorden og formuldede. Væbnet oprør var ikke længere muligt — passiv modstand derimod. For den nye dom vilde gribe ind i alles interesser i Jylland og paa Fyn. Men ikke blot dette. Ogsaa kuldkaste sædvane, omstøde overenskomster, kassere et helt kompleks af særaftaler. For tiendedommen betød samtidig forenkling og ensretning.

Det er en kendsgerning, at der er sket en vældig forskydning i tiendeydelsen fra 12. til 15. aarhundrede. Forskelligheder fra herred til herred havde der været strax fra først af i Slesvig bispedømme¹. Ogsaa i de andre stifter traadte afvigelser frem. I Roskilde forlod man snart den sjællandske kirkerets bestemmelser. Tienden gik over fra at være en del af udbyttet til at blive en fast ydelse paa de enkelte bol jord. Dette siges at være tilfældet allerede i 1239. Det oplyses tillige, at den udgaar i tærsket korn². I Ribe bispe-

¹ Rep. Danicum I:1 udat. nr. 37, 1196 31/3. Ib. nr. 60.

² 1239 23/8. Bull. Danicum nr. 290.

dømme fik Løgumkloster omlagt korntienden i et af sine kirkesogne, saa den fra 1246 præsteredes paa en ny maade, i hobene efter Ribekirkens sædvane — bliver det fremhævet¹. Men 1278 afstod klostret fra denne præstationsform i et andet af dets sogne². Dær skulde tienden fremtidig erlægges i tærsket korn. Samtidig fastsloges paa dette sted en bestemt ydelse i skæpper pr. otting jord, atter en gennemgribende forandring af tiendens hele karakter.

For bispetiendens vedkommende kunde det være særlig praktisk med en fast afløsning, da det kneb at føre tilsyn med udbyttet af sognene, af gaardene og dissers enkelte jorder. I 1340 og 1375 ser vi da ogsaa i eksempler fra Børglum, at biskopsgaven er fastsat efter jordarealet³. Denne praxis, at indgaa særaftaler med bønderne var saa almindelig, at Ulrik Stygge mente at maatte advare herimod, naar det gjaldt præsterne. Ingen maa slutte overenskomst med nogen af sine sogneboere om en fast sum for sine aarlige indkomster, erklæres det i statutterne af 1425—43⁴. Aarhusbispens har vel ment at kunne gennemføre forbudet paa dette tidspunkt. Men ellers er det givet, at bisperne selv forinden maatte gaa akkurat den samme vej. Maatte forhandle med bønderne paa kirkegodset, netop om tienden, dengang da den store landbrugskrise satte ind og gjorde de gamle byrder fuldstændig utaaelige. Roskildebispens jordebog fra omkring 1370 viser situationen efter slaget. Ødegodset breder sig med sandflugtens fart. Der maa købslaas og tinges for at faa gaardene besat, landgilden maa skæres ned, de udødelige køer dø. Ogsaa tiendeneget blev kappet af, ydelsen til bispens formindsket⁵. Paa Sjælland kan tiendeydelserne følges senere, i 15. aarhundrede. Præstationerne, indbyrdes forskellige og uens, ligger da stadig under normen, tiendedelen⁶.

¹ 1246 21/3. Reg. Danica nr. 859.

² 1278 7/1 (10,7). Dipl. Danicum II:2 nr. 321.

³ 1340 23/3. Rep. Danicum I:1 nr. 1861; 1375 31/5. Ib. I:2 nr. 3059.

⁴ [1425—43]. Thorkelin, Danske Kirke-Love, 67 § 48.

⁵ *Scriptores rerum Danicarum* VII 2.

⁶ Se til eksempel Hans Jørgen Helms, *anf. skr.*, 231; 1488, 1496. *Scriptores rerum Danicarum* IV 364, 380, 388.

Tiendedommen af 1443 skærer sig vej gennem dette vildnis af særaftaler, sejler uanfægtet frem med sit krav om fuld ydelse paa tværs af den økonomiske langtidsgang og dennes resultater. Var det da saa mærkeligt, at indgrebet maatte mislykkes?

Ganske vist kan man ogsaa efter 1443 møde fuld tiendeydelse til de jyske bisper — men det er kun i enklaverne, paa gejstligt gods. Som jeg har vist ovenfor, er ganske det samme tilfældet i tiden før dommen. 1437 optog Voer kloster saaledes hver tiende kær af Voer sogn, heri indbefattet biskopshavren¹. Det er ikke anderledes senere. 1524 udstedes et sognevidne for Viborg kapitels ejendom i Kattegat, Læsø. Om dette "Vor Frue land" hedder det, at Børglumbispen fik 1/3 af tienden til præst og kirke². Men disse eksempler paa fuld bispetiende er nu som før kun afvigelser, u-regelmæssigheder.

Alligevel har forskerne indtil nu været enige om, at fuld tredingstiende virkelig blev præsteret efter aaret 1443. En enkelt har dog udtalt forbehold, fordi han kunde se, at kilderne ikke vilde lystre og lægge sig til rette omkring denne opfattelse³. Det er imidlertid undskyldeligt, at ingen tidligere har kunnet fastslaa tiendedommens betydningsløshed. I virkeligheden er det uhyre sjældent, at den store kildemasse fra 15. aarhundrede og frem til reformationen vil give oplysninger om biskopsgaven, de kommer kun ind i teksterne, saa at sige ved et vaadeskud. Men har historikerne indtil nu kunnet enes om, at den fulde bispetiende indførtes ved dommen, saa har endnu et antal forskere desforuden ment, at den gamle biskopsgave bibeholdtes ved siden af den nye ydelse⁴. De, som er traadt ind for denne sidste anskuelse,

¹ 1437 u.d. Ældre Archivregistraturer I 181.

² 1524 13/11. Dipl. Vibergense nr. 213.

³ J. Kinch, Ribe Bys Historie indtil Reformationen, (1869) 394.

⁴ Se for eksempel Ludvig Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen, II (1870) 322; A. Heise, Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den førstes Tid. (Dansk) Historisk Tidsskrift IV: 5 (1875—77) 294, Samme i Danmarks Riges Historie III (1905) 294; C. P. O. Christiansen i Schultz, Danmarks-historie, II (1941) 354, 560.

har overvæltet byrder paa Fynboerne og Jyderne, endnu mere uhyrlige end bisperne nogensinde har turdet vove.

Den tredie løsning, den som fremlægges her, er hidtil ikke forsøgt. Og dog er den nok saa nærliggende. Hvor ofte ser man ikke, at et paabud overhøres, en forordning ignoreres — er dette i virkeligheden ikke en hverdagserfaring for historikeren? At tiendedommen blev negligeret, kan allermindst forbavse, saa mange uvenner den havde, saa mange rebelske kræfter, der løb den imod.

Selve navnet biskopsgave bevares efter 1443, som det ses baade for Ribe stift, Viborg og Børglum¹. Men at ogsaa ydelsen var den samme som før, og at den fortsat var af beskedent omfang, fremgaar af meget tydelige eksempler.

I 1487 traadte biskop Hartvig Juul af Ribe frem for ærkebiskoppen². Han lader læse et dombrev for ham, kong Kristoffers af 1443 8. januar. Jens Brostrup stadfæster dommen. Han lægger til, at den skal og maa efterleves. Hans bud er rettet til alle indbyggere i Riber stift, ganske særlig til kirkernes værger. Tienden skal udgives ret, deles retmæssigt i tre dele. Aabenbart har hverken bønder eller værger villet bøje sig for de biskoppelige krav, det har været galt baade i første og andet led. Til ærkebiskoppens mandat slutter sig dagen efter et kongeligt befalingsbrev³. Kirkeværgerne maa ogsaa her staa for skud. De skal fra nu af gøre bispen god rede for den trediedel, han vil have af tienden. Men skrivelserne tordner endnu mere mod tiendegiverne. Ikke blot bønder og menig almue, men prælaterne og præsterne og adelen i Nørre- og Sønderjylland staar bispen imod. Han kan ikke faa, hvad han vil have. Nu maa der ske en ændring. Kristoffers brev skal efterkommes, fuld tiende præsteres fra nu af, delingen ske, som ret er.

¹ 1456 30/12. Rep. Danicum II:1 nr. 786; 1463. Ældre Archivregistraturer III 136; 1486 20/12. Rep. Danicum II:3 nr. 5975; 1498 29/4. Ib. II:5 nr. 8577; 1498 30/10. Ib. nr. 8670. Diplomerne af 1456, 1486 og 1498 29/4 er ogsaa af interesse for spørgsmaalet om biskopsgavens størrelse og karakter.

² 1487 22/5. Rep. Danicum II:3 nr. 6083.

³ 1487 23/5. Ib. nr. 6086.

Biskop Juul var to breve rigere, næste gang han vilde bjærge sin fuldgode ret hos adelsmand, prælat, præst og bonde. Men hvad udrettede han, hvad kunde han udrette for at virkeliggøre en dom, som øjensynlig var nægtet anerkendelse i mere end en menneskealder? Kirkeværgerne var han nok i stand til at tumle med i kraft af sin myndighed. Og dog udgik de jo af bøndernes egen kreds, skulde skatte med alle andre og kunde kun tvinges til at fungere et enkelt aar. Var de mon ikke bedre repræsentanter for deres egen pengepung, deres granders, kirkens og sognets fælles interesser, mere end for bispens? Hertil kom den faste front af tiendegivere, høj og lav, læg og lærd, som undslog sig for at give bispen, hvad der engang skulde blive kejserens, afslog det direkte. Paa grund af denne sin aktion gik Hartvig Juul over i Ribekirkens historie. Dog ikke som triumfatoren. Der blev plads til en notits i stiftets bispekrønike¹. En lille træt bemærkning om et af disse velmenende mennesker. Det hedder i bispelisten, at Hartvig Juul ofte klagede for kongen over, at baade adelen og almuen forurettede ham. De vilde ikke betale tiende efter Kristoffers dom. Men hvad han fik ud af denne sin klage, var kun ubetydeligheder, slutter krøniken, som ellers gerne havde bragt sin hyldest til den "velbyrdige, lærde og besindige biskop".

Hvad Hartvig Juul kunde faa i hus, var saa aldeles uvæsentligt, at vi 1521 ser *status quo ante* opretholdt for Ribe bispedømme. I dette aar opkommer der strid om et sogn, som laa halvt til Ribe stift, halvt til Slesvig². Det ses da, at tienden, naar den gaar sydpaa, falder i tre dele — kirke, præst og biskop faar hver sin. Nord for aaen, derimod, i Ribes part af sognet, opdeles tienden kun mellem to. Kun præst og kirke kommer i betragtning. Bispen er udenfor den regelrette fordeling, han maa nøjes med sin gave. Den ældgamle forskel mellem betalingen i de to stifter, skyder sig her helt frem i 16. aarhundrede, paa trods af dommen af 1443, paa tværs af befalingerne af 1487.

¹ *Scriptores rerum Danicarum* VII 201.

² 1521 24/6. Reg. Danica nr. 6846.

Ogsaa for Odense stift kan der fremlægges stærke beviser for, at 1443 i tiendespørgsmaalet kun blev *une quantité négligeable*. Fra et aar inden reformationen er der bevaret en fuldstændig fortegnelse over den fynske biskops indtægter af Falster¹. Det er en hel række poster, der anføres. Bispem oppebærer saaledes bøderne, om nogen rører ved kalken eller Kristi legemsdug eller berører sakramentet. Mange andre ting tager han penge for, 18 skilling for det kunststykke at gøre et kvindfolk til mø igen. Hans hovedindkomster laa dog ikke her, men i biskopsgaven. Den anføres sogn for sogn. Endvidere bringer listen alle præsteembedernes indtægter, ligesom ogsaa degnenes og kirkernes indkomster. Hele listen repræsenterer et overslag over, hvad der indgaar til kirken paa Falster. Biskopsgaven udredes i byg og havre og taxeres kirke for kirke. Det er imidlertid kun smaastørrelser, der regnes med. 1 1/2 pund byg i det fattigste sogn, 7 1/2 pund byg og 20 skæpper havre i det rigeste. For Sønder-Kirkeby gælder en af de laveste satser: i korn 2 pund, i havre 10 skæpper. Dette sogn har særlig interesse, da det ogsaa oplyses, at bispetienden "i aar" gav 35 traver korn eller 105 skæpper, altsaa om ved det dobbelte af taxationsbeløbet. Men frem for alt er det vigtigt, at præsten i Sønder-Kirkeby samme aar optog mere end det dobbelte i tiende. Han fik 80 traver mod bispens 35. Præstens andel angives tydeligt: hver 30. kær². Kornudbyttet har da været 2400 traver. Mens sognepræsten har faaet sin retmæssige 1/30, er der kun afleveret mindre end 1/60 til biskoppen. Hvor bliver den regelrette bispetiende af, som blev proklameret i 1443, og som saa mange historikere har regnet for en klippefast kendsgerning efter dette aar?

Falsterlisten giver andre oplysninger af betydning. Ovenfor er det eftervist, at kvægtienden i Aarhus stift kun udgik til præst og kirke, bispem stod udenfor. Dommen i 1443 søger at tvinge ham ind paa linie med de to andre tiende-

¹ Holger Fr. Rørdam, Bidrag til Falsters kirkelige Topografi i Slutningen af Middelalderen. Danske Magazin V: 6 (1909) 273.

² Ib. 297, 282.

modtagere. Det slog fejl, paa Falster i alle tilfælde. Her faar sognepræsten alene hvert tiende hoved, sogn efter sogn. I Stadager har han "i aar" faaet 40 lam og kalve, i Vaalse 70 lam. Der anføres intet om sognekirkernes andel. Antagelig har der raadet særforhold paa øen i denne henseende. At bispem ikke faar et eneste lammeøre er imidlertid sikkert, da listen ganske tydeligt har stiftsherrens indkomster for øje, først og fremmest.

Lokale afvigelser i tiendesystemet maa man i det hele regne mere med, end det hidtil er sket. Mens præsterne paa Falster normalt faar 1/30 af kornet med dets krop og kær, er der enkelte steder, hvor dette ikke gælder. Paa Femø og Fejø er præsterenten 1/15¹. I to af de 25 sogne endda 1/10². Begge steder tillægges det: efter gammel sædvane. Øjensynlig har det usædvanlige krævet en forklaring.

For Ribe stift og for Odense maa det efter dette slaas fast, at biskopsgaven er en realitet ogsaa efter 1443. Den er ikke erstattet af den tunge tredingstiende. Der er endnu mindre tale om, at bispem faar begge dele, som saa mange har ment. Gaven ydes fortsat, er fortsat af ringe størrelse. Heller ikke kvægtienden er det lykkedes de fem bisper at faa part i, saavidt det kan ses. Ganske vist har der utvivlsomt været smaaforskelle fra egn til egn. Men hovedresultatet staar fast: 1443-politikken slog grundigt fejl. Hvor betydningsfuld denne nye kendsgerning er, ligger klart i dagen. Navnlig er den dog af umaadelig vigtighed for 1520'erne og 1530'erne, de afgørende aar, hvor den store omvæltning fandt sted inden for kirken. Først nu kan en række beslutninger fra denne tid sættes i det helt rigtige lys.

I 1525 blev der uro i det slesvigske. Hertug Kristian havde faaet overladt Tørning og Haderslev len at styre. Ved sommertid erklærede han, at tienden i hans len for eftertiden kun skulde ydes med hvert 15. neg, at dele mellem kirke og præst. Den sidste trediedel, bispetienden, skulde bortfalde³. Nu laa hans to len dels inden for Slesvig, dels

¹ Holger Fr. Rørdam, anf. udg., 297, jf. 299.

² Ib. 277, 284.

³ 1525 24/7. Kirkehistoriske Samlinger IV:1 (1889—91) 580ff.

inden for Ribe bispedømme. I disse to omraader ydedes tienden til stiftsherren med den tydeligste forskel: dels som fuld præstation, dels som biskopsgave, saaledes som jeg har vist ovenfor. Det kan ikke nægtes, at netop denne ulighed kan have inspireret hertugen til hans forehavende. Det fik herved karakter af udjævning og udglatning i et broget system, om end med brod mod den ene af bisperne. For virkningen blev helt forskellig i de to stifter. I Ribe kom der en nok saa ærgerlig, men alligevel ganske ubetydelig reaktion blandt bønderne. To sogne nægtede tiendebetaling, men det var vel at mærke præsternes andel, det gik ud over¹. Altsaa en uforudset reflex paa hertugens optræden, slet ikke det han havde tilsigtet med sit mandat. I Ribe stift førte hans egenmægtige befaling kun til denne lokale episode. I Slesvig bispedømme derimod mødte han den voldsomste modstand. Igen og igen førte bispen klage paa højeste politiske plan. Her var det jo ogsaa fundamentet for hans status, der blev skudt i stykker. Samtidig skimtes begyndelsen af en forklaring paa, hvorfor Ribebispen ogsaa i andre henseender tog den faretruende situation med større ro, end hans kollega sydpaa kunde gøre det².

I 1527 skete der atter noget. Tiendespørgsmaalet kom i forgrunden under forhandlingerne paa herredagen i Odense, paa en helt igennem opsigtsvækkende maade. Rigsraadet indstillede til kong Frederik I, at der blev indført ensartede forhold for hele riget. Bønderne skulde tiende hvert tiende stykke, baade af korn og af kvæg, blev det foreslaaet³. Til gengæld skulde de slippe for andre ydelser. Bisperne mente, at man passende kunde stryge nannest og anden redsel af samme art⁴. Det var saa sandelig ikke noget stort offer, de vilde bringe. For disse smaa afgifter tilfaldt sognepræsterne⁵,

¹ 1525 2/8. Holger Fr. Rørdam, Kirkekalender for Slesvig Stift, (1862) 174.

² J. Kinch, anf. skr., I 477, Vilh. la Cour i Sønderjyllands Historie II (1937—39) 319—20.

³ Danske Magazin II:5 (1827) 300.

⁴ Ib. 304.

⁵ Scriptores rerum Danicarum VII 200.

og med dem følte prælaterne ingensomhelst solidaritet. Men naar der i det hele taget skulde fragaa kirken noget, var det ogsaa kun mod en drabelig erstatning. I stedet skulde Kristoffers dom af 1443 føres ud i livet i sin fulde tyngde. Det samlede rigsraad stillede sig bag om bisperne. Men forlangte større modydelser, og det baade af bisper og præster. Biskopsgaven skulde først og fremmest afskaffes, naar tredingstienden blev indført, dernæst ogsaa pastorale rettigheder som betaling for brudevielse, kirkegang og jordefærd, præstationer til præsten som nannest, redsel og smørbyrd¹. Det var et nydeligt forslag, bisperne havde bragt frem, en smuk kontrakt, de omsider afsluttede med deres standsfæller, helt i aanden fra 1443 med den skamløseste tilsidesættelse af præsterne. De skulde tabe de indtægter til bønderne, som bisperne vilde have mere i kassen. Recessen fik denne sluttelige formulering, dog med det tillæg, at almuen kunde vælge. De kunde foretrække den ældre ordning og give tyngde til kirken, som de plejede². Eller de kunde yde efter kong Kristoffers dom og Frederik I.s reces. I Fjends herred saa bønderne da ogsaa i 1528 deres fordel ved at svigte præsterne og glæde deres biskop med fuld tiende³. Men det helt afgørende er, at tiendeparagraffen i 1527-recessen aldeles ikke indeholder en indrømmelse fra prælaternes side, saaledes som man hidtil har troet og ment. Lige tværtimod. Det er et offensivt træk, et bevis paa at bisperne, mod at fire paa punkter, de fandt mindre væsentlige, tog igen i kraftigt maal. Højgejstligheden er ikke paa flugt, den er aldeles ikke frygtsom eller skræmt — det er det onde gamle raab paa korn og kærve og straa, som dønner gennem teksten, den rige og mægtiges umættelighed, hans skaanselsløshed over for fattigper i sognet.

¹ Se note 3 ovenfor samt jf. om ydelserne ib. V:6 (1909) 274ff. og note 5 ovenfor.

² 1527 20/8 J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love, IV 138, jf. at Aarhusbispens to dage før recessen vidimerer Kristoffers tiendedom (Odense 1527 18 8, Rep. Danicum I:3 nr. 7304).

³ 1528 u.d. Ældre Archivregistraturer II 231.

Herredagens historie maa skrives om med dette punkt in mente. Men ogsaa de følger, den fik, maa forstaas under denne nye synsvinkel. At der fulgte en storm mod kirken, er ikke at undre sig over. Reaktionen maatte nødvendigvis blive stærkest i de fem vstdanske stifter, hvor man kendte bispernes krav fra gammel tid. Fra Nordjylland, fra Lolland og Falster indløb alarmerende efterretninger om tiendenægtelse. Bønderne vilde hverken yde efter den fulde skæppe eller følge skik og brug med biskopsgave og præsteredsel¹. 1443 var dommen kun blevet en fiasko, nu truede dens genoptagelse i 1527 med at udvikle sig til katastrofe.

Men hvad forstod den jysk-fynske bisperække af alt dette? Det store bytte var inden for rækkevidde — jo større fisk, des mere modstand. De vilde ikke se sammenhængen mellem deres ublu krav og opsætsigheden blandt almuen, der lod sig rive med af kætterne, og de fattede ikke, at ubarmhertigheden over for sognepræsterne maatte gøre disse mere lydøre for raabene paa en reform, en grundig omkalfatring af kirken. Over klostrene havde bisperne allerede 1526 faaet frie hænder og udtrykkeligt paaberaabt sig 1443-dekretet for helt at faa deres vilje med dem². Munke og nonner, ikke forledt og forladt af kirkens øverste, men overvældet og kneblet netop af dem, de skulde have til forsvarere — kunde det andet end lamme modstanden mod de ydre fjender der myldrede frem, nu allevegne fra.

Men midt i virvaret, under trusler, tumulter og oprør lød stadig de stædige ord fra prælaternes side: om blot Odense-recessen med dens tiendebestemmelser blev efterlevet, var alt godt, gentaget 1530, repeteret 1533³.

¹ 1528 juli, 7/8, 14/8, 9/11. Danske Magazin II:5 (1827) 312, ib. IV:6 (1886) 34; Hofman, Om Tiende (1777) 33; Huitfeldt, Fol. II 1309.

² Danske Magazin II:5 114, 119, 210, 214.

³ Ib. IV:6 32; II:2 199f. Se om 1536 Holger Fr. Rørdam, Danske Kirkelove (1883), I 6, jf. 10. Det vilde iøvrigt være en interessant opgave at undersøge, i hvilken udstrækning det denne gang lykkedes at indføre fuld tiendeydelse. At der har været vanskeligheder ogsaa efter 1536, fremgaar jo klart nok af kilderne.

Saa fik de endelig deres vilje. 1443 og 1527 skete fyldest. Biskopsgaven blev afskaffet, skiftedes ud, mod den store kongetiende. Det skete, da kong Kristoffers trusel af 1442, da dette skræmmebillede — om at revse den hele kirke — blev et stykke virkelighed aar 1536. Da der kom en biskop mægtigere end alle andre, en *summus episcopus* med krone og slæb, med garde, hær og flaaede.

Kroningen i Ribe 1443 kan betragtes under mange synsvinkler. Med et sekels erfaringer bag sig ser det ud, som om de fire hertuger, ophøjet skridende i heraldisk pragt, er figurer fra tidsurets dyb, der rykker ud, sætter slagværket igang og indvarsler en ny epoke, *der Tragödie erster Theil*.

Niels Skyum-Nielsen.

Indholdsoversigt.

1. Peder Lykke og Hans Laxmand	1—13
2. Biskop og kloster 1376—1443	13—28
3. Biskop og sogn 1376—1443	28—36
4. Biskop og tiende 1200—1443	36—41
5. Kristoffer	42—49
6. Konge, biskop og kloster 1443—1536	49—71
7. Konge, biskop og sogn 1443—1513	71—86
8. Biskopsgave og kongetiende 1443—1536	86—98

Navne- og sagregister.

<p>Aalborg Mariakloster 50—3, 60—9, 71. Aarhusstatutterne 1312—25 37—9. Aarhustatutterne 1425—43 29—30, 37 —9, 79 note 2, 82, 89. Absalon, ærkebiskop 25. archirex 8, 45—7. altermad 78. annexkirker 29, 73, 76—77. Antvorskov kloster 19, 60. augustinerne 18, 57. Baselerkonciliet 6, 24, 40, 48. benediktinerne 18, 59—60, 63—5. Birger Gunnersen, ærkebiskop 62, 64 —5, 72—3, 75—8. biskopsgave 27—8, 36—9, 86—98. biskopshavre 90. Brønnestad 73—4. borgleje 70. Bækkeskov kloster 24, 49. bystyre og klostre 19, 22—3, 26, 31, 51. cistercienserne 15, 18—9, 33, 60—1, 64.</p>	<p>Dalby kloster 18, 55 note 2, 57—8, 70. dominikanerne 15, 19, 22—3, 25, 34. donationsgæsteri 54—6, 61. Erik Glipping 56. Erik Menved 10, 12. Erik af Pommern 6, 8—9, 12. Esger II, biskop af Aarhus 28—9, 37 note 4. Eskil, ærkebiskop 15. Esrom kloster 33, 60. exemption 15—6, 18—21, 25, 27 54—5. Faaborg kirke 31. Färlöv sogn 72—3. fodermarsk 61—2, 72, 76—7. fodringsgæsteri 54, 55 note 2, 58. forsvarsret 57—8, 61, 72—5, 82—6. franciskanerne 15, 17, 34. Frederik I 80—1 (hertug), 95—6. Grinderslev kloster 18. Grønholt kirke 83—4. gæsteri i almindelighed 16, 35, 53—7, 60, 62, 70, 72, 75—7, 81—2.</p>
--	---

- haandfæstninger 1326: 15, 32. 1376: 14—7, 20—2, 25, 27—8, 30—2. 1448: 53. 1483: 66 note 1, 82, 85—6. 1513: 66—7, 69—70, 85—6. *For ærkebis-kopperne*: 11—2, 62—3.
- Hans, konge 51, 58—61, 66—8, 70, 77, 81—2, 84—5, 91—2.
- Hans Laxmand, ærkebiskop 1—2, 5—9, 11—4, 23—7, 34—6, 40—50, 57, 63, 71—2, 78, 86.
- Hans Skondelev, biskop af Slesvig 4.
- Hardeberga kirke 73.
- Hartvig Juul, biskop af Ribe 81, 91—2.
- Heddinge kirke 82.
- Herfølge kirke 84—5.
- herregæsteri 56, 75, 82, 83—4.
- husbondhold 57, 76, 84—5.
- Højer kirke 80—1.
- immunitet 10—1.
- Ivar Munk, biskop af Ribe 80—1.
- Jakob Erlandsen, ærkebiskop 5, 10, 12.
- Jakob Ulfstand, ærkebiskop 10—1.
- Jens Andersen Beldenak, biskop af Odense 81.
- Jens Brostrup, ærkebiskop 62—5, 73—7, 83, 91.
- Jens Grand, ærkebiskop 12.
- Jens Jepsen Ravensberg, biskop af Roskilde 66—7, 80.
- Jens Jernskæg, biskop af Roskilde 23, 31.
- Jens Krag, biskop af Roskilde 34.
- johanniterne 15, 18—9, 60.
- Jørgen Friis, biskop af Viborg 51—2.
- jurisdiktion 73.
- kirke- og præstegods 30—2, 73—7, 82—6.
- kirke- og præstetjenere 34—5, 71—2.
- kirketiende 29—30, 33, 38—40.
- kirkeværger 30, 73, 91—2.
- klosterforordningen 1443 7, 13, 26—8, 35, 40, 50, 52, 97.
- klostergods 14—5, 17—9, 21—5, 32, 57, 65—8, 70.
- Konstanzerkonciliet 3, 6, 21—2.
- Kristian I 53, 57—9, 66, 70, 77, 82, 85.
- Kristian II 52, 59, 66, 69—70, 85—6.
- Kristian III 94—5 (hertug), 98.
- Kristoffer I 10, 12, 55—6.
- Kristoffer II 16, 29, 55.
- Kristoffer af Bajern 1, 6—9, 11—4, 26, 34—6, 41—53, 57—8, 66, 72, 87, 91—2, 96, 98.
- kroningen 1443 1, 8, 41—9, 98.
- Krop sogn 78.
- kvægtiende 38—40, 93—5.
- Københavnerkonciliet 1425 2, 4—5, 19—22, 25, 27, 32—4, 39—40.
- landfredsforordningen 1442 44.
- Lave Urne, biskop af Roskilde 80—2.
- lejlighedsgæsteri 54—5.
- Lollands præsteskab 72.
- Lunde Allehelgenskloster 63—4.
- Lunde Helligesthus 23.
- Lunde kapitel og prælater 11—2, 23, 45, 62—3, 65, 71, 75.
- Lundeprivilegierne 1443 9—13, 27, 34—5, 40, 77—8.
- Lunde Skt. Pederskloster 65, 67.
- Lunde stifts præsteskab 72, 76—7.
- Lundestatutterne 1474—97 74.
- Løgumkloster 54—5, 88—9.
- Margrethe Sambiria 55.
- Mogens Nielsen, ærkebiskop 25.
- munkeklostre 17, 20.
- nannest 95—6.
- nathold 55, 55 note 2, jf. 76—7.
- Niels Jepsen, biskop af Roskilde 17—9, 30—1.
- Niels Skave, biskop af Roskilde 59—61, 83—5.
- Nils Ragvaldsson, biskop af Växjö 24—6.

- nonneklostre 16—7, 20—1.
 novaltiede 37—8.
 Næsby kirke 82.
 Odense kloster 56.
 Oluf, biskop af Ribe 36—7.
 Oluf Mortensen Baden, biskop af Roskilde 79, 81—2.
 patronatskirker 9, 71, 81—2, 84—5.
 Peder Jensen, ærkebiskop 11.
 Peder Lykke, ærkebiskop 2—8, 12, 14, 20, 23, 25, 46, 57.
 personligt gæsteri 54, 55 note 2, 58.
 præmonstratenserne 15—6, 24, 49.
 præstetiende 33, 39—40, 93—4.
 redsler 76, 95—7.
 regnskab for klostre 20, 27, for kirker 30.
 Rind kloster 18.
 Ringsted kloster 18, 56.
 Roskilde Agnetekloster 19, 22—3, 25, 31, 66—9.
 Roskilde dominikanerkloster 22.
 Roskilde Klarakloster 17—9, 31, 67—9.
 Roskilde Mariakloster 19, 69.
 ryttergæsteri 54, 63, 70.
 sagefald 72—3, 75.
 Skovkloster 18, 56, 58—9, 70.
 Sorø kloster 18—9, 60—1.
 spolieret 32, 79—80.
 statsopfattelse 3—8, 12, 41.
 Store Fuglede kirke 30—1.
 subsidium 76, 80—1.
 Svend, biskop af Aarhus 29.
 tiendedommen 1443 27—8, 36, 38—40, 44, 87—8, 90—4, 96—8.
 tiendefrihed 33.
 tiendekøb 28—30.
 tiendenægtelse 36—7, 91—2, 95, 97.
 Tommerup kloster 24, 49, 61—2, 70.
 Tue Nielsen, ærkebiskop 6, 57, 61—3, 72, 78.
 Tvilum kloster 56.
 Tyge, biskop af Aarhus 15—6.
 Tyge, biskop af Børglum 16, 29.
 Ulrik Stygge, biskop af Aarhus 29—30, 37—8, 82, 89.
 vaabenforordningen 1442 7, 44.
 Valdemar Atterdag 56.
 Valdemar Sejr 42.
 Valdemar den Unge 42.
 Viennekonciliet 20.
 vistatsgæsteri 54—5, 60—2, 64, 75, 81.
 Voer kloster 90.
 Vrejlev kloster 16.
 Øm kloster 16, 54—5.
 Øvid kloster 24, 49.